

Mezinárodní rozvojová studia

Katedra geografie

Přírodovědecká fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

Problematika rozvoje vybraných oblastí arabského světa

Bakalářská práce

Vedoucí práce: RNDr. Pavel Ptáček, PhD.

Vypracoval: Jaromír Harmáček

Olomouc 2007

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a veškeré použité
prameny jsem uvedl v seznamu zdrojů a literatury

V Olomouci dne 15. 5. 2007

.....

Vysoká škola: Univerzita Palackého

Fakulta: Přírodovědecká

Katedra: Geografie

Školní rok: 2005/06

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

pro

Jaromíra HARMÁČKA

obor

Mezinárodní rozvojová studia

Název tématu:

Problematika rozvoje vybraných oblastí arabského světa
(*Development Problematic of Selected Areas in Arabic World*)

Zásady pro vypracování:

Cílem bakalářské práce je zaměřit se na rozvojovou problematiku vybraných arabských zemí a na příčiny jejich zaostalosti a možná řešení jak s využitím interních tak externích zdrojů. Jako případová studie bude zařazen Jemen, který je jednou z prioritních zemí české rozvojové pomoci.

Struktura práce:

1. Úvod, cíle práce, metodologie, struktura práce
2. Analýza rozvojového postavení arabského světa
 - 2.1. Patří arabský svět do RZ? (některé arabské země – vysoká ekon. úroveň)
 - 2.2. Vhodnost ukazatelů pro měření rozvojové situace v arabském světě:
3. Příčiny zaostalosti
4. Snahy o překonání deficitů
 - 4.1. Arabské iniciativy
 - 4.2. Externí podpora
5. Případová studie - Jemen
6. Závěr

Bakalářská práce bude zpracována v těchto kontrolovaných etapách:

rešerše literárních pramenů

červenec-prosinec 2006

kapitola č. 2

červenec-listopad 2006

kapitoly č. 3 a 4
kapitoly č. 5 a 6

prosinec 2006-únor 2007
únor 2007- květen 2007

Rozsah grafických prací: text a rozšiřující přílohy: fotodokumentace, grafy, tabulky.

Rozsah průvodní zprávy: 30 stran + BP v elektronické podobě

Seznam odborné literatury:

1. Barša, P. Západ a islamismus. Střet civilizací, nebo dialog kultur? Brno : CDK. 2001.
2. Cihelková E. Vnější ekonomické vztahy Evropské unie. Praha : C. H. Beck. 2003.
3. Křikavová, A. a kol. Islám. Ideál a skutečnost. Praha : Baset. 2002.
4. Kropáček, L. Islám a Západ. Historická paměť a současná krize. Praha : Vyšehrad. 2002.
5. Kropáček, L. Blízký východ na přelomu tisíciletí. Praha : Vyšehrad. 1999.
6. Kropáček, L. Duchovní cesty islámu. Vyšehrad 1993.

Internetové zdroje

7. Arab Human Development Reports 2002 a novější
(<http://www.nakbaonline.org/download/UNDP/EnglishVersion/Ar-Human-Dev-2002.pdf>)
8. Hoeft, M. K. Prosperity, Islam and Democracy. 2003. (http://www.islam-democracy.org/4th_Annual_Conference-Hoeft_paper.asp)
9. Freedom in the World (www.freedomhouse.org) 2001, 2002, 2003, 2004, 2005
10. Yacoubian, M. Promoting Middle East Democracy – European Initiatives. United States Institute of Peace – Special Report No. 127. October 2004.
<http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr127.html>
11. Yacoubian, M. Promoting Middle East Democracy II – Arab Initiatives. United States Institute of Peace – Special Report No. 136. May 2005.
<http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr136.html>
12. Program rozvojové spolupráce mezi Českou republikou a Jemenskou republikou na období 2006 – 2010
(<http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16155>)
13. Regionální strategie Světové banky v pomoci republice Jemen
<http://www.rozvojevostredisko.cz/files/infoprior/wb-yemen-cas-2002.pdf>
14. OECD: Aid at Glance – Yemen (<http://www.oecd.org/dataoecd/12/56/1883388.gif>)
15. Souhrnná teritoriální informace Jemen (březen 2006)
http://www.businessinfo.cz/files/2005/060503_sti_jemen0306.doc
16. EU - Yemen Relations
http://ec.europa.eu/comm/external_relations/yemen/intro/index.htm

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Pavel Ptáček, Ph.D.

Datum zadání bakalářské práce: červen 2006

Termín odevzdání bakalářské práce: červen 2007

vedoucí katedry

vedoucí bakalářské práce

OBSAH

ÚVOD	6
1. ANALÝZA ROZVOJOVÉHO POSTAVENÍ ARABSKÉHO SVĚTA	8
1.1. DEFINICE ZÁKLADNÍCH POJMŮ.....	8
1.1.1. Vymezení arabského světa.....	8
1.1.2. Vymezení rozvojového světa – definice	9
1.1.3. Základní definice rozvoje	12
1.2. PATŘÍ STÁTY ARABSKÉHO SVĚTA MEZI ROZVOJOVÉ ZEMĚ?.....	13
1.2.1. Ekonomický ukazatel – hrubý národní důchod.....	13
1.2.2. Index lidského rozvoje – HDI.....	16
1.2.3. Politická vyspělost – demokracie v arabském světě	18
1.2.4. Vhodnost ukazatelů pro měření rozvojové situace v arabském světě	20
2. PŘÍČINY ZAOSTÁVÁNÍ ARABSKÉHO SVĚTA	22
2.1. DEFINICE ZÁKLADNÍCH DEFICITŮ ARABSKÉHO SVĚTA.....	23
2.1.1. Deficit technologický a znalostní.....	24
2.1.2. Deficit demokratický.....	25
2.1.3. Deficit rovnoprávného postavení žen	27
2.1.4. Zhodnocení série AHRDs	30
2.2. EKONOMICKÉ A DEMOGRAFICKÉ PŘÍČINY	32
2.2.1. Demografické aspekty	34
2.3. PŘÍČINY KULTURNĚ-NÁBOŽENSKÉ A MEZINÁRODNĚ-POLITICKÉ	35
2.3.1. Islám a proces rozvoje.....	35
2.3.2. Nedůvěra jako determinant vztahu arabského světa a Západu	36
3. SNAHY O PŘEKONÁNÍ DEFICITŮ A NEROZVINITOSTI	38
3.1. ARABSKÉ INICIATIVY	38
3.1.1. Zprávy o lidském rozvoji v arabských zemích (AHDRs).....	38
3.1.2. Vládní reformní úsilí	41
3.1.3. Nevládní reformní iniciativy.....	42
3.1.4. Arabské multilaterální iniciativy	42
3.1.5. Shrnutí – charakteristické znaky arabských reformních iniciativ.....	43
3.2. EXTERNÍ PODPORA LIDSKÉMU ROZVOJI ARABSKÉHO SVĚTA.....	44
3.2.1. Evropská unie.....	44
3.2.2. USA	47
3.2.3. Shrnutí a obecné principy západní podpory v arabském světě.....	51
4. PŘÍPADOVÁ STUDIE: ROZVOJOVÁ SITUACE JEMENU	53
4.1. ZÁKLADNÍ ROZVOJOVÉ CHARAKTERISTIKY.....	53
4.1.1. Demografické, sociální a ekonomické ukazatele	53
4.1.2. Index lidského rozvoje	55
4.1.3. Demokracie a politický vývoj	55
4.1.4. SWOT analýza rozvojové situace Jemenu	56
4.2. ROZVOJOVÉ INICIATIVY	59
4.2.1. Domácí iniciativy	59
4.2.2. Externí rozvojová asistence.....	62
ZÁVĚR	69
LITERATURA A INTERNETOVÉ ZDROJE	70
PŘÍLOHY	72

Úvod

Arabský svět je z rozvojového pohledu hodně zvláštní oblastí. Na jedné straně malé ropné státy, které budují luxusní hotely a v moři staví ostrovy, patří k nejbohatším státům světa. Na straně druhé státy, které náleží do skupiny nejméně rozvinutých zemí na světě, ve kterých žije zhruba polovina lidí pod hranicí chudoby. Stačí však zaměnit kritérium ekonomické úrovně například za kritérium politické rozvinutosti a arabský svět začne vykazovat známky překvapivé homogenity. Čím širší škála kritérií je použita, tím ojediněleji charakteristiky ekonomické úrovně ropných zemí působí. Tento nelichotivý fakt ještě umocňují mezinárodní srovnání, kdy arabský svět daleko zaostává nejen za často nenáviděným Západem, ale v dynamice vývoje téměř za všemi rozvojovými regiony.

Cílem této práce je analýza rozvojové situace arabských zemí pomocí různých druhů ukazatelů, zkoumání příčin tohoto stavu a pokus dokázat, že překážky rozvoje jsou v arabském prostředí překonatelné (a nikoliv kulturně nebo nábožensky determinované) prostřednictvím různých iniciativ a programů. Použita byla metoda analytická a deduktivní, kdy po analýze obecných souvislostí v arabském světě byly poznatky aplikovány na konkrétní případovou studii – Jemen.

Práce přibližuje problematiku rozvoje arabského světa ve dvou „oddílech“. První oddíl tvoří spíše obecnou část, v níž je uvedena analýza problematiky rozvoje arabského světa jako celku (s občasným přesahem do světa islámu). Druhý oddíl je spíše praktický, implikace a závěry z oddílu prvního jsou zpracovány a ukázány v případové studii na konkrétní arabské zemi – Jemenu. Ten byl vybrán z několika důvodů – jedná se o nejchudší arabskou zemi, patří mezi LDC (Least Developed Countries – 50 nejméně rozvinutých států světa), navíc je to jediná arabská země, která patří mezi prioritní země české zahraniční rozvojové spolupráce.

Ze dvou logických celků je větší prostor věnován obecné části. Konkrétní členění zahrnuje čtyři na sebe navazující kapitoly. Zařazení arabských zemí mezi rozvojové může být z některých pohledů problematické. První kapitola po předchozím vymezení arabského světa a dalších relevantních pojmů analyzuje rozvojovou pozici regionu pomocí různých ukazatelů (HND, HDI, politická vyspělost) srovnáním s nejčastějšími definicemi rozvojového světa (resp. rozvojových zemí). Zabývá se

také obecnější otázkou vhodnosti některých ukazatelů pro charakteristiku a analýzu rozvojové pozice pro tuto oblast světa (např. HDP na obyvatele).

Druhá kapitola se zaměřuje na příčiny zaostávání arabského světa. Již samotní Arabové se pokusili definovat tyto příčiny ve výzkumných zprávách nazvaných Arab Human Development Reports. V těchto zprávách byly rozeznány tři základní příčiny (deficity): deficit demokratický, znalostní a technologický. Dále kapitola uvádí obecnější, lépe řečeno širší příčiny způsobující zaostávání některých oblastí arabského světa – stručně zmiňuje spíše filozofickou a náboženskou problematiku relace modernity a islámu a případné limity rozvoje pocházející z tohoto zdroje. Neméně významné konsekvence pak může mít pro oblast lidského rozvoje vztah světa arabského (potažmo islámského) a západní civilizace. Pokud je na rozvoj, s nímž souvisí materiální pokrok, ale i například postupný přechod k politickým právům a svobodám, nazíráno v arabském světě jako na západní konstrukt či prostředek západního „imperialismu“, pomocí něž má být arabský svět Západem poroben, pak je každá diskuse o (žádoucím) rozvoji arabského světa velmi obtížná.

Třetí kapitola v logickém celku uzavírá obecnou část práce a zabývá se snahami a iniciativami, které mají za cíl překonat deficity a bariéry, které tíží arabský svět. Kapitola se věnuje zvláště iniciativám arabským, tedy vycházejícím zevnitř arabského světa, a zahraničním resp. externí (tedy vně arabský svět). Analyzovány jsou reformní iniciativy akademické půdy (Arab Human Development Reports), vládní i nevládní programy. Druhá část kapitoly se zaměřuje na externí podporu, kterou do oblasti arabského světa poskytuje Západ – jsou přiblíženy rozvojové a demokratizační intervence Západu a diskutována je také (s ohledem na současný vývoj vztahů Západ – arabský svět) jejich podoba a vhodnost.

Praktická část aplikuje výše zmíněné na konkrétní příklad arabské země – Jemen. Po úvodní analýze rozvojové pozice Jemenu jsou diskutovány jednotlivé ukazatele, které se probíraly v kapitole úvodní. Případová studie kopíruje logickou strukturu prvních tří kapitol práce i nadále; další části se zaměří na deficity a problémy, které především sužují Jemen, ale i na silné stránky a příležitosti – v podobě SWOT analýzy. Následují iniciativy a snahy o překonání deficitů a bariér rozvoje jak vnitřní, tak externí, z nichž jsou jmenovány programy EU, USA a také České republiky.

1. Analýza rozvojového postavení arabského světa

1.1. Definice základních pojmů

1.1.1. Vymezení arabského světa

Oblast arabského světa se rozléhá od nejzápadnějšího cípu Maghribu (území severní Afriky od sporného teritoria Západní Sahary) až po Omán na nejvýchodnější části Arabského poloostrova. Tvoří geograficky i názorově nejhomogennější oblast muslimského světa a obývá ji zhruba 25 % z 1,2 miliardy vyznavačů islámu.

Konkrétní vymezení arabského světa však není příliš jednoznačné. Existují tendence ztotožňovat arabský svět s regionem Blízkého východu a severní Afriky (tzv. MENA Region – Middle East and North Africa Region, např. Světová banka). Případ tohoto geografického členění však naráží hned na několik problémů, především na zařazení Íránu a Izraele a z určité části Turecka. Tyto státy do regionu podle čistě geografického kritéria také patří. Navíc jednoznačně jsou vyloučeny ty země, ve kterých žije podstatná část arabského obyvatelstva – Súdán, Mauritánie, ale i Džibutsko, které se řadí ke státům subsaharské Afriky.

Jiné vymezení může brát jako stěžejní relativní většinu arabského obyvatelstva v jednotlivých zemích. Tímto krokem lze z geografické oblasti vyloučit jak Írán, tak také Izrael a Turecko. Nicméně problém pak vyvstává v „hraničních“ afrických oblastech, kde je velmi obtížné definovat, zda místní smíšené obyvatelstvo je etnicky více arabské, než není¹. K tomuto problému dochází například v Súdánu, Džibutsku, Somálsku nebo třeba na Komorách.

Nejjasnějším kritériem by se mohlo jevit hledisko politické – za součást arabského světa jsou podle něj považovány ty státy a území, které jsou členy Ligy arabských států. Liga arabských států (LAS) je organizací sdružující z převážné části arabské státy, má své sídlo v egyptské Káhiře. Byla založena sedmičkou států dne 22. března 1945 s cílem koordinace ekonomických, sociálních, zdravotnických a kulturních záležitostí, problematiky národností, víz a pasů atd. Charta Ligy také zakazuje

¹ jsem si vědom toho, že problematika arabské etnicity je velmi komplikovaná. Otázkou, kdo je a není Arab, jestli a do jaké míry jsou Berberové či Maurové, nebo například Komořané Araby, ponechám neřešenou – jistě by tato diskuse vydala na samostatnou práci. Navíc, celá problematika geograficko-politického vymezení arabského světa není pro tuto práci tím nejzásadnějším.

členskými státy, aby mezi sebou řešili spory silou. LAS má 22 členů, z toho je 21 nezávislých států, 22. členem je Palestina (dříve byla OOP – Organizace pro osvobození Palestiny²):

Egypt (1945), Irák (1945), Jordánsko (1945), Libanon (1945), Saúdská Arábie (1945), Sýrie (1945), Jemen (1945), Libye (1953), Súdán (1956), Maroko (1958), Tunisko (1958), Kuvajt (1961), Alžírsko (1962), SAE (1971), Bahrajn (1971), Katar (1971), Omán (1971), Mauritánie (1973), Somálsko (1974), Palestina (1974 – OOP), Džibutsko (1977), Komory (1993)³.

Je jisté, že zařazení zemí jako Somálsko, Komory nebo Džibutsko mezi arabské je více než sporné. Proto pro tuto práci bude zvoleno kritérium kombinované – za arabský svět budou považovány státy regionu Severní Afriky a Blízkého východu, kde většinu obyvatel tvoří Arabové – tím bude vyloučen Izrael, Írán i Turecko. Zároveň se práce nebude příliš zabývat hraničními oblastmi Afriky, které i vzhledem k problémům tam řešeným patří spíše k její subsaharské části. Na druhou stranu bude práce pro definici arabského světa zahrnovat i Mauritanii a Súdán⁴, byť i toto může být vnímáno z některých pozic jako velmi sporné. Především v Súdánu je však arabský prvek v domácí i zahraniční politice naprosto zásadní – jednak zhruba 40 % obyvatel tvoří etničtí Arabové, jednak arabská problematika je silně spojena s oběma vnitřními konflikty v zemi, které mají mezinárodní až globální přesahy (konflikt v Dárfúru a také konflikt mezi arabským severem a jižním animistickým regionem), stejně jako je určující v zahraniční politice země⁵.

1.1.2. Vymezení rozvojového světa – definice

V současné době, byť pomalu dochází k postupnému sjednocování teorií, stále existují dvě základní koncepce⁶, které se pokoušejí vymežit rozvojový svět – užší koncepcí, která je multikriteriální (podle ní je rozvojových zemí méně, proto je

² Webové stránky Ligy: http://www.arableagueonline.org/las/index_en.jsp (cit. 26. 1. 2007)

³ V lednu 2003 se k LAS připojila se statusem pozorovatele také Eritrea.

⁴ Podobné členění použil například i Luboš Kropáček ve své knize Blízký východ na přelomu tisíciletí – pochopitelně s tím rozdílem, že se neomezoval pouze na arabské země regionu.

⁵ Takto vymezený arabský svět tedy bude zahrnovat následující státy a území: Maroko (včetně sporného teritoria Západní Sahary), Mauritanii, Alžírsko, Tunisko, Libyi, Egypt, Súdán, Libanon, Jordánsko, Sýrii, Irák, Saúdskou Arábii, Kuvajt, Bahrajn, Katar, SAE, Omán a Jemen a také Izraelem obsazená území Palestiny (tedy Západní břeh a pásma Gaza). Oproti politickému kritériu (členství v LAS) jsou tak vyloučeny Komory, Somálsko a Džibutsko.

⁶ viz např. Adamcová, Sýkorová: Rozvojová ekonomika II: Vybrané problémy. Skripta VŠE, 2003.

nazývána jako „užší“, a monokriteriální koncepce širší, která státy rozřazuje pouze na základě výše HDP (nebo jiného ekonomického ukazatele) na obyvatele.

Užší koncepce

Stanovuje rozvojové země na základě více kritérií:

- politicko-historické – rozvojovou zemí mohou být pouze bývalé kolonie či polokolonie
- ekonomické – rozvojové země jsou charakteristické nízkou ekonomickou úrovní (měřenou především HDP na obyvatele), odlišným charakterem odvětvové struktury, produkce a zaměstnanosti, sociálně-ekonomickým dualismem či pluralismem a přetrvávající závislostí na rozvinutých zemích ve vnějších ekonomických vztazích.
- sociálně-ekonomické – mezi rozvojové země patří pouze ty země, které se pokoušely o rozvíjení tržních ekonomických vztahů, které se tedy nevydaly cestou pokusů o začlenění se do socialistické soustavy. Toto kritérium mělo za cíl vyřadit tzv. země socialisticky se orientující, např. Mongolsko, Vietnam atd. Takové striktní pojetí se však v současnosti již nedodrжуje.

V praxi užší definici používal UNCTAD a jiné instituce OSN. Je označována jako užší, protože se zde vyděluje (vydělovala) samostatná skupina socialistických zemí, která zahrnuje některé dnešní transformující se ekonomiky v Evropě a asijské socialistické země.

Širší koncepce

Širší koncepci používaly brettonwoodské instituce – Mezinárodní měnový fond a Světová banka. Rozhodujícím a v podstatě jediným kritériem byla výše hrubého domácího produktu (HDP) vztažená na jednoho obyvatele za rok v USD (HDP/obyvatel) buď podle přepočtu v dolarovém kurzu, nebo podle parity kupní síly (PPP). Za rozvojové země se pak označovaly země se středním a nízkým důchodem. Tato hranice se neustále měnila, v 60. letech činila 700 USD, na přelomu 80. a 90. let 6 000 USD a nyní se pohybuje nad úrovní 10 000 USD na obyvatele (podle kurzového přepočtu). Protože některé transformující se ekonomiky a většina

socialistických zemí podle této koncepce spadá mezi do kategorie rozvojových zemí, je tato koncepce nazývána „širší“.

V souvislosti se změnami ve vedení národního účetnictví velkého počtu států nedávno přikročila i Světová banka ke změně terminologie – jako hlavní ukazatel nyní místo HDP používá hrubý národní důchod (HND, gross national income – GNI) na jednoho obyvatele. Soukromá spotřeba byla nahrazena výdaji domácností na finální spotřebu, totéž se týkalo státní (vládní) úrovně a hrubé kapitálová formace nahradila hrubé domácí investice⁷.

Podle ukazatele hrubého národní důchodu (HND) per capita rozděluje Světová banka státy světa na následující skupiny, přičemž první tři skupiny jsou klasifikovány jako země rozvojové⁸:

- státy s nízkým důchodem (low income): méně než 875 USD/obyvatel/rok
- státy s nízkým středním důchodem (lower middle income): 876–3465 USD
- státy s vyšším středním důchodem (upper middle income): 3466–10725 USD
- státy s vysokým příjmem (high income): 10726 USD a více

V 90. letech docházelo ke stírání některých rozdílů mezi těmito koncepcemi. MMF vyčlenil skupinu transformujících se ekonomik (země střední a východní Evropy a Rusko a některé zakavkazské státy) a mezi rozvinuté tržní ekonomiky zařadil „asijské tygry“ první generace. Naopak UNCTAD začal zařazovat Čínu a některé jiné asijské socialistické země mezi rozvojové státy Asie.

Ať už je ale koncepce jakákoliv, nejpodstatnější je fakt, že pro rozvojové země bez výjimky je příznačná výrazná ekonomická zaostalost nebo mnohem nižší stupeň ekonomického a společenského rozvoje než v rozvinutých tržních ekonomikách.

⁷ V obecné rovině jde skutečně pouze o změnu terminologie, metodologie zůstává v podstatě stejná. Pokud jde o změnu jednotlivých složek ukazatele, jedná se o ekonomickou problematiku národního účetnictví, která není pro tuto práci až tak důležitá. Více o změnách v terminologii Světové banky na jejich webových stránkách:

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0..contentMDK:20451503~menuPK:64133156~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html> (cit. 30. 1. 2007)

⁸ Webové stránky Světové banky:

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0..contentMDK:20420458~menuPK:64133156~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html> (cit. 30. 1. 2007)

1.1.3. Základní definice rozvoje

Pojem „rozvoj“ má spoustu definic a přístupů, jejichž diskuse by vydala na disertační práci. Podrobná analýza tohoto pojmu není smyslem ani náplní této práce, v příloze č. 1 jsou zmíněny některé možné přístupy k definování pojmu. Tato práce bude chápat rozvoj jako lidský rozvoj, a to v jeho nejkompexnější podobě.

Názorově tato definice vychází ze série zpráv o lidském rozvoji v arabském světě (Arab Human Development Reports – AHDR), která lidský rozvoj definuje holisticky a komplexně a jde ještě mnohem dál za konvenční chápání tohoto pojmu (včetně definice lidského rozvoje UNDP). UNDP definuje lidský rozvoj jako vytváření prostředí, ve kterém mohou lidé rozvíjet svůj potenciál a žít produktivně, kreativně a v souladu se svými potřebami a zájmy. Rozvoj je tedy o vytváření a expanzi možností a volby lidí žít život podle svých představ a vyznávaných hodnot. Základem pro tuto expanzi je budování lidského kapitálu, pro který jsou zásadní podmínky dobrého zdraví, vzdělání, přístupu ke zdrojům, jež jsou potřebné pro slušný život (decent life) a k participaci v životě komunity⁹.

Koncept lidského rozvoje AHDR je založen na prostém faktu, že lidé mají nezczizitelná práva prožít hodnotný a slušný život z hlediska materiálního i duchovního, současně definice předpokládá precedenci lidskosti nad materiálním a ekonomikou. Zprávy o lidském rozvoji v arabském světě sice staví na vymezení pojmu UNDP, ale v definici rozvoje jdou ještě dál a obohacují ji o prvky politických práv a možnosti žít život ve svobodě a demokratické společnosti, stejně jako emancipace žen je vnímána jako jedna ze základních složek lidského rozvoje.

Zajímavostí je pak v této souvislosti je fakt, že čím širší je definice „rozvoje“, tím hůře se jeví pozice arabského světa. Pokud bude položeno rovnítko mezi ekonomický a lidský rozvoj (takové přístupy také existují), nebude hodnocení arabského světa nijak katastrofální. Bude-li se ale definice rozšiřovat o další kriteria, např. lidský rozvoj podle UNDP (ukazatel HDI), bude se pozice arabských zemí zhoršovat. Pokud bude použita komplexní, obsáhlá a multikriteriální definice rozvoje podle Arab Human Development Reports (viz dále), nebude rozvojová situace většiny arabského světa příliš dobrá.

⁹ Definice dostupná na stránkách UNDP: <http://hdr.undp.org/hd/> (cit. 17. 5. 2007)

1.2. Patří státy arabského světa mezi rozvojové země?

Na základě výše zmíněných základních definic rozvojového světa (resp. rozvojových států) a vymezení světa arabského lze nyní přikročit k diskusi, zda se jedná o rozvojový region a zda-li se na něj mají vztahovat měřítka a opatření, která do Třetího světa směřují a která se vůči němu činí.

Pokud budou pomínuta dnes již neopodstatněná kritéria užší definice rozvojového světa – tedy historicko-politického kritérium¹⁰ a sociálně-ekonomického kritérium¹¹, zbývá hledisko ekonomické – tedy ekonomická úroveň státu vztažená na jednoho obyvatele za rok. Ekonomickými ukazateli (především HND) se bude zabývat následující část.

Analýza rozvojové pozice arabského světa bude dále zaměřena na v současné době nejpoužívanější rozvojový ukazatel, HDI (human development index), který bude charakterizovat země arabského světa po stránce socio-ekonomického rozvoje. V neposlední řadě bude také rozebrána a popsána problematika demokracie, respektu a dodržování politických práv a občanských svobod v arabském světě, protože se jedná svým způsobem o ukazatel politické rozvinutosti. Tím bude podán vcelku komplexní pohled na rozvojovou pozici arabského světa z více různých aspektů.

1.2.1. Ekonomický ukazatel – hrubý národní důchod

Vzhledem ke změně metodologie Světové banky, která nahradila ukazatel HDP per capita hrubým národním důchodem na obyvatele, bude ekonomická analýza provedena na základě tohoto údaje. Informace vztahující se k HDP jsou k dispozici v příloze č. 2.

Hrubý národní důchod je suma přidaných hodnot vytvořená všemi rezidentními producenty v dané ekonomice zvětšená o výrobní daně (mínus vládní subvence) nezahrnuté do ocenění výstupu zvětšená o čisté primární příjmy ze zahraničí. GNI (HND) per capita se počítá jako hrubý národní důchod v domácí měně dělený

¹⁰ s historickým koncem existence koloniální soustavy a v průměru několik dekad trvající samostatností bývalých kolonií by nemělo být již déle určující, která rozvojová země kdysi byla kolonií

počtem obyvatel dané země k polovině roku. Aby bylo možné mezinárodní srovnání, převádí se HND per capita na americký dolar – nejčastěji prostým kurzovým přepočtem. Světová banka však používá speciální metodu (Atlas metoda), jejímž účelem je eliminace kurzovních a cenových fluktuací v běžném roce¹².

Tabulka č. 1 dokumentuje vývoj hrubého národního důchodu v arabských státech. Je zřejmé, že v letech 2000–2005 zaznamenala většina ekonomik arabského světa pozitivní vývoj. Problémy se vyskytovaly především v těch zemích, které čelily nestabilitě a konfliktům (Palestina, Libanon). Nejmenší hodnoty ukazatele HND na obyvatele jsou typické pro nejchudší státy arabského světa, které také patří mezi nejméně rozvinuté země (LDC) – Mauritánie, Jemen, *Komory*, *Džibutsko*, Súdán a pravděpodobně také Somálsko, pro které nebyla data k dispozici. V pravém sloupci tabulky je pak uveden přepočet HND per capita na mezinárodní dolary pomocí parity kupní síly (PPP). Podle této statistiky, která bere v úvahu různé kupní síly měn (nejčastěji dolaru) v různých ekonomikách, je pak nejchudší zemí arabského regionu Jemenská repulika.

¹¹ toto kritérium mělo svůj smysl v době studené války a krátce po ní, dnes by nemělo být podstatné, jaká rozvojová země dříve experimentovala se socialismem

¹² zprůměruje se směnný kurz dané měny k dolaru za celý běžný rok a další dva roky předchozí a současně se upraví o inflační diferencíál mezi danou zemí a skupinou G-5 (do roku 2000 tvořena Francií, Německem, Japonskem, USA a Velkou Británií, počínaje rokem 2001 se jedná o eurozónu, Japonsko, USA a Velkou Británií).

Tab. 1 – GNI (HND) ve státech arabského světa

	GNI per capita			GNI per capita
	(kurz, Atlasova metoda)			(PPP, mezinár. dolary)
	2000	2004	2005	2005**
Alžírsko	1 570	2 270	2 730	6 770
Bahrajn	10 920*	NA	14 370	21 290
<i>Džibutsko</i>	780	960	1 020	2 240
Egypt	1 460	1 250	1 250	4 440
Irák	461	942	1 054	NA
Jemen	410	570	600	920
Jordánsko	1 810	2 260	2 500	5 280
Katar	NA	NA	NA	NA, cca 32 000
<i>Komory</i>	400	560	640	2 000
Kuvajt	17 320*	NA	24 040	24 010
Libanon	5 060	6 040	6 180	5 740
Libye	NA	4 560	5 530	NA
Maroko	1 220	1 570	1 730	4 360
Mauritánie	460	530	560	2 150
Omán	7 610*	NA	9 070	14 680
SAE	20 510*	NA	23 770	24 090
SAR	7 830	10 170	11 770	14 740
<i>Somálsko</i>	NA	NA	NA	NA
Súdán	310	520	640	2 000
Sýrie	910	1 270	1 380	3 740
Tunisko	2 080	2 650	2 890	7 900
Palestina	1 626	1 181	1 120 (est.2004)	NA

Zdroj: Vytvořeno autorem na základě údajů Světové banky dostupných na webové stránce instituce:
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/0,,pagePK:180619~theSitePK:136917,00.html>
<http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GNIPC.pdf>

Poznámky : * 2001, ** <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GNIPC.pdf>

Šedou kurzívou jsou označeny členské státy LAS, které se obecně nezahrnují do arabského světa.

Již bylo zmíněno, že HND na obyvatele používá Světová banka ke klasifikaci rozvojových zemí, proto lze podle tohoto kritéria lze o arabském světě konstatovat následující:

- státy s nízkým důchodem (875 USD a méně):
 - celkem 3 = Jemen, Súdán, Mauritánie (+ *Komory, Somálsko*)
- státy s nízkým středním důchodem (876–3465 USD)
 - celkem 8 = Alžírsko, Egypt, Irák, Jordánsko, Maroko, Palestina, Sýrie, Tunisko (+ *Džibutsko*)
- státy s vyšším středním důchodem (3466–10725 USD)
 - celkem 3 = Libanon, Libye, Omán
- státy s vysokým příjmem (10726 USD a více)
 - celkem 5 = Bahrajn, Katar, Kuvajt, Saúdská Arábie, SAE

Tedy z porovnání statistik celkem 19 zkoumaných států a území arabského světa se základním kriteriem Světové banky (HND per capita) vyplývá, že 14 zemí lze klasifikovat jako rozvojové státy, 5 jich patří do skupiny s vysokým příjmem (důchodem). Při bližším pohledu na tuto skupinu pak lze konstatovat, že se jedná o ropné státy s relativně malým počtem obyvatel (kromě Saúdské Arábie). Tedy s patřičnou dávkou zjednodušení – ukazuje se, že podle těchto ekonomických charakteristik je úroveň ekonomické rozvinutosti v arabském světě determinována zásobami ropy a počtem obyvatel.

1.2.2. Index lidského rozvoje – HDI

Index lidského rozvoje (Human Development Index – HDI) lze právem považovat za základní rozvojový ukazatel a také de facto „souhrnný“ ukazatel ekonomicko-společenského rozvoje – protože integruje hned několik subukazatelů, které v něm mají stejnou (třetinovou) váhu: HDP na obyvatele jako ekonomickou charakteristiku, očekávaný věk dožití při narození (svým způsobem odráží zdravotní stav populace, či úroveň zdravotnictví) a gramotnost dospělých a zápisovost mladé populace ve školách (což implikuje úroveň vzdělanosti dané populace).

V tabulce č. 2 jsou porovnány jednotlivé složky HDI pro země arabského světa, na prvním místě je uvedeno světové pořadí, v závorce pak následuje hodnota daného ukazatele. Z tabulky lze vypožorovat (vzhledem k tomu, že jednotlivé ukazatele – tedy HDP, očekávaný věk dožití a gramotnost + zápisovost – mají stejnou váhu), která charakteristika má „největší vliv“ na výsledný HDI a pořadí na světě (tj. ta, která se nejvíce odchyluje od průměrné pozice dané země). Z údajů tak mimo jiné vyplývá, že vzdělanostní charakteristiky jsou skutečným problémem arabského světa, což také odpovídá závěrům Arab Human Development Report 2002, která mezi největšími problémy Arabů jmenovala například právě deficit vzdělanosti.

Pokud jde o gramotnost, do první padesátky (na jejím chvostu) se vešly jen dva arabské státy. V případě zápisovosti a očekávaného věku dožití to jsou čtyři státy, nejhorší výsledky ve všech kategoriích dosahuje trojice zemí – Jemen, Mauritánie a Súdán – všechny také patří mezi nejméně rozvinuté státy světa (LDC).

Tab. 2 – HDI a jeho jednotlivé složky ve státech arabského světa

	HDI 2004	Life Exp. at Birth (years, 2004)	Adult Literacy Rate (% ages 15 and older)	Combined primary, secondary and tertiary gross enrolment ratio (%)	GDP per capita (PPP, USD, 2004)
Alžírsko	102. (0,728)	79. (71,4)	96. (69,9)	86. (73,2)	83. (6 603)
Bahrajn	39. (0,859)	47. (74,5)	71. (86,5)	42. (85,4)	29. (20 758)
<i>Džibutsko</i>	<i>148. (0,494)</i>	<i>147. (52,9)</i>	<i>NA</i>	<i>171. (23,9)</i>	<i>131. (1 993)</i>
Egypt	111. (0,702)	94. (70,2)	93. (71,4)	70. (75,5)	106. (4 211)
Irák	NA	NA	NA	NA	NA
Jemen	150. (0,492)	130. (61,1)	NA	139. (55,4)	163. (879)
Jordánsko	86. (0,760)	76. (71,6)	57. (89,9)	58. (79,0)	99. (4 688)
Katar	46. (0,844)	61. (73,0)	60. (89,0)	68. (76,3)	32. (19 844)
<i>Komory</i>	<i>132. (0,556)</i>	<i>119. (63,7)</i>	<i>NA</i>	<i>153. (46,3)</i>	<i>136. (1 943)</i>
Kuvajt	33. (0,871)	34. (77,1)	40. (93,3)	83. (73,5)	35. (19 384)
Libanon	78. (0,774)	70. (72,2)	NA	44. (83,8)	90. (5 837)
Libye	64. (0,798)	55. (73,8)	NA	14. (94,4)	71. (7 570)
Maroko	123. (0,640)	95. (70,0)	114. (52,3)	135. (57,8)	105. (4 309)
Mauritánie	153. (0,486)	146. (53,1)	115. (51,2)	154. (45,6)	137. (1 940)
Omán	56. (0,810)	48. (74,3)	78. (81,4)	108. (68,3)	42. (15 259)
SAE	49. (0,839)	26. (78,3)	NA	131. (59,9)	24. (24 056)
Saúdská Arábie	76. (0,777)	71. (72,0)	84. (79,4)	132. (58,6)	45. (13 825)
<i>Somálsko</i>	<i>NA</i>	<i>NA</i>	<i>NA</i>	<i>NA</i>	<i>NA</i>
Súdán	141. (0,516)	133. (56,5)	108.(60,9)	160. (36,7)	135. (1 949)
Sýrie	107. (0,716)	56. (73,6)	82. (79,6)	125. (62,6)	112. (3 610)
Tunisko	87. (0,760)	57. (73,5)	89. (74,3)	72. (75,4)	69. (7 768)
Palestina	100. (0,736)	62. (72,7)	47. (92,4)	49. (81,2)	1026*

Zdroj: Vytvořeno autorem na základě statistických údajů UNDP přístupných na webové stránce UNDP: <http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/>

Poznámky:

* rok 2003; V tabulce je vždy uvedeno světové pořadí příslušného státu a v závorce následuje hodnota dané složky HDI. Šedou kurzívou jsou označeny členské státy LAS, které se obecně nezahrnují do arabského světa.

Přestože UNDP nestanovuje pro HDI žádnou hranici mezi „rozvojovostí“ a „rozvinutostí“, je z tabulky č. 2 patrné, že státy arabského světa spadají do méně rozvinuté části globálního světa, byť jejich pozice v rámci světa rozvojového není nijak katastrofální – proto je možné konstatovat, že i podle druhého kritéria, společensko-ekonomického (HDI), je většina zemí arabského světa skutečně příslušná přívlastku „rozvojová“. Výjimky tvoří opět malé ropné státy, jejichž souhrnný HDI je tažen dobrou pozicí v rámci ekonomického subukazatele, nicméně ostatní charakteristiky (především pak vzdělanostní) víceméně odpovídají situaci v arabském světě. V příloze č. 3 je k dispozici tabulka vývoje HDI pro země arabského světa od roku 1975 do roku 2004.

1.2.3. Politická vyspělost – demokracie v arabském světě

Politická práva, občanské svobody a úroveň demokracie je také určitým a z jiného úhlu pohledu významným indikátorem rozvoje společnosti. Pro diskuse a debaty o vztahu demokracie a rozvoje je zásadní otázka, jestli je demokracie znakem vyspělosti, nebo podmínkou pro rozvoj. Osobně se domnívám, že obojí. Demokracie je bezesporu znakem vyspělosti, jako důkaz lze vystačit s pouhou empirií – všechny nejvyspělejší a nejrozvinutější státy světa jsou až na výjimky demokracie¹³ a respektují a ctí politická práva (a pochopitelně i lidská práva celkově) a občanské svobody. Z tohoto pohledu je zřejmé, že vysoká úroveň demokracie je naprosto jasným znakem vyspělosti společnosti, rozhodně nelze souhlasit s rádobý multikulturalistickými a kulturně relativistickými názory o zaujatosti a netoleranci pohledu západní společnosti na jiná politická uspořádání či režimy vládnutí. Monarchie, republika či jakýkoli jiný systém vlády může být jak demokratický, tak totalitní.

Na druhou stranu, demokracie je také podmínkou rozvoje. Ne však hned na počátku tohoto procesu. Společnosti a kultury nemající zkušenosti s demokratickým uspořádáním a nesplňující podmínky pro aplikaci pravidel demokracie mohou snadno sklouznout od demokracie k pseudodemokracii (například různé formy tribalismu v primitivnějších společnostech) či dokonce k anarchii. Na určitém stupni rozvoje však společnost k další progresi již demokratické uspořádání potřebuje. Jakmile se vytvoří silná střední třída, jakmile se vytvoří stabilní instituce a respekt obyvatel k základním pravidlům společnosti a zákonům, musí demokracie nahradit politickým systémem dosavadní, jinak se společnost nemůže dále rozvíjet. Proto je úroveň demokracie, respektu k politickým právům a občanským svobodám a lidským právům celkově jasným indikátorem a současně také podmínkou rozvoje společnosti.

Mezinárodní nevládní organizace Freedom House se od 50. let zabývá stavem demokracie, svobod a lidských práv na celém světě. Freedom House zvlášť hodnotí oblast politických práv a zvlášť oblast občanských svobod, každou na škále od jedné do sedmi, pomocí jejich průměru pak určuje celkový „status svobody“ každého

¹³ výjimkou jsou například ty nedemokratické země, které stále těží ze svého obrovského nerostného bohatství – příkladem mohou být právě některé malé ropné země (nejen) arabského světa.

zkoumaného státu¹⁴: jako „svobodné“ (*F – free*) jsou hodnoceny státy, průměr jejichž ratingu se pohybuje v intervalu 1,0 – 2,5. Státy, jejichž průměrný rating je v rozmezí 3,0 – 5,0, označuje Freedom House jako „částečně svobodné“ (*PF – partially free*). Pokud je hodnocení ještě horší (tj. 5,5 – 7,0), jedná se o státy „nesvobodné“ (*not free – NF*).

Tab. 3 – Státy arabského světa a stav demokracie a úroveň svobody

ARABSKÝ SVĚT																		
Roky	2000			2001			2002			2003			2004			2005		
	PR	CL	ST	PR	CL	ST	PR	CL	ST	PR	CL	ST	PR	CL	ST	PR	CL	ST
Alžírsko	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF
Bahrajn	7	6	NF	6	5	NF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF
<i>Džibutsko</i>	4	5	PF	4	5	PF	4	5	PF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF
Egypt	6	5	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	5	NF	6	5	NF
Irák	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	5	NF	7	5	NF	6	5	NF
Jemen	5	6	NF	6	6	NF	6	5	NF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF
Jordánsko	4	4	PF	5	5	PF	6	5	PF	5	5	PF	5	4	PF	5	4	PF
<i>Komory</i>	6	4	PF	6	4	PF	5	4	PF	5	4	PF	4	4	PF	6	5	NF
Kuvajt	4	5	PF	4	5	PF	4	5	PF	4	5	PF	4	5	PF	4	4	PF
Libanon	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	4	5	PF
Libye	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	5	4	PF
Maroko	5	4	PF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF	5	4	PF	7	7	NF
Mauritánie	6	5	NF	5	5	PF	5	5	PF	6	5	NF	6	5	NF	6	4	PF
Omán	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	5	4	PF
Palestina	NA	NA	NA	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	5	NF
Katar	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	5	NF	6	5	NF
SAR	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	6	NF
<i>Somálsko</i>	6	7	NF	6	7	NF	6	7	NF	6	7	NF	6	7	NF	6	7	NF
SAE	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	6	NF	6	6	NF	6	6	NF
Súdán	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Sýrie	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF	7	7	NF
Tunisko	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF	6	5	NF

Zdroj: Vytvořeno autorem na základě údajů Freedom House: <http://65.110.85.181/uploads/FIWrank7305.xls>. Šedou kurzívou jsou označeny členské státy LAS, které se obecně nezahrnují do arabského světa.

Pokud jde o úroveň demokracie, respektu k politickým právům a občanským svobodám, je arabský svět vedle střední Asie regionem s nejhorsími výsledky dokonce jen v rámci (velmi) nesvobodného muslimského světa. Tak například, žádný stát zkoumané oblasti nezískal v roce 2006 (tedy za rok 2005) od Freedom House hodnocení volební demokracie¹⁵, což je špatný výsledek i na svět islámu. Přesto je však na místě mírný optimismus, neboť vývoj obou analyzovaných statistik, tedy

¹⁴ V textu jsou používány údaje a pojmy organizace Freedom House, podrobnější informace o metodologii a definici základních termínů, které Freedom House ve svých analýzách a výzkumech používá, jsou k dispozici na webových stránkách organizace: www.freedomhouse.org

¹⁵ Volební (voličská) demokracie je takový politický systém, který splňuje základní podmínky s ohledem na to, jakým způsobem je vybráno vedení státu. Aby daná země mohla být označena jako volební demokracie, musí splňovat podmínku konkurenčního multistranického systému, musí mít univerzální volební právo, musí se pravidelně konat volby, a majoritní politické strany musí mít přístup k voličstvu prostřednictvím médií ve všeobecných politických kampaních.

úrovni občanských svobod i politických práv, má pozitivní tendenci. Na druhé straně arabský svět zůstává i nadále regionem, kde je podíl států s nejhorší možnou statistikou pro obě statistiky (7,7) poměrně vysoký – 15,8 % (Libye, Súdán a Sýrie). Navíc arabský svět nadále vytváří region s největší mírou ostentativní a populistické rezistence proti demokratizaci v muslimském světě (a je možné říci, že i globálně).

Jestliže v předchozích analýzách bylo možné u některých ukazatelů pro konkrétní arabské státy o jejich „rozvojovosti“ pochybovat, kritérium politické rozvinutosti, tedy úroveň politických práv, občanských svobod a demokracie v arabském světě, je již delší dobu opravdu tristní a z tohoto pohledu není možné žádnou zemi zařadit mezi rozvinuté.

1.2.4. Vhodnost ukazatelů pro měření rozvojové situace v arabském světě

Výše provedená analýza rozvojové situace v arabském světě ukázala vysokou vnitřní heterogenitu oblasti z hlediska některých ukazatelů (především ekonomických), na druhé straně v jistých aspektech vykazují země regionu jisté podobné znaky (jednotlivé subindexy HDI – vzdělání, zdravotnictví, ale také „politické ukazatele“ nebo demografické trendy). Celkově vzato z analýzy vyplývá, že pro charakterizování úrovně lidského rozvoje je naprosto nutný komplexní pohled.

Pokud by analýza byla omezena pouze na ukazatele ekonomické úrovně, jistě by nebyla zcela vypovídající – jednak by implikovala relativně vysokou ekonomickou úroveň, která je ovšem velmi často pouze důsledkem značného ropného bohatství a malého počtu obyvatel. Taková charakteristika pak nejenže nemůže nic napovědět o úrovni lidského rozvoje, nemůže však ani relevantním způsobem vypovídat o pouhé ekonomické úrovni. Navíc i u ostatních zemí regionu jsou ukazatele ekonomické úrovně vylepšovány ropnými příjmy. I pro ekonomickou analýzu samotnou je důležitý celkový pohled – ukazatele ekonomické struktury (zaměstnanost, tvorba produktu) a ostatní makroekonomické ukazatele (inflace, nezaměstnanost za aktuálních demografických podmínek, finanční ukazatele, zahraniční obchod a jeho diverzifikace – stejně jako celé ekonomiky) ve světle bližší znalosti místních ekonomických podmínek již zdaleka tak optimisticky nehovoří.

V případě rozvojového ukazatele HDI již většina arabských zemí naplňuje znaky rozvojového světa. I zde je však pozice některých států výrazně vylepšována ekonomickými ukazateli (de facto ropnými příjmy), což ve svém důsledku může vypovídací hodnotu souhrnného indexu poněkud zkreslovat, protože ukazatel ekonomické úrovně HDP per capita má třetinovou váhu. Nehledě na to, že agregátní makro údaje (a HDP především) se v podmínkách rozvojových zemí interpretují ještě mnohem hůře – zboží a služby velmi často neprochází trhem, takže nejsou nijak statisticky podchyceny, navíc oficiální statistiky jsou pak velmi často poplatné svému účelu.

Jestliže v ekonomické oblasti se státy arabského světa vyznačovaly vysokou mírou heterogenity (v závislosti na výchozích, ale i přírodních podmínkách), která ovlivňovala také do jisté míry různorodost rozvojového ukazatele HDI, pak „politické“ ukazatele charakterizují arabské země jako téměř homogenní. Tato netradiční složka lidského rozvoje skutečně velmi podstatně zhoršuje rozvojovou situaci arabských zemí natolik, že o „rozvojovosti“ drtivé většiny z nich nemůže být pochyb.

Jak jsem zmínil již dříve, čím širší je definice lidského rozvoje ve vztahu k arabským zemím, tím je jejich pozice horší. Obtížně však lze diskutovat (ne)vhodnost jednotlivých ukazatelů zvláště, i když ekonomické indexy a statistiky, především ty vztahující se k ekonomické úrovni, nejsou pro charakteristiku rozvojového postavení arabských zemí příliš vhodné. V případě provedení komplexní analýzy pak lze stěží pochybovat o tom, že drtivá většina arabských zemí opravdu náleží mezi rozvojový svět.

2. Příčiny zaostávání arabského světa

Předchozí kapitola ukázala, že většina států arabského světa patří mezi země rozvojové. Až na světlé (ropné) výjimky lze však také konstatovat, že arabský svět ve srovnání dynamiky s ostatními rozvojovými regiony zaostává (relativně), což je zřejmě ještě horší zprávou. Definovat příčiny tohoto vývoje a z něho vyplývajícího stavu není úkol jednoduchý a jednoznačný a vyžaduje stejně komplexní pohled, o jaký se pokusila úvodní kapitola.

Komplexní přístup ke stanovení příčin zaostávání arabského světa zvolili autoři Zpráv o lidském rozvoji v arabském světě (Arab Human Development Reports, dále AHDRs). Celkem jde o čtyři zprávy, první z nich je souhrnná a definuje tři základní deficity (a tedy i příčiny současného zaostávání) arabského světa, kterým se pak detailně věnují další tři díly této série – jedná se o deficit technologický a znalostní, deficit demokracie a lidských práv a deficit v oblasti rovnoprávného postavení ženy ve společnosti.

Přestože má série AHDRs řadu nesporných kvalit, pozitiv a kladů (viz dále) a pokus o komplexnost je více než evidentní, vyznívá snaha vysvětlit problémy arabského světa pomocí tří výše zmíněných konkrétních deficitů poněkud nedůvěryhodně. I když řada arabských států nečelí zoufalé ekonomické situaci, která je pro rozvojový svět typická, Zprávy se místy až úzkostlivě vyhýbají ekonomické problematice. Také demografický problém, který již nyní v některých zemích vytváří zásadní překážku rozvoje (a v blízké budoucnosti bude závažnost tohoto problému narůstat), je ve Zprávách zmiňován jen nárazově a okrajově (byť je na něj upozorňováno). Proto následující text také o těchto příčinách krátce pojedná.

Obecně je považována za nejslabší stránku série AHDRs absence diskuse religiozní problematiky spojené s každým z témat (deficitů). Otázky, zda je islám (nebo náboženství obecně) „kompatibilní“ s rovnoprávným postavením ženy ve společnosti, s politickými svobodami a demokracií, zda podporuje možnosti vzdělávat se, inovativně myslet a svobodně vyjadřovat vlastní názor, zůstávají neřešeny. Také tato problematika bude v kapitole zmíněna.

Posledním v této části práce analyzovaným bodem je vzájemná nedůvěra mezi arabským (potažmo islámským) světem a „Západem“. Tato nedůvěra může a svým způsobem i vytváří možná nejzásadnější překážku rozvoji a modernizaci společnosti a posiluje tradicionalistické, často fundamentální, radikální islamistické pozice. Je však až s podivem, jak málo odborných textů na tento problém ve vzájemných vztazích s řadou závažných (již skutečných nebo potenciálních) důsledků poukazuje.

2.1. Definice základních deficitů arabského světa

Na přelomu tisíciletí rozhodla Regionální kancelář pro arabské země UNDP vytvořit sérii zpráv, které odhalí příčiny současného zaostávání arabského světa a povedou k jeho renesanci v průběhu nadcházejícího 21. století. Zprávy o lidském rozvoji arabského světa vytvářel široký kolektiv asi stovky na sponzorských organizacích nezávislých arabských autorů, z různých oborů, disciplin, teoretických škol a také různých generací.

Výsledkem je rozsáhlá, multidisciplinární studie, která lidský rozvoj definuje holisticky a komplexně a jde tak ještě mnohem dál za konvenční chápání tohoto pojmu, včetně definice lidského rozvoje UNDP. Koncept lidského rozvoje AHDR je založen na prostém faktu, že lidé mají nezczizitelná práva prožít hodnotný a slušný život z hlediska materiálního i duchovního a současně předpokládá precedenci lidskosti nad materiálem a ekonomikou.

V červenci 2002 byla za podpory UNDP OSN vydána první ze série AHDRs. Tato zpráva vytvořila základ pro další tři díly, které na ni úzce navazovaly, a nabídla chmurný obrázek stavu arabského světa. Zdůraznila nedostatky ve třech oblastech – zaostávání v úrovni vzdělanosti a znalostí, v úrovni politických svobod a v (ne)rovnoprávném postavení žen v muslimských společnostech. Nicméně AHDRs nelze chápat pouze jako analýzu příčin, ale také jako iniciativu hledající řešení všech zkoumaných problémů, která by výsledně měla vést k „arabskému 21. století“, k arabské renesanci.

2.1.1. Deficit technologický a znalostní¹⁶

V roce 2003 byla vydána první „dílčí“ Zpráva analyzující jeden ze tří deficitů – rostoucí mezeru technologickou a znalostní. Jde především o rostoucí neschopnost regionu znalosti a know-how produkovat a rozšiřovat, z čehož také vyplývá nízká efektivita jejich využívání, a to i přesto, že v arabském světě existuje obrovský lidský potenciál. V této souvislosti se zdá být největším problémem institucionální podpora pro akademický výzkum (o dostupnosti základních forem vzdělávání v některých zemích ani nemluvě). Takové prostředí pak nutně vede špičky a schopné jednotlivce k přesunu do západního světa, kde je know-how vyvažováno zlatem.

Arabské státy si stěžují na „západní brain-drain“, nicméně přestože některé z nich velmi bohaté, nedokáží vytvořit podmínky pro efektivní produkci vlastního know-how. Díky svým vysokým příjmům a z toho často vyplývající rentierské pozici se často (mylně) domnívají, že je možné rozvoj nastartovat pomocí importu technologií. To může být do určité míry pravda, ale bez vlastní technologické a znalostní základny nemůže na start navázat stabilní růst a rozvoj. Naštěstí se přece jen v poslední době od těchto názorů stále více upouští.

Na druhé straně, zase ne tolik arabských zemí čelí v tomto ohledu klasickému problému jako typické rozvojové země – většina arabských zemí dokáže příjmy generovat¹⁷, problémem je jejich efektivní využívání a investice – do vzdělání (na všech úrovních) a do výzkumu. Finance se prostě ztrácí – dostáváme se zpět již k pojmenovanému zásadnímu problému – institucionální zajištění, management, korupce.

V podobném duchu hovoří také druhá AHDR, ve které je odsouhlasen názor, že arabská kultura je schopná podporovat vytvoření znalostní společnosti třetího milénia. Nicméně odhaluje, že některé znaky arabské politické, společenské a ekonomické struktury vytváří pro toto překážky, které je nutné překonat. Proto je

¹⁶ Arab Human Development Report 2003:

<http://www.nakbaonline.org/download/UNDP/EnglishVersion/Ar-Human-Dev-2003.pdf>

(cit. 26. 2. 2007)

¹⁷ osobně se domnívám, že toto je problém pouze Jemenu, který je oprávněně řazen mezi LDC, popř. dalších arabských LDC – Súdánu a Mauritanie. Ostatní arabské země zdroje příjmů mají – otázkou je pak jejich využívání – skutečný problém pak spočívá v institucionálním zabezpečení, v managementu a v obrovské korupci. Schází veřejná odpovědnost, prvky dobrého vládnutí. To je zřejmě největší VNITŘNÍ problém arabského světa.

nutné, aby arabské společnosti, jejich uspořádání, prošly důkladnou reformou. Politické překážky v cestě ke znalostní společnosti jsou však jmenovány jako nejzásadnější, opět je zdůrazněna potřeba dobrého vládnutí a veřejné odpovědnosti, snížení korupce, ale také pozitivního přístupu ke globalizaci a příležitostem z ní plynoucích (a pochopitelně snížení souvisejících rizik).

2.1.2. Deficit demokratický¹⁸

Mezi základní projevy demokratického deficitu v arabské společnosti patří popření fundamentálních svobod jednotlivců, krácení práv žen, politických a především náboženských či jiných minorit, ale vzhledem k pojetí projektu AHDR také nenaplněná ekonomická a sociální práva. Příčiny tohoto stavu jsou opět institucionální – politické a společenské struktury arabské společnosti, které znemožňují prosazení se demokracie a politických svobod v regionu. Problém podle AHDR neleží v náboženství nebo v charakteru arabské kultury, je tedy možné ho překonat. Mezi možné příčiny stavu uvádí AHDR následující:

Regionální specifika

- zájmy velmocí v regionu jdou proti podpoře demokracie – mocnosti podporují spřátelené totalitární vlády (např. americká podpora vládě Saúdské Arábie)
- nedostatečně rozvinutá pro-demokratizační hnutí v regionu
- demokracii nepřátelské náboženské interpretace, které podporují spíše absolutismus a totalitární vládu (zatímco pravý islám podporuje systém konzultací /šúrá/ a osvícených inovativních interpretací /idžtihád/)
- „past jednoho zvolení“ – fráze citovaná vládami regionu, které odmítají možnosti svobodných voleb a uvolnění politických podmínek. Podle nich existuje pravděpodobnost vítězství radikálních islamistů, kteří by následně zavedli opět totalitární model bez svobodných voleb a demokratických pravidel
- účelové oslabování mezinárodních dohod o lidských právech „arabskou specifičností“

¹⁸ Arab Human Development Report 2004:
[http://www.reliefweb.int/rw/lib.nsf/db900SID/LKAU-6B6CSR/\\$FILE/Arab_Report_2004.pdf?OpenElement](http://www.reliefweb.int/rw/lib.nsf/db900SID/LKAU-6B6CSR/$FILE/Arab_Report_2004.pdf?OpenElement)
(cit. 1. 3. 2007)

Legislativní struktura

- antagonistická právní úprava – některé ústavy práva a svobody zaručují, ale zákony je narušují. Dokonce ústavách některých zemí jsou články porušující základní práva a svobody, jak vyplývají z mezinárodních dohod

Politická struktura

- rostoucí centralizace státní moci (exekutivy), její absolutní moc a tichá korupce (příznivci a podporovatelé vlády získávají výhody). Na politickou korupci pochopitelně navazuje korupce ekonomická
- krize legitimacy státní moci, dosud tradiční (náboženská/kmenová), revoluční (nacionalistická/osvobozenecká) nebo patriarchální, která vznikla z neschopnosti státu řešit základní problémy společnosti, vede ke zvýšení intenzity kontroly a propagandy
- represe vůči politické i nepolitické opozici

Sociálně-ekonomická struktura

- společenský koloběh a uspořádání, které potlačují osobní svobody – začíná již od útlého dětství, protože počínaje rodinou, školstvím, sociálními formacemi a politikou konče – vše je založeno na diktátu – možnost volby je značně omezená
- systém ekonomické produkce, který posiluje autoritářský režim – rentiérský systém, kdy občané nejsou nuceni platit daně, nevede vlády k odpovědnosti, protože nejsou pod tlakem (nejsou financovány z peněz daňových poplatníků, ale ze „svých“ ropných příjmů)
- stát a jeho neefektivní fungování v arabském světě – moderní arabský stát má připomínat černou díru, která změní své okolí tak, že se nic nehýbá a nic z ní nemůže uniknout. Naprosto chybí principy dobrého vládnutí, všudypřítomná je korupce

Mezinárodní podmínky

- období globalizace, která oslabuje pozici státu a přináší možnost globální aplikace konceptu lidských práv a svobod a demokratických pravidel, ale na druhou stranu sama některé svobody omezuje (širší pojetí lidských svobod – jedna část planety bohatne, druhá chudne)

- válka proti terorismu – často pouze zástěrka, která slouží k (násilnému) potlačování opozice pod vlajkou boje proti „islámskému terorismu“ uvnitř jednotlivých arabských států
- palestinská otázka – velmi často zmiňována jako nejzásadnější mezinárodní moment, který znemožňuje postupnou implementaci demokratických pravidel v arabském světě (zřejmě tím, že radikalizuje obyvatele islámských zemí a zvyšuje nedůvěru vůči všemu „západnímu“ – demokracie je tak bezesporu v muslimských zemích vnímána)

2.1.3. Deficit rovnoprávného postavení žen¹⁹

Postavení ženy z hlediska statistik souvisejících s lidským rozvojem je v arabském světě mnohem horší než postavení muže. Vysoká úmrtnost matek při porodu (270 úmrtí na 100 000 živě narozených dětí, v nejchudších zemích se statistika blíží až k tisícím²⁰), vysoká náchylnost k chorobám, světově nejvyšší podíl negramotných žen (na celkovém počtu, asi 50 %, u mužů je negramotnost cca 33 %), nejnižší ženská zápisovost do škol na všech úrovních, to jsou pouze některé ze statistik, které dokazují tristní pozici žen ve společnosti. Nicméně z dynamického pohledu je situace optimističtější – byť z velmi nízkého základu, ve všech těchto ukazatelích zaznamenává arabský svět nejlepší pozitivní vývoj na světě. Na druhou stranu jsou ženy více postižené chudobou ve všech jejích formách, násilí na ženách je stále často (společensky) tolerováno, ženy také čelí značné právní diskriminaci (ať už přímo vyplývající z kodifikace, nebo z jednání soudů) a politické diskriminaci (jejich politické působení je omezováno legislativně de jure, nebo de facto).

Ekonomická participace žen je také velmi slabá. Přestože její nárůst vyjádřený v procentech v období 1990–2003 byl nejvyšší na světě (19 %), zůstává ve světovém měřítku na samém chvostu (pouze 33,3 % žen starších 15 let je fakticky ekonomicky aktivních, hodnota nepřesahuje 42 % ve vztahu k mužům /100 %/, zatímco světový průměr činí cca 69 %²¹). Mezi základní příčiny tohoto faktu patří skutečnost, že muž je vnímán jako chlebodárce rodiny (patriarchální společnost), takže někteří (většina) zaměstnavatelů muže preferuje. Ekonomickou participaci žen dále limituje celkový

¹⁹ Arab Human Development Report 2005: www.undp.fi/julkaisut/AHDR2005_full.pdf (cit. 3. 3. 2007)

²⁰ tamtéž, str. 7

²¹ tamtéž, str. 9

nedostatek pracovních míst, zaměstnanecká a platová diskriminace ženského pohlaví a vysoký přirozený přírůstek ve většině arabských zemí.

Příčiny současné pozice žen v arabských společnostech vyplývají z řady faktorů především kulturních, společenských a ekonomických, které pak vytvářejí její komplexní nelichotivou podobu:

Kulturní a společenské příčiny

- náboženské a historické dědictví – žena je vnímána jako muži podřízená, často jako nutné zlo (viz spousta arabských přísloví). Pokud je společnost (stát) legislativně založena na historickém právu popř. na islámském právu šarí'a, může být tato podřízenost kodifikována. Nicméně islám uznává rovnost mezi všemi lidskými bytostmi
- různé pozice islamistů – pozice islamistů k ženské otázce v islámském světě se liší – zatímco fundamentalisté a tradicionalisté (např. salafisté) jakoukoli změnu odmítají, reformní islamisté (mj. například Muslimské bratrstvo) si jsou většinou vědomi nutnosti oblast reformovat
- tribalismus a patriarchální charakter společnosti
- proces vzdělávání a socializace – v podstatě výše uvedený charakter společnosti a postavení ženy v ní konzervuje, již od školních let jsou preferováni muži ve všech společenských institucích včetně rodiny a školy

Právní příčiny

- rozporné pozice ke Konvenci o eliminaci všech forem diskriminace vůči ženám (CEDAW) – spousta arabských států tuto dohodu zaručující rovnoprávnost mužů a žen podepsala, část z nich ale neratifikovala – z důvodů, že některé články odporují národní legislativě nebo nejsou úplně ve shodě s islámským právem šarí'a
- ústavní podmínky – v ústavách většiny států je rovnost zakotvena, stejně jako ženská politická a občanská práva. Ovšem zde je nutné rozlišovat institucionální zabezpečení a substantivní složku problematiky – pokud institucionální skořápku nevyplní duch (ať už demokracie, úcty k lidským právům, ženám), ke kterému společnost dospěje vlastním vývojem (společenský pokrok – který bude akcelerován tempem turbulentní doby), nemůže být zajištěno uspokojivé fungování těchto zásad v rozvojových společnostech

- trestní zákoníky v arabských zemích diskriminují ženy
- v některých státech je naopak příčinou diskriminace nedostatek legislativy
- diskriminace ženy v otázkách národnosti (syn získává arabskou národnost podle otce, podle matky pouze pokud je totožnost otce neznámá nebo je bez státní příslušnosti)
- navíc ze strachu „z práva“ se řada sporných otázek řeší v rámci rodiny, komunit, kmenů. Bylo již zmíněno, že k diskriminaci žen dochází také přímo v procesním jednání soudů

Ekonomické příčiny

- rentiérský charakter ekonomiky, pomalý ekonomický růst a stagnace znamenají nedostatečnou tvorbu pracovních míst, která neodpovídá demografickému vývoji v regionu. Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem (horší přístup ke vzdělání, vysoké populační přírůstky, obecná preference mužů zaměstnavateli) jsou tímto faktem nejvíce postižené ženy.
- struktura ženské vzdělanosti – nejvíce žen s vyšším vzděláním jej nabyly v humanitních oborech – jejich uplatnění v ekonomicky atraktivních oborech a ve vyšších funkcích je tímto faktem také komplikováno

Mezinárodní faktor

- mezinárodní tlak na akceptaci pravidel rovnoprávnosti žen ve společnosti a současná hrozba sankcí vyvolává k těmto spíše odpor a rezistenci (podobně je tomu například s demokracií – vnímána jako západní konstrukt a prostředek prosazení západních zájmů v arabském světě, které postupně povedou k jeho ovládnutí – také proto se arabská společnost reislamizuje a fundamentální a tradicionalističtí islamisté hledají takové interpretace, které popírají kompatibilitu demokracie a islámu, lidských práv a islámu, emancipace ženy v islámském prostředí ...)
- na druhou stranu pokud arabské státy zavazují podepsané mezinárodní dohody (např. CEDAW), měly by je plnit
- nicméně soustavný tlak nutí arabské státy reagovat – bohužel otázka rovnoprávnosti žen je lehce manipulovatelný symbol – (de iure) legální změna je jednoduchá a navenek propagandisticky zneužitelná, de facto se mnoho nemění

2.1.4. Zhodnocení série AHRDs

Vzhledem k arabskému původu, ale také své otevřenosti a kritickému přístupu mají AHRDs v regionu obrovskou rezonanci. Celé série jasně a jednoznačně vyzývá k celospolečenským reformám, arabský svět podle autorů stojí na křižovatce – jeho vlády mohou buďto i nadále usilovat o udržení statu quo politikou, která nepřispívá ke zlepšení životních podmínek obyvatel, nebo usilovat o „arabskou renesanci založenou na lidském rozvoji“²².

Zprávy dále vyzývají k pravidelným, svobodným a poctivým volbám a jednoznačně obhajuje existenci opozičních politických stran, větší kontrolu moci výkonné, stejně jako akutní potřebu nezávislého soudnictví. Doporučuje vytvoření funkční občanské společnosti zrušením všech administrativních překážek a restrikcí, které odporují svobodě lidí se volně sdružovat, dále podporuje svobodu a zodpovědnost médií a ostře vystupuje proti diskriminaci žen na pracovním trhu.

Zprávy o lidském rozvoji arabského světa nejsou iniciativy jen samy pro sebe. Jejich cílem je hlavně vyvolat „vnitroarabský“ resp. „vnitromuslimský“ i „mezicivilizační“ dialog o reformách, na jehož základě by se také tyto reformy začaly konečně realizovat. A dopady těchto zpráv jsou evidentní – především pak na scéně mezinárodní politiky – vytváří totiž prostředí a argumentační základ pro americké a evropské politiky, na němž mohou založit podporu různých rozvojových programů a projektů.

Přestože bezesporu je série těchto zpráv jako demokratizačních snah vcelku zásadním průlomem a jejich existence je vysoce ceněná, lze pozorovat dva základní nedostatky: zaprvé je hrubě podceňena role islámu ve společnosti, čímž Zprávy jakoby implicitně útočí na současnou pozici islamistů v islámských společnostech. Islamisté dnes představují zřejmě nejsilnější myšlenkový proud v islámském a arabském světě a pro úspěšný rozvoj arabského světa by bylo vhodné integrovat názory umírněných islamistů podporujících celospolečenskou reformu mezi opoziční názory a postoje proti současným autoritativním či totalitárním režimům v muslimských zemích. Vynecháním role islámu a tím i implicitní kritikou islamistů

²² Yacoubian, M. Promoting Middle East Democracy II – Arab Initiatives. United States Institute of Peace – Special Report No. 136. May 2005. <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr136.html>

však zprávy, které jsou vytvářeny spíše liberální muslimskou inteligencí a elitou, tuto názorovou opoziční platformu netvoří a navíc je jejich efekt spíše opačný.

Navíc v souvislosti s každým analyzovaným deficitem se Zprávy dopouštějí ve vztahu k islámu silného zjednodušování – předpokládají obrat k čistému náboženství od špatného islámu (zpolitizovaného), čímž implikují nastolení jakéhosi ideálního stavu, k němuž je téměř nemožné dospět, nehledě na fakt, že islám v sobě zahrnuje věci náboženské i „světské“ (dín a dawla v islámském pojetí jsou jedno a totéž), tudíž každý směr islámu v pravé muslimské společnosti (tedy nesekularizované) musí nutně být zpolitizovaný, tedy „špatný“.

Druhý problematický aspekt zpráv vychází také z faktu, že tvůrci se rekrutují převážně z liberálních a často sekulárních intelektuálních kruhů. Důsledkem pak je, že texty a reformní návrhy nemají příliš velkou odezvu v „ulicích muslimských států“ a naopak vcelku běžnými jsou odmítavé reakce v rámci islámského světa (na rozdíl od pochvalných slov ze Západu). V tomto ohledu však lze spatřovat hlubší problém, opět související s celkovým vztahem islámský svět vs. Západ. Liberální sekularisté jsou v muslimském světě vnímáni velmi často jako jednající v souladu s ideály a idejemi Západu (a především USA) a tudíž jsou jejich názory a postoje apriori odsuzovány a odmítány.

Lze uzavřít, že Zprávy o lidském rozvoji arabského světa přinesly zásadní průlom především v tom, že jsou vytvořené Araby a že se pokoušejí definovat příčiny současného zaostávání muslimského světa a navrhnou cesty k jeho překonání. Nicméně právě protože jsou tyto myšlenky založeny spíše na liberálních a sekulárních principech, obtížně získávají podporu ze strany obyvatel muslimského světa, což je však pro reálné uskutečňování reform směřem k demokracii naprosto podstatné. Na druhé straně však zprávy v prostředí intelektuálním a na poli mezinárodně politickém vytváří důležitý podklad, na jehož základě mohou argumentovat ti, kdož podporují demokratizaci Blízkého východu a potažmo celého muslimského světa – nehledě na to, zda-li přicházejí z jeho útrob, nebo zvnějšku.

2.2. Ekonomické a demografické příčiny

Analýza ekonomických příčin arabského nerozvinutosti a současné stagnace, kterou vypracoval profesor Kuran²³, stanovila základ především v existujícím systému institucí a (archaické) právní úpravě, které brání akumulaci soukromého kapitálu a efektivitě jeho investování. Podle Kurana jsou tyto skutečnosti specifickými historickými okolnostmi rozvoje regionální (týkají se především Blízkého východu), nejsou tedy vlastní arabské²⁴ nebo islámské společnosti. V jiných islámských zemích tak může existovat prostor pro rozvoj, což je demonstrováno na příkladech Malajsie, Indonésie a také Libanonu z období před občanskou válkou.

V této souvislosti je ale analýza profesora Kurana nekompletní, poněvadž přehlíží jiné ekonomické problémy typické pro oblast arabského Blízkého východu, které sice nejsou inherentní islámské společnosti či arabské společnosti jako celku, ale jsou dány dědictvím Osmanské říše (tedy geograficky a historicky)²⁵:

- systém absolutního centralistického politického modelu rozhodování – tento systém se přenáší i do ekonomiky a vyvolává pasivitu hlavních ekonomických hráčů
- tribalismus a gildy (wakf) – hierarchicky organizované v podstatě jako firmy (de facto se jednalo o „profesní/odvětvové asociace“), vykonávaly podstatnou kontrolu činností a obchodních smluv v odvětví. Nicméně namísto snahy o expanzi a tvorbu moderního bohatství (inovace a snaha nabízet, co konkurence nemá) se zaměřovaly na zachování stávajících praktik a tradiční tvorbu bohatství (využívání lokálních, absolutních či relativních výhod při vzájemném obchodování)
- nízká míra motivace investovat do lidského rozvoje
- nízká tendence k inovativnímu ekonomickému myšlení, která vyplývá z nízké podpory vysokého školství a univerzit vědeckého a technického typu (na úkor náboženských škol), stejně jako existující ekonomické prostředí nemotivuje firmy inovativně jednat.

²³ J.A Goldstone: Comments on prof. Kuran´s analysis of development in islam: http://www.usaid.gov/our_work/economic_growth_and_trade/eg/forum_series/f7-comments-on-kuran.pdf (cit. 25. 3. 2007)

²⁴ na druhé straně existují také přístupy, podle kterých je dán problém arabských ekonomik obecným charakterem arabské společnosti a její ekonomické psychologie – arabský fatalismus, tendence k duchovnu, věčnosti a posmrtnému životu, doktrinálně ukotvená averze k riziku a podnikatelské chování snižují inklinaci k inovativnímu myšlení a ekonomickým inovacím, které jsou společně s důrazem na know-how a ICT motorem ekonomických činností na počátku 21. století.

- vysoká míra ekonomické i politické korupce

V současné době je patrné, že arabské země stále zůstávají závislé na tvorbě tradičního bohatství, od výroby kaviáru ke kobercům až po ropu a zemědělské výrobky. Moderní bankovníctví, doprava, zpracování ropy, maloobchodní sítě byly vytvořeny pouze (v malých) ropných státech a Libanonu (kde však již tyto úspěchy stihla několikrát pošlapat válka), téměř žádná z velkých nadnárodních korporací nepochází z arabského světa. Příčinu nelze hledat v náboženství, i když s islámem uvedené souvisí – většina vzdělávacích institucí je totiž kontrolována náboženskými autoritami a zaměřuje se proto (více, než by bylo třeba) na náboženské, filozofické a právní studia než na experimentální vědu a technické disciplíny.

Dalším ekonomickým aspektem je hospodářská politika jednotlivých arabských zemí vzhledem k jejich rentiérskému charakteru, konkrétně rozdělování příjmů: namísto investic do ekonomicky či sociálně efektivních projektů jsou peníze často promrhány nákupem zbraní, pochybným investováním do výstavby infrastruktury aj. V této souvislosti je pak zajímavý fakt, že zatímco Západ je v arabském světě velmi často kritizován za nedostatečnou pomoc a spolupráci, doslova nebetyčné „vyhazování“ peněz arabských šejků v ropných monarchiích do naprosto neefektivních projektů zůstává kritikou ušetřeno.

Lze uzavřít, že ekonomické příčiny zaostávání vyvstávají spíše z existujících institucionálních a politických podmínek, než přímo z kulturní či náboženské identity arabského světa. Dnešní arabský region je navíc poznamenán neúspěšnými socialistickými experimenty a svou nedůvěrou k Západu, což poněkud brání implementaci základních kroků nutných k postupnému řešení ekonomických problémů – jedná se o pokles centrální autority státu (který je základem institucionálního problému), zvýšení efektivity jeho fungování a zvýšení objemu investic do vyššího vzdělání, znalostní ekonomiky a technických věd.

Podle prof. Jacka A. Goldstona existují k tomuto cíli dvě možné cesty²⁶:

- současné autokratické vlády musí zvýšit svou podporu soukromého sektoru, který bude inovativní, nezávislý a schopný obstát ve světové konkurenci. Jak

²⁵ J.A. Goldstone: cit. dílo.

²⁶ J.A. Goldstone: cit. dílo.

ukazuje empirie na příkladech Jižní Koreje či Taiwanu, autokratické režimy mohou po omezenou dobu koexistovat s rychle rostoucí ekonomikou (v bohatších společnostech postupně rostou demokratizační tlaky, pokud nemá ekonomika výrazně rentiérský charakter).

- druhou možností je svržení autority absolutistických států a náboženských vůdců, vytvoření volného prostoru pro sekulární podnikatelskou sféru hrát hlavní roli v ekonomikách arabských zemí.

Jak uzavírá profesor Goldstone, v arabských podmínkách dnes by byl jakýkoliv volný prostor zaplněn islamistickými hnutími, které jsou velmi často zcela nevyzpytatelné, proto nejlepší prospekt pro budoucnost ekonomické modernizace spočívá v rámci autokratických států či tradičních vůdců, kteří budou ochotni a schopni podporovat ekonomický pokrok graduálně mimo jiné také na úkor poklesu své vlastní autority a postupného přechodu ke svobodnější a otevřenější společnosti.

2.2.1. Demografické aspekty

S ekonomickými příčinami blízce souvisí také demografické aspekty. Ukazatelem ekonomické úrovně je výše HDP vyjádřená na obyvatele, resp. dynamicky vzato její růst. Přírůstky HDP na obyvatele jsou v arabském světě v poslední době velmi nízké vlivem dvou skutečností. Jeden okruh faktorů tvoří faktory čistě ekonomické, tedy například nízká diverzifikace ekonomiky a z toho plynoucí vysoká závislost a potenciální zranitelnost, již zmíněná hospodářská politika státu apod. Na druhé straně jsou přírůstky HDP per capita snižovány vysokým populačním růstem. Nejde však pouze o statistické hrátky – vytvořený produkt se musí dělit mezi stále více lidí a tudíž ekonomická úroveň společnosti roste pomalu.

Demografické trendy arabských společností v sobě dále skrývají nebezpečné výhledy do budoucna. Omezený ekonomický růst nevytváří dostatek pracovních příležitostí pro rychle rostoucí populaci, trhy práce jsou charakteristické převisem nabídky práce²⁷ a vysokou nezaměstnaností, která postihuje především ženy a mladé lidi a má za následek prohlubování společenských problémů včetně radikalizace nejsilnějších věkových skupin (mladí), což stěžuje implementaci požadované společenské reformy

²⁷ v ekonomické terminologii firmy vytvářejí poptávku po práci, zatímco domácnosti práci nabízejí

v arabských zemích nejen v současnosti, ale také komplikuje její vyhlídky směrem do budoucna.

Řešení demografického problému a především snížení vysokého přírůstku tak bude spočívat v ekonomickém a sociálním rozvoji – všude na světě lze empiricky prokázat platnost principu, podle kterého vede cesta k postupnému snížení natality (a potažmo přirozeného přírůstku) přes snižování mortality. Krátkodobě sice dojde ke zvýšení přírůstku vlivem poklesu úmrtnosti²⁸, v dlouhém období však dojde ke stabilizaci stavu společnosti. Na tento problém bude také pochopitelně mít vliv změna postavení ženy ve společnosti. Lze očekávat, že pokud se bude postavení ženy ve společnosti emancipovat, jak vyžadují lidsko-rozvojové iniciativy, bude pokles demografických přírůstků akcelarovat.

2.3. Příčiny kulturně-náboženské a mezinárodně-politické

2.3.1. Islám a proces rozvoje

Náboženství hraje v muslimské společnosti naprosto zásadní roli a tím vytváří velmi specifické podmínky pro aplikaci jednotlivých elementů lidského rozvoje v arabském světě. Podle J. L. Perkinse²⁹ je islám základním organizačním principem celé muslimské společnosti a všech jejích činností, proto cesta k lidskému rozvoji, modernizaci a pokroku povede pouze přes nahrazení (alespoň části) neotřesitelné pozice islámu ve společnosti vzděláním a znalostmi.

Podle Perkinse základní metodou výzkumu je pochybovat a přemýšlet (stejně jako je totéž základním principem demokracie), což islám zakazuje. Proto je nutné nahradit náboženské vzdělávání sekulárním, věda ani praktická a efektivní politika za podmínek good governance se nedá dělat z Koránu.

S tímto tvrzením lze ovšem souhlasit pouze do určité míry. Islám totiž „zakazuje“ svým věřícím pochybovat pouze o Bohu a o náboženství, nikoliv pochybovat obecně – na principu pochyb a inovativních interpretací je založen idžtihád – tedy způsob interpretací náboženských textů, na který autoři AHDRs několikrát stručně

²⁸ je však pravděpodobné, že většina arabských zemí již fází snižování mortality prošla a nyní již bude docházet k poklesu natality a tedy ke snižování vysokých přírůstků

²⁹ J. L. Perkins: Human Development in the Arab World: Islam is Blocking Progress
http://www.secularhumanism.org/library/fi/perkins_24_3.htm (cit. 25. 3. 2007)

odkazovali jako na výchozí princip (ideálního) „čistého islámu“. Je sice pravda, že v současné době je tento způsob náboženského myšlení v menšině, na druhé straně nelze tak jednoduše popřít (teoretickou?) možnost aplikace elementů procesu lidského rozvoje v islámské společnosti bez nutné podmínky její úplné (nebo alespoň částečné) sekularizace.

Ve skutečnosti, podle mého názoru, není problém v obecné teoretické kompatibilitě rozvoje a náboženství (v tomto případě islámu), ale v existenci různých náboženských interpretací, z nichž některé, aplikovány do reálné politiky, vytváří právě ony neprůchodné institucionální bariéry procesu rychlejšího rozvoje společnosti.

Rozvoji „nepřátelské interpretace“ nejsou založeny na skutečném nesouladu demokratických a moderních hodnot s islámem (byť jsou takhle prezentovány), ale spíše na obecném odporu fundamentálních, tradicionalistických, ale i některých reformních islamistických skupin k Západu a k jeho, především pak k jeho současné dominanci, která muslimský svět naplňuje často až hysterickým pocitem iracionálního strachu, který však má částečné opodstatnění v historické zkušenosti muslimského světa s kolonizací³⁰.

Tyto skupiny se tak snaží legitimizovat své postoje a současně získat obecnou podporu takovými interpretacemi islámu, které poukazují na nemožnost (nebo možnost – v případě některých reformních skupin) přijetí hodnot a principů spojených s lidským rozvojem a jejich inkorporací do světa hodnot islámských, čímž se současně snaží bránit svou kulturní identitu.

2.3.2. Nedůvěra jako determinant vztahu arabského světa a Západu

Největším problémem, který souvisí s různými interpretacemi islámu (je do určité míry jejich příčinou) a který současně představuje zásadní překážku pro demokracii a rozvoj ve světě islámu (a také „koncepční“ důvod pro jejich neustálé odmítání), je

³⁰ současným trendem v islámském světě je reislamizace společnosti, tedy návrat k islámu, nejčastěji v rukou tradicionalistických, fundamentálních (často bohužel taky radikálních a extremistických) islamistů. Naproti tomu reformní islamisté prosazují sice také návrat k islámu, ale současně jeho inovativní interpretaci odpovídající 20. a 21. století. Mimo islamisty je slyšet ještě názor sekulárních modernistů, kteří požadují modernizaci společnosti ve stylu Kemalova Turecka ve 20. a 30. letech minulého století

vzájemná nedůvěra mezi oběma civilizačně-kulturními okruhy. Tato nedůvěra má své kořeny již v dávné historii a svým způsobem souvisí s kolonialismem islámského světa Západem. Tím je také daná skutečnost, že modernizace, rozvoj a demokratizace jsou (jako západní konstrukty) v arabském prostředí značně „podezřelé“ a tudíž odmítané.

Druhým zásadním aspektem současné nedůvěry ve vzájemném vztahu mezi islámem a Západním světem je obava z budoucnosti, která je založena na pro muslimský svět nepříznivém současném mezinárodním uspořádání, ve kterém jednoznačně dominuje Západ a jeho hodnoty, které se prostřednictvím globalizace šíří i do ostatních oblastí světa – včetně světa islámu.

Vzájemnou nedůvěru mezi oběma civilizacemi dále prohlubují tři faktory:

- zahraniční politika velmocí vůči regionu, která byla vždy determinována ropou a jejím cílem bylo udržet rozumné ceny a stálé dodávky – proto se měla zaměřovat na podporu prozápadních autoritativních elit, které byly velmi často vnímány jako stabilizační faktor regionu
- podpora a stranění Izraeli v konfliktu s Palestinou (podle Arabů). Skutečnost je taková, že Arabové berou izraelsko-palestinský konflikt jako symbol křivdy, často jako záminku k nepřátelským postojům vůči Západní civilizaci. Rozhodně se však nejedná o přímou příčinu arabského zaostávání (což se někteří Arabové snaží tvrdit), ovšem je to zásadní přítěžující faktor nedůvěry ve vzájemných vztazích Západu a arabského světa, kterou lze za jednu z příčin zaostávání považovat
- americká okupace Iráku – důsledky této rozporuplné akce na vzájemné vztahy obou civilizací jsou podobné jako u palestinské otázky

V této souvislosti a kombinaci příčin současných a historických a za situace vzájemné nedůvěry je (jistými skupinami) jakýkoli západní princip, který by mohl být přebrán do islámu, chápán jako útok na kulturní integritu islámu a současně jako prostředek postupného podmanění si muslimského světa Západem. Demokracie, lidská práva, modernizace, práva žen (jako složky lidského rozvoje) pak tvoří, podle některých muslimů, vlajkové lodi těchto západních imperialistických snah, snah o zničení a podmanění si islámského světa.

3. Snahy o překonání deficitů a nerozvinutosti

Po analýze dokazující zaostávání arabského světa v otázkách (lidského) rozvoje a kapitole, která se zabývala hledáním jeho příčin, bude se následující část práce zabývat snahami a iniciativami, které by měly vést k překonání definovaných deficitů a překážet.

Za současně panujících podmínek mezinárodního uspořádání je krajně důležitá legitimita všech iniciativ a programů, zvláště pak pokud jsou jejich součástí (ať už v jakékoliv formě) západní prvky. Pochopitelně největší kredibilitě se těší iniciativy vzniklé na arabské půdě. Svůj význam má také externí asistence resp. rozvojová spolupráce rozvinutých států se zeměmi v regionu.

3.1. Arabské iniciativy

3.1.1. Zprávy o lidském rozvoji v arabských zemích (AHDRs)

Zprávy o lidském rozvoji v arabských zemích, které byly zmíněny v předchozí kapitole v souvislosti s analýzou příčin zaostávání arabského světa a jeho tristních pozic v otázkách lidského rozvoje, představují největší souhrnnou iniciativu v řešení problémů spojených s lidským rozvojem v regionu. Iniciativám, návrhům a strategiím definovaným v sérii AHDRs bude věnován zvláštní prostor s ohledem na každou ve Zprávách řešenou otázku. Výstupem každé ze Zpráv je strategická vize, která přináší návrhy a možné postupy při odstraňování daného analyzovaného deficitu:

Deficit znalostní

Strategická vize je založena na pěti pilířích:

- garance základních svobod – myšlení, vyjadřování, shromažďování, za předpokladu existence a fungování principů dobrého vládnutí a základních demokratických prvků, které budou základní svobody chránit
- rozšiřování kvalitního vzdělání pro všechny – od vzdělávání dětí po systém celoživotního vzdělávání
- zakotvení vědy mezi základní hodnoty společnosti
- posun arabské společnosti směrem ke znalostní společnosti

- vývoj autentického a osvíceného modelu arabské znalostní společnosti na základě:
 - návratu k čistému náboženství, osvobozeného od politických tlaků, založeného na idžtihádu (což je nezávislá interpretace náboženských textů, resp. inovativní interpretace – ve smyslu přizpůsobování islámu moderním společenským trendům)
 - podpory arabského jazyka
 - návratu k úspěchům arabské společnosti v minulosti
 - podpory kulturní diverzity v regionu
 - otevření se jiným kulturám
 - pomocí překladů z a do arabštiny
 - inteligentním využíváním poznatků jiných kultur
 - maximální využívání možností plynoucích ze členství v mezinárodních organizacích

Deficit demokratický

Mezi základní prvky strategie patří:

- ukončení výjimečných stavů, jejichž vyhlášení v některých arabských státech přetrvává již několik (desítek) let a které umožňují krácení lidských práv a svobod
- celkový respekt klíčových svobod – svobody myšlení, názoru a sdružování se
- udržení nezávislosti justice
- bezodkladné ukončení všech typů marginalizace a diskriminace vůči všem sociálním skupinám a minoritám
- bezpodmínečné podřízení absolutistické exekutivy vládě zákona
- zaručení fundamentálních práv a svobod přijetím základních mezinárodních úmluv o lidských právech a svobodách
- volná politická soutěž vedoucí ke skutečnému politickému pluralismu bude podporovat existenci různých stran včetně stran, pokud budou akceptovat principy demokracie a princip svobodných voleb, z něhož vzejde na omezenou dobu vládnoucí strana
- umožnění vzniku organizací občanské společnosti, následovat musí jejich podpora a ochrana zajištění rovnosti pohlaví (viz AHDR 2005)

Deficit rovnoprávného postavení žen

Řešením je podle AHDRs komplexní reforma v arabských společnostech zcela v intencích celého konceptu lidského rozvoje, která se zakládá na dvou pilířích:

A. Celospolečenská reforma

1. ženám musí být garantován úplný přístup ke všem složkám lidského rozvoje, především pak v otázkách vzdělání a zdraví
2. celý výchovný a vzdělávací systém arabských společností musí být nastaven tak, aby byla doceněna sociální, ekonomická i politická participace žen. V této souvislosti je zřejmě nutné zavést dočasný princip pozitivní diskriminace, např. kvótní systém v politice, ekonomické oblasti apod.³¹ Některé státy již tento princip uplatňují.
3. modernizace náboženských interpretací a z náboženství vycházejících náboženských předpisů založených na principu idžtihádu (výklad náboženských textů osvětlených světlem moderní doby)
4. zásadní je ochrana práv žen v rodinných a osobních záležitostech a zajištění celospolečenského respektu k těmto právům – podstatná je v této souvislosti výše zmíněná reforma vzdělávacího a výchovného systému a celková reforma legislativy včetně procesních pravidel
5. národní legislativa musí být v souladu s CEDAW, ke které se většina arabských států zavázala
6. potlačení a boj proti násilí páchanému na ženách, a to formou kriminalizace těchto činů a současné osvěty ve společnosti

B. Společenská hnutí usilující o rovnoprávné postavení žen

1. hnutí budou usilovat o odstranění deprivace žen v oblasti zdraví a vzdělávání:
 - zlepšeným přístupem žen a dívek ke vzdělání, do roku 2015 má být dosaženo cíle základního vzdělání pro všechny ženy a dívky
 - potlačením a bojem proti lidské chudobě (*human poverty*), která ženy postihuje více než opačné pohlaví

³¹ pozitivní diskriminace je také diskriminací. Nicméně v rozvojových společnostech, ve kterých se usiluje o reformu, je tento princip občas nezbytný. Společnost plná předsudků, tradic i z náboženství vyplývajících předsudků si prostě „musí zvyknout“ na fakt, že zaměstnání ženy je normální, že ženy na televizní obrazovce nebo v politice nejsou nic výjimečného. Naprosto zásadním atributem principu je však časové omezení, to musí být definováno a musí existovat plán postupného uvolňování diskriminačních předpisů. Na druhou stranu aplikace tohoto principu (v jakékoli oblasti) v rozvinutém, demokratickém a svobodném světě je podle mého názoru více než diskutabilní...

2. odstranění překážek bránící ženám v plné participaci:

- akcelerací ekonomického růstu a vytváření nových pracovních míst
- vytvořením efektivního a moderního pracovního trhu na lokální i národní úrovni
- prosazením prvků pozitivní diskriminace na trhu práce, v politice apod.
- postupným odbouráváním kulturních a společenských předsudků přizpůsobováním společnosti na rostoucí participaci žen

3.1.2. Vládní reformní úsilí

V téměř všech arabských zemích, ale také mnoha dalších muslimských zemích, došlo po útocích z 11. září 2001 reformním iniciativám. Ať už to bylo následkem tlaků vnitřních, nebo mezinárodních, vlády většina muslimských zemí, od nábožensky konzervativní absolutní saúdské monarchie, až po sekulární nacionální baasistickou diktaturu v Sýrii, se uvolily ke změnám, spíše pomalým, gradualistickým, s obhajobou, že každé změny a reformy si vyžadují svůj čas.

Hlavním motivem gradualistických a pomalých vládních iniciativ je co nejdelší udržování statu quo, které je drží u moci. Současně jsou si však vlády vědomy, že pod mezinárodním tlakem a také pod tlakem tíživé ekonomické i sociální situace ve spoustě zemí jsou reformy nutné – nicméně není zdaleka jisté, zda „naoko“ prováděné změny skutečně uspokojí (nebo spíš na jak dlouho uspokojí?) domácí populaci, nevládní organizace arabské (muslimské) i mezinárodní a současně sníží mezinárodní tlak především ze Západu.

Příkladem konkrétního reformního úsilí vlády je jemenská strategie pro rok 2025 „Vize 2025“. Jsou v ní definovány základní dlouhodobé cíle a politiky, které by měly vést k jejich naplnění. Logika věci by měla být taková, že vláda země stanoví své rozvojové priority ve strategickém dokumentu, na který budou svými intervencemi navazovat donoři – pokud možno tak, aby se vzájemně doplňovali a nesuplovali. K tomuto účelu pak slouží další dokumenty – národní indikativní programy, popř. strategie snižování chudoby (poverty reduction strategy papers). Své rozvojové strategie z iniciativy vlád mají dále např. Jordánsko (komplexní), Mauritanie (sektorové), Libanon, také Irák nebo Saúdská Arábie.

3.1.3. Nevládní reformní iniciativy

Nejambicióznější a současně nejvíce propracované návrhy reforem vznikají v arabském světě v nevládním sektoru. Přestože různé programy vznikají také na akademické půdě, v intelektuálním prostředí, na úrovni vládní i mezinárodní – vždy čelí určitým „politickým“ omezením. Tak například nesmělé vládní krůčky směrem k reformám pod mezinárodním tlakem jsou motivovány spíše snahou vlád co nejdéle zachovat status quo (a tím pádem zůstat u moci). Mezinárodní a multilaterální programy jsou zase svazovány diplomatickými ohledy a formulacemi a intelektuální a akademické prostředí často nedokáže „uchvátit ulice“ a tím pádem vzletné myšlenky zůstávají limitovány na akademická intelektuální cvičení. Ze všech těchto omezení nevládní sektor a nevládní organizace (NGOs) svým způsobem uniká, proto mohou být jeho návrhy velmi odvážné. Následuje výčet nejambicióznějších a nejvýznamnějších nevládních reformních programů, které vznikly na domácí (arabské) půdě. Drtivá většina z nich je zaměřena pouze na jednu složku – rozvoj demokracie – jejich krátká anotace je uvedena v příloze č. 4.

- Arabský summit NGOs v Bejrútu (březen 2004)
- Deklarace z Dauhá pro reformu a demokracii (červen 2004)
- Alexandrijská charta (březen 2004)
- Deklarace ze San´á (leden 2004)
- Deklarace Arabské obchodní rady (červen 2003)

3.1.4. Arabské multilaterální iniciativy

Tuniská deklarace

Tuniská deklarace byla vydána arabskými státy na zasedání Ligy arabských států v květnu 2004 v reakci na iniciativu G-8 (Broader Middle East and Northern Africa Initiative – předložena Spojenými státy). Arabské státy sepsaly 13-ti bodový dokument požadavků na reformy (jako odpověď na G-8), které jsou velmi vágně definovány, de facto tak vytváří nejmenší společný jmenovatel reformních požadavků, na kterých se byly všechny zúčastněné vlády schopny dohodnout. Třetím zásadním nedostatkem je úplná absence pokusu nějaké návaznosti iniciativy na občanskou společnost a nevládní sektor.

Význam tuniské deklarace však spočívá především v její pouhé existenci. Je to první arabská proreformní iniciativa na multilaterální úrovni, která tak vytváří svým způsobem jakýsi referenční bod (podobně jako Zprávy o lidském rozvoji v arabském světě), o který se mohou opírat především západní vlády ve svém úsilí o podporu demokracie v regionu.

3.1.5. Shrnutí – charakteristické znaky arabských reformních iniciativ

V kontextu arabské politiky je pravděpodobné, že většina vládních návrhů a postupů je motivována spíše snahou o zachování statu quo a sebezáchovy vlády, než upřímným pokusem o reformy, které arabský svět tak nutně potřebuje. I z tohoto důvodu se slibněji jeví iniciativy pocházející z nevládního sektoru. Přesto však tyto iniciativy nutně potřebují další rozvoj a především bližší specifičnost jednotlivých kroků – to je problém typický téměř všechny.

Všechny iniciativy, od vládních až po multilaterální, se však shodují na několika základních krocích: zejména jde o ustavení základních principů a mechanismů demokracie, jako jsou pravidelné volby, nezávislé soudnictví, ústavní reformy, omezení opakování a délek funkčních období vedoucích představitelů státu, zrušení výjimečných stavů atd.

Dalším požadavkem na demokratický proces a reformy je fakt, že by mělo jít o inkluzivní proces, který by měl zahrnovat nenásilné a neextrémistické subjekty politického spektra. Jako východisko z tohoto problému se může jevit vytvoření „národních paktů“, ve kterých by se ustavily a dohodly základní principy předvolebního boje a povolebního uspořádání. Tyto pakty by mohly ustavit „opoziční mosty“ mezi sekularisty a reformními islamisty a mohly by tak být výzvou současným vládnoucím režimům.

3.2. Externí podpora lidskému rozvoji arabského světa

3.2.1. Evropská unie

Euro-středomořské partnerství

Euro-středomořské partnerství (ESP) vzniklo v listopadu 1995, podle místa svého založení je také nazýváno Barcelonským procesem. Motivace vzniku byly především ekonomické, obchodní a rozvojové – protože středomořská oblast s EU přímo sousedí, byl cílem ekonomický rozvoj, stabilita regionu a podpora vzájemného obchodu. Politické cíle se přidaly až později a jsou ukotveny prostřednictvím asociačních dohod se zeměmi (poslední byla podepsána se Sýrií v roce 2004), které se na ESP podílí³².

ESP lze rozdělit na multilaterální část – Barcelonský proces, kterého se účastní EU a skupina středomořských států – a na část bilaterální³³, která se skládá z bilaterálních smluv mezi daným státem na jedné straně a EU na straně druhé. Bilaterální část ESP je zásadní pro podporu demokracie, protože asociační smlouvy obsahují klauzuli o lidských právech, která ve své podstatě také ustavuje závazek k demokratickým reformám. Čistě teoreticky se může EU na klauzuli odvolávat a v případě hrubých porušení lidských práv na jejím základě pozastavit vzájemný obchod či zatížit ekonomické vztahy.

Barcelonský proces, resp. Barcelonská deklarace, je rozdělena na tři koše – politický, ekonomický a kulturní. Politický koš je zaměřen na vytvoření euro-středomořské oblasti míru a stability, která bude založena na respektu k lidským právům a demokratickým hodnotám. Vznik zóny volného obchodu do roku 2010 je hlavním cílem druhého koše, zatímco ve třetím koši dominuje interkulturní dialog a vzájemné porozumění.

Všechny projekty v rámci ESP jsou financovány z rozpočtu EU prostřednictvím programu MEDA. Nejvíce prostředků je směřováno do druhého (ekonomického)

³² ESP se účastní tyto státy: Maroko, Alžírsko, Tunisko, Egypt, Jordánsko, Sýrie, Palestinská autonomie a Libanon. Dále je to také Turecko (jako kandidátská země EU) a Libye, která má pozorovatelský status.

³³ Cihelková E. Vnější ekonomické vztahy Evropské unie. 1. vyd. Praha : C. H. Beck. 2003. s. 352.

koše. Z těchto peněz jde významná část na podporu projektů „good governance“, která je považována za nutnou podmínku pro vznik příhodného business klimatu.

K politickým reformám EU zvolila spíše dlouhodobý gradualistický přístup, který preferuje reformy v dlouhém období a současně v krátkém období preferuje zachování statu quo. EU spíše než přímou konfrontaci s arabskými režimy volí metodu nepřímou – dlouhodobou rozvojovou spolupráci, podporu interkulturního dialogu a prosazování demokratických hodnot. Metodicky jde o tzv. top-down přístup – téměř všechny reformní aktivity se odehrávají na vládních úrovních. Financování MEDA je určeno primárně pro oficiální vládní programy. Kontakty s arabskými NGOs nebyly doposud pro EU prioritní a finanční podpora byla poskytována pouze jednoznačně prozápadním a sekulárním politickým skupinám nebo apolitickým organizacím (ochrana životního prostředí).

Několik zásadních faktorů omezuje efektivitu ESP z rozvojového hlediska:

- původním cílem programu byla podpora vzájemného obchodu a vybudování zóny volného obchodu EU–Středomoří
- různé zájmy členských států EU (jinak jsou na tom s regionem sousedící jižní členské státy EU, které se obávají konce stability vlivem demokratizace, a relativně severní státy – SRN, Velká Británie, které demokratizaci podporují)
- ESP je zatížen byrokracií – pomalé rozhodování a těžkopádné změny (programovací období 7 let), které vylučují větší flexibilitu a operativnost – v prvních 5 letech existence programu bylo vyčerpáno pouze 26 % prostředků určených pro ESP³⁴.

Evropská sousedská politika (ENP – European Neighborhood Policy)

ENP vznikla v březnu 2003 a její původní název byl Širší evropská sousedská politika, která měla upravovat vztahy rozšířené EU se svými novými východoevropskými sousedy – Běloruskem, Ukrajinou a Moldávií. Ovšem jižní členové EU úspěšně lobovali ve prospěch zahrnutí středomořských států, které se taktéž podílejí na ESP, do této politiky. ENP tak zahrnuje široký pás zemí od Maroka po Moldavsko.

Základním cílem ENP je vybudovat na hranicích EU prstenec přátelských států, které sdílí tytéž hodnoty demokracie, respektu k lidským právům a vládě zákona. Ve snaze vybudovat zónu prosperity nabízí EU svým novým sousedům prospekt budoucího podílení se na jednotném trhu a jeho základních čtyřech svobodách výměnou za implementaci zásadních politických, institucionálních a ekonomických reforem.

ENP je strukturována na základě akčních plánů, které EU vytváří společně se svými partnery. Klíčové oblasti zahrnují politický dialog, ekonomický a sociální rozvoj, obchod, spravedlnost a záležitosti vnitra. Akční plány se navrhují na 3 – 5 let, obsahují vzájemně dohodnuté cíle a současně jsou flexibilní – „šité na míru“ jednotlivým participujícím státům. ENP je v podstatě zaměřeno k podpoře Eurostředomořského partnerství, protože zvyšuje a vyjasňuje princip podmíněnosti nabídkou velkého motivu – přístupu na jednotný vnitřní trh EU, pokud státy budou ochotny a schopny provést zásadní ekonomické a politické reformy.

Ostatní iniciativy EU ve vztahu k arabským zemím

Výše zmíněné akce a iniciativy EU byly zaměřeny pouze na arabské středomořské státy – tj. státy severní Afriky a středomořské státy Blízkého východu (plus Jordánsko, které není přímo středomořským státem). Tak například arabské země již spadající do regionu subsaharské Afriky (tj. již diskutovaná otázka vymezení arabského světa, ale např. Komory, Súdán, Somálsko) spadají do režimu vztahů EU – ACP. Dohoda z Cottonou zde podobně jako výše zmíněné ESP obsahuje politickou dimenzi, jejíž význam (otevřeně řečeno) sice prioritní není (to je pochopitelně ekonomicky-obchodní), ale neustále se zvyšuje a důležité je, že je také umožněn princip kondicionality (zde platí, že není příliš využíván).

Specifický přístup je uplatněn ve vztazích k Afghánistánu a Iráku. V listopadu 2005 byla podepsána Společná deklarace EU a Afghánistánu, která vytvořila nové partnerství. Je založeno také na pravidelném politickém dialogu na ministerské úrovni (jednou ročně), respektu k lidským právům a občanské společnosti. V případě Iráku není vzájemný vztah smluvně založen, nicméně existuje dokument Evropské komise, který definuje 3 základní cíle politiky EU v Iráku: rozvoj stabilního

³⁴ Yacoubian, M. Promoting Middle East Democracy – European Initiatives. United States Institute of

a bezpečného Iráku, otevřené tržní ekonomiky a politické a ekonomické integrace Iráku v rámci regionu. Ve vztahu k členským zemím GCC (Gulf Cooperation Council – Rada pro spolupráci v Perském zálivu) byla podepsána vzájemná dohoda s EU v roce 1988, ta však politickou dimenzi postrádá, stejným případem je dohoda o rozvojové spolupráci s Jemenem (1984).

3.2.2. USA

Middle East Partnership Initiative (MEPI)

Iniciativa blízkovýchodního partnerství je odpovědí Bushovy administrativy na častá volání po změně a reformě na Blízkém východě a v arabském světě. Iniciativa byla vytvořena v roce 2002 a je financována Kongresem. Jejím cílem je poskytnout zdroje, zkušenosti a také důkazy o tom, že USA to myslí s podporou reforem na Blízkém východě opravdu vážně.

Pod vedením Úřadu pro Iniciativu blízkovýchodního partnerství, který spadá pod Ministerstvo zahraničí USA (Department of State), a ve spolupráci s partnery v regionu, financuje MEPI různé programy³⁵. MEPI již pomohla iniciovat více než 350 programů v 15 státech Blízkého východu a na Palestinských územích. Lokálními partnery pro americké úsilí o podporu reforem jsou místní a mezinárodní nevládní organizace, podnikatelské subjekty, univerzity, mezinárodní organizace a v omezeném množství případů také některé vlády blízkovýchodních států. Za uplynulé čtyři fiskální roky (od roku 2002 včetně) přidělil Kongres Iniciativě více než 300 milionů USD³⁶. MEPI je financována mimo bilaterální americkou rozvojovou pomoc státům Blízkého východu.

MEPI je strukturována do čtyř oblastí – politické, ekonomické, vzdělávací a oblasti ženské otázky. Politický pilíř je zaměřen na rozvoj institucí a procesů, které jsou zásadní pro aktivitu obyvatel a zodpovědné a reprezentativní vlády. Programy jsou flexibilní podle potřeb přijímajících zemí a jejich úkolem je mimo jiné propojovat nevládní organizace, vlády a občany. Konkrétní cíle jsou stanoveny ve čtyřech oblastech:

Peace – Special Report No. 127. October 2004. <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr127.html>

³⁵ Middle East Partnership Initiative. <http://www.mepi.state.gov/>

³⁶ tamtéž

- volební a politický proces – upevňování demokratických praktik, volební systémy, včetně politických stran a parlamentů
- občanská společnost a reforma advokacie – podpora veřejného prostoru, v němž bude slyšen hlas veřejnosti v rámci politického procesu
- média – upevnění role svobodných a nezávislých médií ve společnosti
- vláda zákona – podpora vlády zákona, odpovědných, efektivních vlád a soudních institucí
- politickému pilíři bylo alokováno 22 mil. USD ve fiskálním roce 2005.

Ekonomický pilíř je zaměřen na regionální ekonomický růst a růst zaměstnanosti, tažený expanzí soukromého sektoru. Aktivity v rámci ekonomického pilíře jsou orientovány na podporu domácích i přímých zahraničních investic, podporu podnikání a vytváření pracovních míst a na podporu obchodu, transparentnosti obchodních praktik a na zvyšování konkurenceschopnosti partnerských států ve světové ekonomice. V posledním fiskálním roce (2005) byl tento pilíř zafinancován ve výši 23 mil. USD.

Vzdělávací pilíř poskytuje podporu vzdělávacím systémům tak, aby bylo umožněno všem lidem, speciálně pak dívkám a ženám, získat znalosti, schopnosti a potřebnou kvalifikaci pro zlepšování kvality životů svých a svých rodin. V rámci tohoto pilíře se MEPI koncentruje na zlepšení přístupu k základnímu a sekundárnímu vzdělávání pro všechny, zlepšení kvality vzdělávacího systému (včetně tréninku učitelů a pedagogů, revize studijních plánů atd.) a na rozvoj schopností nutných ke zvýšení zaměstnatelnosti obyvatelstva. Vzdělávacímu pilíři přidalil Kongres pro fiskální rok 2005 sumu ve výši 14,4 mil. USD.

Čtvrtý a poslední pilíř MEPI podporuje lokální NGOs a ženské reformistky na Blízkém východě a v severní Africe v jejich úsilí o dosažení emancipace a plné participace ve společnosti. Úzce cílené programy jsou zaměřeny na odstraňování kulturních, právních, regulatorních, ekonomických a politických bariér, které ženy musí překonávat v každodenním životě. Programy jsou navrženy jako flexibilní a svižné tak, aby podporovaly pozitivní rozvoj. V rámci tohoto pilíře se MEPI zabývá především čtyřmi oblastmi:

- ženy a zákony – podpora eliminace právních překážek plnému zapojení žen
- ženy v demokracii – zvýšení participace žen při budování demokracie

- ženská práva – asistence lokálním reformistům v jejich úsilí o práva žen
- ekonomická emancipace žen – zajistit přístup a možnosti ženám v jejich snaze získat na trhu práce uplatnitelné schopnosti a ekonomickou nezávislost

Pro čtvrtý pilíř MEPI bylo Kongresem alokováno asi 15 mil. USD (pro rok 2005).

Iniciativa pro širší Střední východ a severní Afriku

Iniciativa pro širší Střední Východ a severní Afriku (Broader Middle East and North Africa Initiative – BMENA) je multilaterální rozvojový a proreformní plán zaměřený na podporu ekonomické a politické liberalizace v regionu arabských i nearabských muslimských zemí. V prosinci 2004 se uskutečnil první summit BMENA v marockém Rabatu, byl nazván „Fórum pro budoucnost“ (*Forum for the Future*), a setkali se na něm ministři zahraničí a financí z regionu rozprostírajícího se od Maroka až po Pákistán, stejně jako z členských zemí G-8. Výsledkem byla dohoda o vytvoření několika nových rozvojových programů a o poskytnutí finanční podpory ve výši 60 mil. USD³⁷ regionálnímu fondu pro rozvoj obchodu. Kritikové BMENA poukazují na to, že se Iniciativa zaměřuje příliš na ekonomické záležitosti a nevytváří tlak na požadované politické reformy a pro podporu nevládního sektoru.

BMENA vznikla na základě iniciativy Spojených států amerických v průběhu druhé poloviny roku 2004, ale její kořeny je nutné hledat již dříve – v Greater Middle East Initiative (GMEI) z počátku roku 2004. GMEI vycházela z potíží a potřeb, které odhalily Zprávy o lidském rozvoji arabského světa (*Arab Human Development Reports - AHDR*) z let 2002 a 2003. G-8 na návrh Spojených států tuto iniciativu k podpoře reform arabského světa tak, aby mohla čelit třem základním problémům, jak je definovaly AHDR, nakonec projednala. Iniciativa byla strukturována do tří základních pilířů – podpora demokracie a dobrého vládnutí, vytvoření znalostně založené společnosti, a výrazná podpora a rozšiřování ekonomických příležitostí. Informace o přípravě GMEI však pronikly na veřejnost, arabští činitelé se cítili dotčeni, že o iniciativě nebyli informováni a že se nepodíleli na její přípravě, proto byla prezidentem Bushem navržena nová iniciativa BMENA.

BMENA ustavuje historické „Partnerství pro pokrok a společnou budoucnost“. Princip partnerství je zásadní, protože považuje obě strany za rovnoprávné a naprosto

³⁷ Broader Middle East and North Africa Initiative: <http://fpc.state.gov/documents/organization/43293.pdf>

rovnocenné (region označovaný jako širší Blízký východ a severní Afrika – tedy pás států od Maroka po Pákistán na jedné straně, a nejvyspělejší země světa sdružené do G-8 na straně druhé). Partnerství má podporovat politické, ekonomické a sociální reformy v regionu. Pro dosažení těchto cílů, G-8 se zavázala³⁸:

- ustavit Fórum pro budoucnost, které umožní přímá a pravidelná setkání ministrů zahraničí, hospodářství a financí (potažmo jiných) ze všech zúčastněných zemí. Paralelně se bude konat dialog nevládních organizací a občanské společnosti.
- přijmout „plán podpory“, který nabídne asistenci a pomoc prostřednictvím nových iniciativ:
 - Dialog demokratické asistence – má zabezpečovat setkávání demokratických nadací, občanské společnosti a vlád z G-8, regionu a jiných zemí, cílem je podpora demokratických institucí a vzájemných dialogů
 - Iniciativa mikrofinancování – tato iniciativa má pomoci více než 2 milionům podnikatelů poskytnutím mikropůjček na 5 let
 - Iniciativa gramotnosti – podpora vyšší vzdělanosti
 - Iniciativa obchodního a podnikatelského tréninku – zaměřena na mladé podnikatele a na ženy tak, aby lépe dokázali využívat obchodních a podnikatelských příležitostí
 - Možnost rozvoje soukromého sektoru prostřednictvím Mezinárodní finanční korporace (IFC) k proinvestování 100 mil. USD na podporu malých a středních podniků
 - Síť fondů ke koordinaci práce rozvojových a mezinárodních finančních institucí, které působí v regionu
 - Investiční „task force“ za účelem zlepšení obchodního klimatu v regionu

Implementace BMENA byla až dosud vcelku úspěšná, čelí však dvěma základním výzvám: tou první je americká (ne)důvěryhodnost v regionu MENA, ale také v EU. Na Blízkém východě je americká důvěra podkopávána pokračujícím násilím v Iráku, americkými pozicemi ve vztahu k izraelsko-palestinskému konfliktu a aférami typu Abú Ghrajb. Evropané pak mají obavu otevřeně podporovat americká stanoviska, aby jejich důvěryhodnost nedopadla stejně. Nutno však poznamenat, že

³⁸ Partnership for Progress and Common Future. <http://www.state.gov/e/eb/rls/fs/33380.htm>

důvěryhodnost obou je erodována také do značné míry jejich politikou dvojího metru. Druhou výzvou úspěchu BMENA je nejasná implementační strategie, která je založena na vágně definovaných pojmech a není tak například jasné, jak mají místní vlády k reformám přispívat, nejsou ani striktně daná pravidla financování.

3.2.3. Shrnutí a obecné principy západní podpory v arabském světě

Naprosto zásadním prvkem a principem, který by měli největší donoři a partneři cítit, je skutečnost, že každá změna a reforma, aby byla v arabském světě aplikovatelná, musí pocházet právě z arabského (muslimského) teritoria. Aby mohly být západní iniciativy úspěšné, musí být dlouhodobé a úsilí a rozhodnost podporovat reformy v regionu musí být vytrvalé (také proto, aby Západ překonal potíže se svou důvěryhodností ze strany arabských reformistů).

Dalším důležitým aspektem je podmíněnost jakékoliv formy pomoci a asistence právě s ohledem na plnění závazků arabských států k reformám stanovených v iniciativách, a to pomocí lukrativních incentívů a stimulů.

Velkým nebezpečím pro podporu lidského rozvoje, demokracie a lidských práv je politika dvojích standardů. Především pak USA velmi často kritizují své nepřátele z porušování lidských práv, nedostatku demokracie apod., současně ale mlčí, pokud se jedná o politiku vůči například Saúdské Arábii, Kuvajtu. Nastávají zde jasné kontradikece a rozpory mezi rétorikou Západu a reálnou politikou vůči svým spojencům. Vnímání těchto dvojitých standardů je navíc zhoršováno izraelsko-palestinským konfliktem, který Arabové pocítují jako velkou křivdu, kde ale USA stojí relativně jednoznačně na straně Izraele, jehož akce považují mnozí za porušování lidských práv.

Dalším podstatným elementem při cestě k rozvoji arabského světa by mělo být umožnění participace umírněných a proreformních islamistů v politickém procesu a procesu celé „arabské renesance“. Islamisté dnes představují potenciálně největší politickou sílu v islámském světě, která je proreformní a hlasitě volá po změně. Jisté je, že by Západ raději podporoval sekulární modernisty, ale jejich stále klesající popularita moc šancí neskýtá. Proto by se měl Západ snažit smířit s islamismem, protože cesta k rozvoji arabského světa přes umírněné islamisty, kteří však i nadále

zůstávají vůči Západu minimálně podezřívaví. Z toho důvodu je nutné aplikovat postupy ve světle zmíněných pravidel – na základě dialogu a partnerství v již existujících strukturách vzájemných vztahů snižovat nedůvěru (zvyšováním důvěry a dokazovat, že Západ není arogantní a že nemá imperialistické choutky). Je nutné ale současně dávat pozor na radikální a reakční islamisty, kteří odmítají vše „západní“ a tedy i do jisté míry „rozvoj“ (demokracii, lidská práva, emancipaci žen, technologický a materiální pokrok především z toho principu, že jde o západní konstrukt, legitimitu pak těmto pozicím v islámském prostředí dodá „správná“ interpretace koránských veršů...).

Západní rozvojovou asistenci arabskému světu by měla dále podpořit zvýšená kooperace a koordinace mezi hlavními aktéry – USA a EU – a to prostřednictvím lepšího transatlantického dialogu. Ve vztahu USA a EU k arabskému světu lze pozorovat několik společných pozic a názorů, ale současně také spoustu rozdílů, kterých by však mohlo být potenciálně využito k synergiím plynoucím z komplementarity.

4. Případová studie: Rozvojová situace Jemenu

Až dosud se práce zabývala arabským světem jako celkem. Její poslední část se zaměřuje speciálně na Jemen, nejméně rozvinutou zemi regionu. Jemen patří do skupiny zemí LDC, a to i přes své relativně velké přírodní bohatství. Brzdícím faktorem kromě drsných přírodních podmínek byla občanská válka a pak také problematické sjednocování severní a jižní (socialistické) části. Historie Jemenu je přiblížena v příloze č. 5, v příloze č. 6 jsou pak charakterizovány jednotlivé ekonomické sektory země. Do kapitoly je miniaturizována logická struktura celé práce, takže po rozvojové analýze a SWOT analýze budou zkoumány jednotlivé programy rozvoje jak domácí, tak externí, které se zaměří na nejvýznamnější mezinárodní hráče, tj. USA a Evropskou unii, ale také na Českou republiku, vzhledem k faktu, že Jemen patří mezi prioritní země české zahraniční rozvojové spolupráce.

4.1. Základní rozvojové charakteristiky

4.1.1. Demografické, sociální a ekonomické ukazatele

Podle odhadů CIA World Factbook by měla celková populace Jemenu v roce 2006 dosáhnout téměř 21,5 mil. obyvatel, a to v následující struktuře: 0–14 let: 46,4 %; 15–64 let: 51 %; 65 let a více: 2,6 % (2006 est.). Přirozený přírůstek obyvatelstva je velmi vysoký, 3,46 % (odpovídá to alarmujícímu údaji 6,58 dětí na jednu ženu), což v kombinaci s již tak vysokým podílem nejmladší věkové skupiny představuje do budoucna vážný problém. Průměrná očekávaná délka dožití při narození činí 62,12 let (muži 60,23; ženy 64,11), což opět koresponduje s velmi nízkým podílem nejstarší věkové skupiny na celkovém počtu obyvatel Jemenu. Asi pouze 50,2 % populace je gramotná – negramotnost, ve výši téměř katastrofální, však postihuje převážně ženy – asi 70 % žen je negramotných (lze srovnat s „pouze“ 29,5 % mužů).

Jemen patří mezi nejméně rozvinuté země světa (LDC), jeho málo diverzifikovaná ekonomika je závislá především na ropě. Země bojuje s nadměrnými útratami vlády a přebujelou korupcí. Hospodářství dosahovalo průměrného ročního růstu v letech 2000–2006 3,5 %. Jemenská ekonomika je odkázána také na zahraniční pomoc (která pomáhá financovat vládní deficity a rozvojové projekty). Země je příjemcem

zahraniční pomoci v nejrůznějších formách, její celkový objem představuje asi 2 % jemenského HDP.

Tab. 4 – Základní makroekonomické ukazatele za posledních 5 let

	2001	2002	2003	2004	2005
HDP / obyv. (v USD, kurzem)	519	539	574	660	748
Růst objemu HDP (v %)	4,6	3,9	3,1	2,7	2,8
Míra inflace (v %)	11,9	12,3	10,8	12,5	11,8
Míra nezaměstnanosti (v %)	NA	NA	NA	NA	35

Zdroj: Oficiální portál pro podnikání a export BusinessInfo.cz: Souhrnná teritoriální informace. <http://www.businessinfo.cz/cz/rubrika/jemen/1001373/>

Tab. 5 – Struktura zaměstnanosti a HDP

Podíl jednotlivých ekon. sektorů na zaměstnanosti a na tvorbě HDP								
	Zaměstnanost (%)				Tvorba HDP (%)			
	A	I	S	Strkt	A	I	S	Strkt
Jemen	55,0	45,0		AIS/SI	13,5	47,2	39,3	ISA

Zdroj: CIA – World Factbook 2006, dostupné z webových stránek CIA: <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/>.

Jemen také patřil v minulosti mezi země, které spadaly do programu strukturálního přizpůsobení (SAP – structural adjustment programme) Mezinárodního měnového fondu, jehož cílem byla modernizace, liberalizace a zefektivnění ekonomiky, což vedlo k podstatnému snížení a restrukturalizaci jemenského dluhu. Nicméně vládní spolupráce s programem od roku 2001 z politických důvodů klesala.

Ke konci roku 2005 činila jemenská zahraniční zadluženost 5,2 mld. USD (v roce 2006 podle odhadů CIA 5,4 mld. USD; veřejný dluh k HDP činil 30 %), z toho téměř celá polovina vůči mezinárodním organizacím. Druhá polovina představovala dluh vůči jednotlivým zemím. Výše dluhové služby se v posledních letech pohybovala pod 1 % HDP.

Tab. 5 – Teritoriální struktura zadluženosti (mil. USD)

Země	2005
Rusko	1 257,5
Kuvajt	320,1
Saúdská Arábie	286,9
Japonsko	249,0
Čína	136,2
USA	99,6
Jiné země	344,3

Zdroj: STI Jemen, BusinessInfo.cz

4.1.2. Index lidského rozvoje

Následující tabulky ukazují dlouhodobý vývoj (od roku 1975, resp. 1990) nejrozšířenějšího souhrnného rozvojového ukazatele HDI a (sub)indexy jeho jednotlivých složek pro rok 2004:

Tab. 6 – Vývoj HDI v Jemenu

	Rok							Světové pořadí
	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2004	
Jemen	NA	NA	NA	0,394	0,438	0,467	0,492	150

HDI a jeho jednotlivé složky v Jemenu³⁹ (světové pořadí)

- HDI 2004 = 0,492 (150.)
 - očekávaná délka dožití při narození (roky) – 61,1 (130)
 - gramotnost dospělých (%) – NA
 - poměr počtu zapsaných do všech úrovní škol (%) – 55,4 (139)
 - HDP na obyvatele (USD, parita kupní síly) – 879 (163)

4.1.3. Demokracie a politický vývoj

Jemen je prezidentskou republikou, hlavou výkonné moci a její rozhodující složkou je tedy prezident. Od roku 1999 je prezident republiky volen přímou volbou a jedno

³⁹ Zdroj: Statistických údajů UNDP: <http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/>. Nejprve je uvedena hodnota ukazatele, v závorce následuje světové pořadí.

funkční období je 7 let. Zvolen může být maximálně dvakrát. Podle této nové ústavní úpravy byl prezident Ali Abdullah Saleh v přímé volbě podruhé zvolen v září 2006. Prezident jmenuje viceprezidenta, členy státního poradního sboru a národní bezpečnostní rady, vládu a guvernéry provincií.

Moc zákonodárnou má v rukou jednokomorový parlament, jehož současné volební období je 6 let. Zatím poslední parlamentní volby, které jsou přímé, proběhly v roce 2003. Parlament projednává zákony, které však ještě podléhají schválení prezidentem. Pramenem veškeré legislativy je dle ústavy islámské právo šaría, které však není oficiálním právem státu. Dvoutřetinovou většinu v parlamentu má prezidentova vládní strana Všelidový kongres. Zakázány jsou strany, které odporují zásadám islámu, jsou zaměřeny proti jemenské revoluci nebo které porušují jemenské mezinárodní závazky. V zemi vyvíjí činnost přes 20 politických stran.

Tab. 7 – Vývoj demokracie a úroveň svobody v Jemenu (Freedom House)

Roky	2000			2001			2002			2003			2004			2005		
	PR	CL	ST	PR	CL	ST	PR	CL	ST	PR	CL	ST	PR	CL	ST	PR	CL	ST
Jemen	5	6	NF	6	6	NF	6	5	NF	5	5	PF	5	5	PF	5	5	PF

Zdroj: Časové řady Freedom House: <http://65.110.85.181/uploads/FIWrank7305.xls>.

PR – politická práva (známka 1–7, 1 nejlepší). CL – občanské svobody. ST – status svobody. Dán průměrem PR a CL (do 2,5 F /free/, 3–5 PF /partially free/, nad 5 NF /not free/). Více k metodologii organizace Freedom House viz www.freedomhouse.org.

4.1.4. SWOT analýza rozvojové situace Jemenu

Silné stránky

- zatím „panenský trh“ s více než 20 milióny obyvatel, s potenciálem dalšího růstu
- adenská bezcelní zóna⁴⁰
- zdroje ropy, zemního plynu a dalších surovin (kobalt, nikl, zlato, uran)
- vysoce aktivní obchodní bilance v posledních letech – může generovat příjmy k financování rozvoje
- vcelku diverzifikovaná teritoriální struktura zahraničního obchodu
- levná pracovní síla (na druhé straně celkem nevzdělaná)
- etnická a náboženská homogenita podporující relativní politickou stabilitu

⁴⁰ adenská bezcelní zóna se rozkládá v adenském přístavu a jeho okolí. Zboží dovezené do této zóny nebo v ní vyrobené nepodléhá daním a celním poplatkům, firmy v ní mohou mít 100% vlastnický podíl zahraničního kapitálu a nemohou být znárodněny, jsou na 15 let osvobozeny od daní (s možností prodloužení o dalších 10 let), jejich zahraniční zaměstnanci neplatí daň z příjmu a na repatriaci zisku a jiné finanční operace se nevztahují devizová omezení

- podle organizace Freedom House na arabské poměry vcelku svobodná země (podle Freedom House hodnocení 5;5 /viz/, tj. částečně svobodná země, není pro arabský svět zdaleka typické)

Slabé stránky

- důsledky a nutné a obtížné vyrovnávání se s absorpcí nevykonné, centrálně plánované ekonomiky jižní části země po sjednocení
- vyhoštění asi 1 milionu Jemenců pracujících v Saúdské Arábii a Kuvajtu⁴¹ na počátku 90. let, tak vysoký počet navrátilivších vytvořil velmi negativní šok pro ekonomiku hned dvakrát – problém s absorpcí a skokový nárůst nezaměstnanosti a současně pokles příjmů ze zahraničí
- důsledky krátké, leč intenzivní občanské války z roku 1994 (škody se odhadují na 7 mld. USD – za zhruba dva měsíce bojů...)
- přetrvávají problémy vysoké míry nezaměstnanosti a relativně vysoké míry inflace
- vysoká negramotnost žen, obecný problém postavení žen ve společnosti
- těžké přírodní podmínky na většině území – úrodné půdy je málo, orná půda tvoří jen 2,8 % území, problém obrovsky suchého podnebí a obtížnosti závlahového hospodářství

Příležitosti

- všechny zmíněné silné stránky a komparativní výhody Jemenu působí jako pozitivní faktor do budoucna – z Jemenu se může stát atraktivní místo pro přímé zahraniční investice
- solidní tempa růstu HDP v posledních letech vytvářejí pozitivní klima pro další vývoj a jeho udržení
- počínaje rokem 1995 začal Jemen prosazovat reformní program, jehož cílem byla restrukturalizace a částečná privatizace hospodářství jihu země
- relativně úspěšná stabilizace směnného kursu riálu
- vcelku rychlý růst průmyslové výroby a sektoru stavebnictví
- naděje pozitivního politického vývoje – lze tak usuzovat na základě hodnocení organizace Freedom House i vládou přijatých strategických dokumentů
- cestovní ruch a turistika – kulturní dědictví v kombinaci s klidnou politickou situací a stabilní ekonomikou představují velký potenciál pro rozvoj

- další podpora těžebního průmyslu (environmentálně citlivá a současně do budoucna zaměřená) – prokázané zásoby ropy se odhadují na 5,7 mld. barelů a prokázané zásoby zemního plynu na zhruba 14 trilionů kubických stop. Získané prostředky lze vhodně investovat do lidského, společenského i ekonomického rozvoje
- rovnovážné a rozumné využívání bohatých nalezišť ryb a důraz na rybolovnou politiku – rybolovný sektor je v Jemenu jedním z nejpodstatnějších
- vhodné zapojení Jemenu do globální ekonomiky, snaha využít pozitiv a příležitostí globalizace (Jemen má světovému trhu co nabídnout)

Ohrožení

- demografický vývoj – Jemen čelí mohutnému nárůstu počtu obyvatel, kdy populace vzrostla více než dva a půl násobně⁴². Přes snížení populačního růstu na současných cca 3 % během posledního desetiletí má Jemen stále jednu z nejvyšších měr populačního růstu na světě. Očekává se, že populace Jemenu dosáhne do roku 2025 více než 43 mil.
- bezpečnost – teroristické útoky
- vzdělanostní struktura – v současném světě naprosto zásadní charakteristika (zápisovost do škol, apod.). Ohrožení dalšího vývoje Jemenu nastane, pokud země nezačne klást na vzdělání odpovídající důraz (tak například dle kombinovaného ukazatele zápisovosti do jednotlivých úrovní vzdělávacího systému je Jemen na 130. místě na světě)
- nedostatek energie – produkce elektrické energie v Jemenu je na úrovni cca 3 mld. kWh ročně, nárůst produkce nestačí pokrývat zvýšenou poptávku po energii, která vyplývá mimo jiné z nárůstu populace a procesu urbanizace
- absolutní nedostatek vodních zdrojů, kritické problémy v zásobování vodou jsou ještě podtrženy rychlým růstem populace, stále vyšší nároky na vodní zdroje klade také zemědělství a průmyslová výroba.
- kvalita pitné vody – v řadě oblastí je velmi nízká, lidé jsou nuceni pít vodu, která je silně mineralizovaná nebo dokonce brakická. Na velmi nízkém stupni rozvoje

⁴¹ v reakci na postoj Jemenu v době první války v Zálivu, kdy byl Jemen nestálým členem RB OSN

⁴² V období let 1990–2000 došlo k růstu populace z 12,8 mil na 18,4 mil. Věková skupina 0–15 let představuje 48,8 % celkové populace. V posledních letech lze zaznamenat relativní zlepšení v uvědomění lidí o populačních problémech. Současná míra plodnosti dosahuje hodnoty 6,9 mezi negramotnými ženami ve srovnání s hodnotou 3,2 mezi matkami s dokončeným základním vzděláním.

je čištění odpadních vod, které však může přispět k obnovitelnosti zdrojů, k úspoře vody recyklací a čištěná voda může sloužit jako zdroj pro závlahy

- nelegální rybolov v jemenských vodách – především somálští piráti
- velké rozšíření pěstování katu a sociální důsledky jeho užívání
- ekonomické faktory
 - obrovský podíl zaměstnanosti v zemědělství
 - relativně vysoké zahraniční zadlužení
 - nízká diverzifikace ekonomiky a exportu (ropa)
 - vysoké míra státního utrácení a státních výdajů
- environmentální faktory
 - zásadní úbytek biodiverzity – některé živočišné i rostlinné druhy čelí totálnímu vyhynutí
 - vysoká míra eroze půdy

4.2. Rozvojové iniciativy

Stejně jako se předchozí kapitola zaměřovala na iniciativy, které jsou společné pro celý arabský svět, bude se tato subkapitola v podobné struktuře věnovat Jemenu. Nejprve budou probrány domácí iniciativy, kam patří zejména strategie rozvoje Jemenu do roku 2025 – „Vize 2025“. Mimo tento strategický program ještě existují pravidelné pětileté plány, kde jsou stanovovány priority na 5 let dopředu a kde je současně hodnoceno jejich plnění, a Národní indikativní programy (2002–2004 a 2005–2006). Pro Jemen byla dále vypracována Strategie redukce chudoby (PRSP) 2003–2005, v roce 2005 pak vznikla další na období do roku 2010. Dále kapitola zkoumá externí spolupráci – z pohledu EU, USA, ale také České republiky, pro níž je Jemen prioritní zemí v rámci zahraniční rozvojové spolupráce.

4.2.1. Domácí iniciativy

Strategická „Vize 2025“ pro Jemen⁴³

Vize 2025 je rozsáhlou komplexní strategií pro rozvoj Jemenu do roku 2025. Vychází ze soudobých společenských, ekonomických, politických a kulturních podmínek a uvádí také příležitosti a ohrožení, kterým Jemen v současnosti čelí. Dokument stanovuje dlouhodobé ambiciózní rozvojové cíle a způsoby, jakými mají

⁴³ Yemen's Strategic Vision 2025.

http://www.mpic-yemen.org/dsp/printed_version_of_the_vision2005.pdf (cit. 22. 4. 2007)

být cíle dosaženy. Vize zdůrazňuje, že je nutné držet krok s rapidními změnami technologickými, ekonomickými i společenskými. Věnuje se také všem společenským sektorům a skupinám, stejně jako se zaměřuje na sociální, ekonomické, politické a kulturní aspekty života.

Základním dlouhodobým cílem Jemenu do roku 2025, jak jej stanovuje Vize, je kvalifikovat se do skupiny se střední úrovní lidského rozvoje, který odráží vyšší kvalitu života jednotlivců i společnosti. Ke splnění tohoto cíle je nutné výrazné zlepšení demografických a zdravotnických podmínek, eliminovat negramotnost, zvýšit poměr počtu zapsaných do základního stupně vzdělávání (především u dívek), zvýšit příjem na obyvatele a současně diverzifikovat ekonomiku tak, aby již nebyla zcela závislá na těžbě a vývozu ropy a zemního plynu.

Z ekonomického pohledu chce země nastartovat éru „nové ekonomiky“, která bude charakteristická rostoucí zaměstnaností, zvyšující se produktivitou práce a mezinárodní konkurenceschopností s důrazem na rozvoj zpracovatelských oborů a na rozvoj a aplikaci technologií. Podle odhadů vlády je bude ke splnění cíle vyžadován růst HDP ve výši zhruba 9 % za současného poklesu vysokého přirozeného přírůstku tak, aby HDP na obyvatele rostl nejméně o 2,5 % ročně. Zároveň (a také z tohoto účelu) bude země mohutně podporovat investice do vlastní ekonomiky – jak zahraniční, tak domácí. Příležitosti a zdroje růstu pak Vize spatřuje především v následujícím:

- obnova pobřežních regionů
- zrychlení procesu industrializace
- podpora těžebních odvětví
- rozvoj a racionalizace zemědělství
- rovnovážné využívání lovišť ryb
- využití možností cestovního ruchu
- využití příležitostí, které plynou z globalizace – především možnosti exportu
- další podpora volných zón

Vize také stanovuje podmínky, které musí být splněny pro úspěšnou implementaci strategie a pro růst ekonomiky:

- partnerství mezi soukromým a vládním sektorem
- modernizace státní správy

- boj proti korupci
- snižování chudoby a ochrana životního prostředí

V sociální oblasti se Vize zaměřuje na populační problém a na snižování vysokého přírůstku (v roce 2025 má být na 2,1 %, přičemž populace Jemenu by v tom případě měla dosahovat počtu 33,6 mil.), dále se zabývá otázkou zdravotnictví a zlepšování jeho služeb (primární zdravotnictví, mateřské, imunizace, prevence) a vzdělávání – především eliminací negramotnosti a způsoby dosahování vzdělání pro všechny.

Oblast vědy a techniky klade opět důraz na vzdělávání (především univerzitní) a přípravu vědeckých kapacit, Vize také formuluje Národní strategii pro vědu a technologii a zdůrazňuje nutnost vyšších investic do výzkumu a vývoje a naprosto zásadní roli inovací. Kulturní oblast se věnuje problematice kulturní diverzity, ale také vnímání postavení ženy ve společnosti nebo například problémy, jež jsou spojené s rostlinou qat.

V politické oblasti Vize konstatuje, že Jemen „postoupil“ mezi stabilní demokracie a dále vyzývá k upevňování demokratických praktik a politické participace, dodržování lidských práv a svobod, principů dobrého vládnutí, transparentnosti. Vláda se zavázala podporovat občanskou společnost, proces decentralizace a posilování lokálních vád.

Rozvojové priority jemenské vlády⁴⁴

Nejen z Vize 2025, ale také z ostatních vládních programů vyplývají následující rozvojové priority Jemenu:

- redukce chudoby – zajištěním hospodářského růstu hlavně v odvětvích mimo těžební průmysl, vhodnou populační politikou a tvorbou nových pracovních míst
- zlepšení úrovně sociálních služeb – zvyšováním kvality zdravotnictví a vzdělávání
- zlepšení infrastruktury – zkvalitněním přístupu k pitné vodě, výstavbou závlahových systémů, čističek, elektrifikací, budováním dopravní infrastruktury

⁴⁴ Program rozvojové spolupráce mezi Českou republikou a Jemenskou republikou na období 2006 – 2010. <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16155> (cit 4. 5. 2007)

- zajištění ochrany sociálně slabých – rozšířením systému sociálních dávek, integrací handicapovaných občanů
- hospodářský růst a ekonomická stabilita – akcelerací ekonomického růstu neropných a netěžebních odvětví, snížením míry inflace, liberalizací zahraničního obchodu
- pro dosažení stanovených rozvojových cílů jemenská vláda uvítá mezinárodní spolupráci na bilaterální i multilaterální úrovni formou realizace jednotlivých projektů, tak také prostřednictvím půjček (např. od IDA).
- v roce 2004 byl Jemen vybrán Milenioým projektem OSN jako jedna z osmi pilotních zemí, která měla připravit rozvojový plán založený na Rozvojových cílech tisíciletí. Vláda Jemenu v reakci na tento fakt vytvořila Rozvojový plán pro redukci chudoby (rok 2006), který vyjmenoval tři základní cíle:
 - zlepšení výsledků lidského rozvoje
 - udržení vyššího ekonomického růstu
 - snížení chudoby o polovinu

4.2.2. Externí rozvojová asistence

Jemenská republika je příjemcem poměrně rozsáhlé rozvojové pomoci od celé řady donorů. Podle statistik OECD Jemen v roce 2005 obdržel rozvojovou pomoci v celkovém objemu (čistá suma) 336 mil. USD, podíl rozvojové pomoci na HND činí kolem 2,2 %.

Největší část rozvojové pomoci směřuje do vzdělávání a ostatních sociálních sektorů, významné jsou dále částky jdoucí do zdravotnictví a na akce vztahující se k oddlužování.

Koordinace rozvojové pomoci se všemi bilaterálními i multilaterálními dárci je v Jemenu v kompetenci ministerstva plánování a mezinárodní spolupráce. Jemen je konkrétním příkladem rozvojové země, kde se začínají zhmotňovat snahy o harmonizaci rozvojové pomoci v souladu s aktuální prioritou mezinárodního společenství⁴⁵.

⁴⁵ Program rozvojové spolupráce mezi Českou republikou a Jemenskou republikou na období 2006 – 2010. <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16155> (cit 4. 5. 2007)

Obr. 1 – Rozvojová pomoc Jemenu

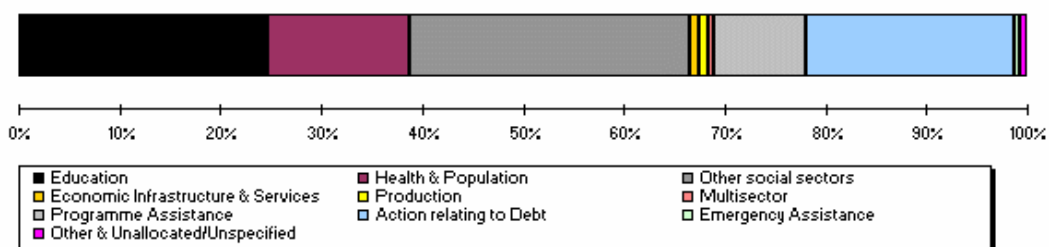
Yemen

Receipts	2003	2004	2005
Net ODA (USD million)	234	253	336
Bilateral share (gross ODA)	47%	51%	55%
Net ODA / GNI	2.2%	2.1%	2.6%
Net Private flows (USD million)	157	- 59	- 23

For reference	2003	2004	2005
Population (million)	19.7	20.3	21.0
GNI per capita (Atlas USD)	530	570	600

Top Ten Donors of gross ODA (2004-05 average) (USD m)	
1	IDA 111
2	Germany 39
3	France 37
4	United States 31
5	Netherlands 31
6	EC 25
7	Japan 25
8	United Kingdom 16
9	Arab Agencies 14
10	Korea 13

Bilateral ODA by Sector (2004-05)

Sources: OECD, World Bank.

Zdroj: Databáze OECD. <http://www.oecd.org/dataoecd/12/56/1883388.gif>

Evropská unie

Spolupráce Jemenu s Evropskou komisí byla započata již v roce 1978, kdy Komise financovala zemědělský výzkum v Jemenské arabské republice (Severní Jemen). V roce 1984 byly vzájemné vztahy formalizovány podpisem dohody o rozvojové spolupráci, která byla v březnu 1995 rozšířena na celý Jemen (po jeho sjednocení). Až do roku 2000 byly evropské aktivity a projekty financovány z rozpočtu EU (program pro asijské země), od roku 2001 byla vytvořena nová hlava rozpočtu pro blízkovýchodní země, které nejsou pokryty barcelonským procesem a programem MEDA.

V roce 1997 byla podepsána mezi EK a Jemenem kooperační dohoda o obchodní, rozvojové a ekonomické spolupráci, která nahradila dohodu původní (z roku 1984). Dohoda se zaměřovala původně na čtyři, později na pět základních oblastí spolupráce:

- obchodní – cílem je podpora vzájemného obchodu
- rozvojová – cílem je asistovat Jemenu v jeho rozvojovém úsilí
- ekonomická – cílem je rozšiřovat vzájemnou spolupráci, byl vytvořen pravidelný dialog k makroekonomickým problémům
- spolupráce v oblastech ochrany životního prostředí, kulturní, vědecké
- v roce 2003 byla přidána politická spolupráce ve formě politického dialogu

Rozvojová spolupráce

Rámcem a priority rozvojové spolupráce Evropské komise s Jemenem jsou definovány a konkretizovány základními strategickými dokumenty – Country Strategy Paper a Národním indikativním programem. V současné době jsou aktuální Country Strategy Paper 2007–2013 a Víceletý indikativní program 2007–2010 (předchozí byly CSP 2002–2006 a Národní indikativní program 2005–2006).

Rozvojové programy a projekty Evropské komise jsou plně kompatibilní s rozvojovými prioritami Jemenu tak, jak je ve výše zmíněných dokumentech stanovila jemenská vláda. NIP 2002–2004 byl pokryt částkou 61–70 mil. EUR a koncentroval se na projekty v následujících oblastech: ekonomická spolupráce a rozvoj, podpora bezpečnosti potravin (velice významná), podpora projektům NGO, humanitární pomoc. NIP 2005–2006 se zaměřil na dvě prioritní oblasti: redukce chudoby a upevňování pluralismu a občanské společnosti (konkrétní projekty pak byly zaměřeny na podporu voleb, občanské společnosti, zdravotnictví, rybolovu, a potravinové bezpečnosti). Měl být zafinancován částkou 27 mil. EUR.

CSP 2007–2013 se (mj. v reakci na rozvojový plán Jemenu pro UN Millenium Project) zaměřuje na dva základní cíle – podporu dobrého vládnutí a boj proti chudobě. Implementace CSP má být omezená na celkem 6 (2+4 pod každým cílem) prioritních oblastí:

- A. Asistence jemenské vládě při podpoře systému dobrého vládnutí
 1. podpora demokratických institucí v Jemenu
 2. podpora spravedlnosti, lidských práv a občanské společnosti
- B. Podpora kapacit jemenské vlády v boji proti chudobě
 1. podpora rozvoje soukromého sektoru prostřednictvím
 - a) rozvoje zemědělství
 - b) rozvoje rybolovu

2. přispívat k rozvoji lidského kapitálu prostřednictvím
 - a) podpory rozvoje lokálních komunit
 - b) podpory zdravotnictví

Jednotlivé výše uvedené priority blíže charakterizuje Víceletý indikativní program 2007–2010, který jednak definuje jejich obsah, cíle, ale také stanovuje očekávané výsledky a uvádí konkrétní ukazatele pro jejich měření. Pro roky 2007–2010 je pro Jemen z rozpočtu EU vyčleněno celkem 60 mil. EUR (částka nezahrnuje finance na tématické programy).

Spojené státy americké

Pro USA je Jemen především významným spojencem v boji proti islámskému terorismu, vláda USA se proto zavázala zemi podporovat v úsilí o jeho potlačení. Finanční podpora se tak do Jemenu dostává prostřednictvím několika kanálů:

- Fond na podporu ekonomiky (Economic Support Fund – ESF)
- Vojenské zahraniční financování (Foreign Military Financing – FMF)
- Mezinárodní vojenské vzdělávání a trénink (International Military Education and Training – IMET)
- Zabránění proliferaci, anti-terorismus, odminování a související programy (Non-proliferation, Anti-Terrorism, De-mining, and Related Programs – NADR)

Tab. 8 – Americká pomoc Jemenu (v mil. USD)

Program	Fiskální rok 2005	Fiskální rok 2006	Fiskální rok 2007
ESF	14,80	7,90	12,00
FMF	9,90	8,40	8,50
IMET	1,08	1,08	1,08
NADR	3,175	2,25	3,74
Celkem	28,955	19,63⁴⁶	25,32

Zdroj: <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21808.pdf>

⁴⁶ Pokles pomoci v roce 2006 byl způsoben pozastavením možnosti (listopad 2005) Jemenu čerpat z tzv. Threshold Program skupinou Millennium Challenge Corporation (MCC) poté, co se v zemi zvýšila míra korupce. Jemen se však mohl ucházet o prostředky z tohoto fondu opět na rok 2007.

Skutečně rozvojový charakter má ovšem pouze fond na podporu ekonomiky, částky jemu svěřené jsou oficiální rozvojovou pomocí Jemenu ze strany USA. Rozvojové intervence jsou v kompetenci USAID, který svou asistencí podporuje jednak cíle americké vlády ve válce proti terorismu a jednak také cíle „rozvojové“ – tedy cíle v oblasti zdravotnictví, vzdělávání, potravin a ekonomického rozvoje.

Programy se geograficky koncentrují do provincií Amran, Sadah, Al-Jawf, Marib a Shabwa a zaměřují se na následující sektory:

- expanze zdravotní péče pro děti a matky (výstavbou klinik a jiných zdravotních zařízení, dodávkami kvalitních lékařských přístrojů, zdokonalováním poradenských služeb a vzděláváním zdravotníků)
- zlepšování podmínek základního vzdělávání, zejména pro ženy a dívky (přípravou nových učitelů, nabídkou vzdělávání pro dospělé)
- zvyšování příjmů ve venkovských oblastech (především podporou zemědělských aktivit)
- upevňování demokracie a principů dobrého vládnutí (conflict-managementem na lokální úrovni, asistencí jemenské vládě při snahách o decentralizaci řízení, institucionální podporou a vzděláváním administrativních pracovníků)

Jemen jako prioritní země ZRS ČR

Jemenská republika se stala prioritní zemí české zahraniční rozvojové spolupráce na základě usnesení Vlády ČR č. 302 ze dne 31. března 2004, zejména z následujících důvodů⁴⁷:

- potřebnost rozvojové pomoci v této nejchudší arabské zemi,
- kladné hodnocení výsledků českých rozvojových projektů,
- snaha o podporu bezpečnostní stability v regionu,
- potenciál pro export českých technologií do Jemenu,
- dlouhá tradice vztahů s ČR, resp. bývalým Československem.

Sektorové zaměření spolupráce

S ohledem na rozsah rozvojových potřeb Jemenu a omezené finanční a lidské zdroje se ČR zaměří ve spolupráci s Jemenem na dva vybrané sektory:

⁴⁷ Program rozvojové spolupráce mezi Českou republikou a Jemenskou republikou na období 2006 – 2010. <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16155> (cit 4. 5. 2007)

- vodohospodářství – oblast vodohospodářství včetně úpravy pitné vody a čištění odpadních vod je pro Jemen velmi významné
- energetika – jedná se především o oblast řídicích a digitálních monitorovacích systémů, které mají zabránit neúměrně vysokým ztrátám při přenosu elektrické energie, další prioritou je elektrifikace Jemenu, z čehož vyplývá nutnost vybudovat nové zdroje energie

Z hlediska dlouhodobé perspektivy rozvoje Jemenu je klíčové posilování úrovně a kvalifikace lidských zdrojů. Všechny budoucí projekty by tedy měly obsahovat nějakou formu podpory lidských zdrojů a zvyšování kvalifikace obyvatel Jemenu. S tím úzce souvisí oblast vzdělávání, kdy by měla ČR postupným navyšováním počtu stipendijních míst na českých vysokých školách umožnit většímu počtu studentů dosáhnout potřebného stupně vzdělání.

Geografické zaměření

Česká rozvojová spolupráce se zaměřuje zejména na jižní Jemen, konkrétně na provincii Hadramout, pod jejíž správu patří i souostroví Sokotra.

Indikativní přehled oblastí pro rozvojové intervence

- Sektor vodohospodářství – tento sektor je pro Jemen jedním z klíčových. Poloha Jemen determinuje k malým srážkám, navíc se zdroji vody plýtvá, vláda již zavedla (minimální) zpoplatnění. 80 % zdrojů vody se použije v zemědělství, větší část ale při pěstování rostliny qat (obdoba listů koky), voda tedy není používána k produktivnímu pěstování potravin. Při demografickém vývoji v zemi a v kombinaci s neefektivním managementem vod je externí asistence při řešení problému více než vítaná. Česká rozvojová spolupráce se v tomto sektoru zaměří na:
 - přenos zkušeností s čištěním a recyklací odpadních vod a úpravou pitné vody
 - asistenci při budování nových vodních zdrojů (zásobáren vody)
 - organizaci krátkodobých kursů zaměřených na vodohospodářství, což by mělo podpořit udržitelnost budoucích českých rozvojových projektů.
- Sektor energetiky – vzhledem k tomu, že pouze 36 % obyvatel Jemenu má přístup k elektrické energii, je elektrifikace země pro další rozvoj podmínkou

nutnou. Jemenská vláda si dala za cíl vytvořit nové zdroje elektrické energie o výkonu 3000 MW, což si vyžádá investici ve výši cca 1,8 mld. USD. Elektrárny budou většinou plynové, neboť Jemen má dostatečné zásoby zemního plynu. Souvisejícím problémem jsou vysoké ztráty při přenosu elektrické energie, ty podle oficiálních údajů dosahují 25–30 %, ve skutečnosti však dosahují až 50 %⁴⁸. Česká rozvojová spolupráce se v sektoru energetiky zaměří na:

- budování řídicích a digitálních monitorovacích systémů,
 - pomoc při výstavbě nových energetických zdrojů,
 - organizaci krátkodobých kursů zaměřených na energetiku, čímž bude zajištěna udržitelnost budoucích českých rozvojových projektů.
- Průřezová témata rozvojové spolupráce s Jemenem
 - úsilí o dosažení rovnoprávného postavení žen a mužů ve společnosti
 - podpora lidských zdrojů a to zejména prostřednictvím vládních stipendií ke studiu na českých vysokých školách (tato oblast má ve vzájemných vztazích tradici a dobrý zvuk).

⁴⁸ Program rozvojové spolupráce mezi Českou republikou a Jemenskou republikou na období 2006 – 2010. <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16155> (cit 4. 5. 2007)

Závěr

Výše uvedené analýzy dokázaly, že arabský svět má před sebou ještě dlouhou cestu směrem k solidní úrovni lidského rozvoje. Přestože podle ekonomických údajů na tom není region nejhůř, ostatní charakteristiky příliš důvodů k optimismu neposkytují. Arabský svět čelí mnoha deficitům, z nichž žádný nebude snadné překonat. Pokusil jsem se však dokázat, že většina z těchto deficitů není determinována arabskou kulturou ani islámem, ale že její příčiny jsou institucionální, společenské, politické, tudíž překonatelné.

V této souvislosti je však nutná především vůle jít tím správným směrem (k lidskému rozvoji), výzvam jednotlivých deficitů se postavit a čelit jim. Islámský svět je v tomto ohledu díky svému náboženství a současnému mezinárodnímu uspořádání velmi komplikovaný. Protože lidský rozvoj, jak je definován v této práci, zahrnuje několik prvků typických pro západní model společnosti – od demokracie přes lidská práva, emancipovanou pozici žen ve společnosti po sekulární model vzdělávání – je často motivace arabských států nejasná.

Přesto však stále sílí uvnitř arabských společností volání po změně a po celospolečenské reformě. Jak ukázala tato práce, existuje již řada zcela konkrétních domácích iniciativ a programů, které by měly oživit arabský svět a nasměrovat jej na cestu k „arabské renesanci“.

Právě to je jediné možné řešení a jediný správný přístup. Reforma se musí zrodit uvnitř arabského světa, jinak bude postrádat legitimitu. To, co může udělat Západ včetně České republiky v této souvislosti, je nezištně asistovat při úsilí arabského světa o rozvoj. Z prostého důvodu – pokud zmizí zášť, frustrace a nedůvěra ze vzájemných vztahů, může nastat období oboustranně výhodné spolupráce. V opačném případě budou vyhlídky ve vzájemných vztazích arabského světa a Západu velmi chmurné...

Literatura a internetové zdroje

1. Barša, P. Západ a islamismus. Střet civilizací, nebo dialog kultur? Brno : CDK. 2001.
2. Cihelková E. Vnější ekonomické vztahy Evropské unie. Praha : C. H. Beck. 2003.
3. Křikavová, A. a kol. Islám. Ideál a skutečnost. Praha : Baset. 2002.
4. Kropáček, L. Islám a Západ. Historická paměť a současná krize. Praha : Vyšehrad. 2002.
5. Kropáček, L. Blízký východ na přelomu tisíciletí. Praha : Vyšehrad. 1999.
6. Martinussen, J.: Society, State and Market. A Guide to Competing Theories of Development, Halifax: Fernwood Books 2003.
- 7.

Internetové zdroje

8. Arab Human Development Reports 2002
(<http://www.nakbaonline.org/download/UNDP/EnglishVersion/Ar-Human-Dev-2002.pdf>)
9. Arab Human Development Reports 2003
(<http://www.nakbaonline.org/download/UNDP/EnglishVersion/Ar-Human-Dev-2003.pdf>)
10. Arab Human Development Reports 2004
([http://www.reliefweb.int/rw/lib.nsf/db900SID/LKAU-6B6CSR/\\$FILE/Arab_Report_2004.pdf?OpenElement](http://www.reliefweb.int/rw/lib.nsf/db900SID/LKAU-6B6CSR/$FILE/Arab_Report_2004.pdf?OpenElement))
11. Arab Human Development Reports 2005
www.undp.fi/julkaisut/AHDR2005_full.pdf
12. Arab Human Development Reports – Series overview.
http://www.rbas.undp.org/PDF2005/AHDR4_04.pdf
13. Broader Middle East and North Africa Initiative
<http://fpc.state.gov/documents/organization/43293.pdf>
14. CIA – The World Factbook 2006
www.cia.gov/factbook
15. CIA The World Factbook 2006 – Yemen
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ym.html>
16. Goldstone, J. A. Comments on prof. Kuran´s analysis of development in islam
http://www.usaid.gov/our_work/economic_growth_and_trade/eg/forum_series/f7-comments-on-kuran.pdf
17. EU CSP for Yemen 2007–2013
http://ec.europa.eu/external_relations/yemen/csp/07_13_en.pdf
18. EU – Multiannual Indicative Programm for Yemen
http://ec.europa.eu/external_relations/yemen/csp/mip_07_13_en.pdf
19. EU – National Indicative Programm 2005–2006 Yemen
http://ec.europa.eu/comm/external_relations/yemen/csp/nip_05-06_en.pdf
20. EU – Yemen Relations
http://ec.europa.eu/comm/external_relations/yemen/intro/index.htm
21. Freedom in the World (www.freedomhouse.org) 2001, 2002, 2003, 2004, 2005.
22. Middle East Partnership Initiative
<http://www.mepi.state.gov/>

23. OECD: Aid at Glance – Yemen
<http://www.oecd.org/dataoecd/12/56/1883388.gif>
24. Partnership for Progress and Common Future
<http://www.state.gov/e/eb/rls/fs/33380.htm>
25. Perkins, J. L. Human Development in the Arab World: Islam is Blocking Progress. http://www.secularhumanism.org/library/fi/perkins_24_3.htm
26. Perkins, J. L. Islam and economic development.
<http://www.faithfreedom.org/Articles/perkins30410.htm>
27. Prados, A. B. Yemen: Current Conditions and US Relations
<http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21808.pdf>
28. Program rozvojové spolupráce mezi Českou republikou a Jemenskou republikou na období 2006 – 2010
<http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16155>
29. Souhrnná teritoriální informace Jemen (březen 2006)
http://www.businessinfo.cz/files/2005/060503_sti_jemen0306.doc
30. Tausch, A. Is Islam really a development blockade?
<http://129.3.20.41/eps/ge/papers/0509/0509003.pdf>
31. Timur Kuran: The Religious Undercurrents of Muslim Economic Grievances
<http://www.ssrc.org/sept11/essays/kuran.htm>
32. USAID: Development Cooperation USA – Yemen
http://www.usaid.gov/locations/asia_near_east/countries/yemen/
33. UNDP – Human Development Report, Statistics
<http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/>
34. World Bank Website
www.worldbank.org
35. Yacoubian, M. Promoting Middle East Democracy – European Initiatives. United States Institute of Peace – Special Report No. 127. October 2004.
<http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr127.html>
36. Yacoubian, M. Promoting Middle East Democracy II – Arab Initiatives. United States Institute of Peace – Special Report No. 136. May 2005.
<http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr136.html>
37. Yemeni Embassy in U.S.: Yemeni – US Relations
<http://www.yemenembassy.org/issues/ymusrelshp/index.htm>
38. Yemen's Strategic Vision 2025
http://www.mpic-yemen.org/dsp/printed_version_of_the_vision2005.pdf

Přílohy

Příloha 1 – Problematika definice rozvoje⁴⁹

Definovat pojem „rozvoj“ je velmi složité, neboť jen velmi obtížně, možná vůbec, lze docílit toho, aby byl tento termín „value-free“. Vždy bude záležet na tom, co rozvojem daná společnost vnímá – např. RTE (rozvinuté tržní ekonomiky) jsou rozvinuté, tj. dosáhly z našeho pohledu určitého (chtěného, pozitivně hodnoceného) stupně rozvoje – proto změny v rozvojových zemích, které mají za cíl dosažení podobného stupně (zvýšení podobnosti s RTE), bývají nazývány rozvojem. Ovšem i tento pohled je značně „západocentrický“ – zdaleka ne všechny kultury a společnosti musí vnímat změny v západní společnosti jako žádoucí a pozitivní.

Z hlediska historického vývoje byl pojem rozvoje vnímán různě (ale stejně tak je různě vnímán i dnes): rozvoj ve 40. a 50. letech souvisel spíše s ekonomickou obnovou industrializovaných zemí po druhé světové válce, zatímco od druhé poloviny 50. let se pojem rozvoje vztahuje spíše k bývalým koloniím, což souviselo s procesem dekolonizace a vytvořením tzv. Třetího světa (zde je možné hledat jednu z příčin zařazení kritéria historicko-politického v „užším vymezení“ rozvojových zemí). Ovšem co se rozvojem konkrétně myslí, jak tento pojem definovat a teoreticky vymezit, na tom se teoretikové neshodnou ani v současnosti, i nadále existují různé koncepce rozvoje / růstu:

Ekonomický růst

Otázka, jestli může být ekonomický růst vnímán současně jako rozvoj, je velmi diskutabilní, proto je ekonomický růst ekonomy koncipován současně jako cíl rozvoje. Tato koncepce znamená zvyšování produkce a spotřeby, současně také růst zaměstnanosti a zlepšování životní úrovně, přepočítávané na jednoho obyvatele, aby se eliminoval vliv růstu populace.

Tato koncepce je však velmi problematická, a to hned z několika důvodů: zachycuje pouze služby a statky (HDP), které projdou trhem, mimotržní aktivity se do HDP

⁴⁹ zpracováno podle Martinussen, J.: Society, State and Market. A Guide to Competing Theories of Development, Halifax: Fernwood Books 2003.

nezapočítají a nutno podotknout, že takových „úniků“ je v rozvojových zemích (RZ) relativně hodně. Navíc RZ nemají ani dostatečné kapacity ke kvalitnímu sběru informací a ke tvorbě kvalitní statistiky. Dále je zde problém validity (platnosti) – agregátní údaj (celkové HDP vyprodukované danou zemí) se vydělí počtem obyvatel – statistika tedy neudává rozdělení příjmů (důchodu, produktu) mezi obyvatele. Výsledky růstu jsou ve skutečnosti velmi nerovnoměrně alokovány, především pak právě v rozvojových zemích.

Teoretikové příslušní k této koncepci stále nemají jednotný názor na to, jak vnímat či definovat pojem ekonomického růstu a rozvojových cílů. Existuje zde jen definice ekonomického rozvoje: je to proces, při kterém se v dlouhém období zvyšuje reálný příjem per capita a při kterém současně dochází k redukci chudoby a ke snižování nerovnosti ve společnosti.

Zvyšování blahobytu a lidský rozvoj (Amarty Sen, P. Streeten, Mahhub ul Haq)

Podle této teorie má být rostoucí příjem vnímán jako prostředek ke zlepšování lidského blahobytu, ne jako cíl nebo podstata rozvoje, tou autoři teorie chápali zvyšování společenského a osobního blahobytu. Již v roce 1990 vydalo UNDP první Zpráva o lidském rozvoji (Human Development Report – HDR), ve které se objevila tvrdá kritika čistě „příjmových“ charakteristik (HDP/ob. apod.), stejně jako v ní byl charakterizován ucelený koncept lidského rozvoje – je proces zvětšování a rozšiřování lidských možností, má 3 zásadní body, později byly přidány další čtyři. Všech sedm bodů se později stalo základem nového paradigmatu koncepce udržitelného lidského rozvoje:

- možnost vést dlouhý a zdravý život
- možnost získat znalosti
- možnost mít přístup ke zdrojům
-
- politické svobody a lidská práva
- rozvoj pro ženy stejně jako pro muže
- environmentální a jiné aspekty udržitelnosti
- občanská participace a možnost ovlivňovat politické dění ve společnosti

Modernizace

Ve 40. a 50. letech minulého století byl rozvoj vnímán především jako modernizace, tedy jako proces strukturální změny, při kterém se tradiční a zaostalý Třetí svět vyvíjí směrem k větší podobnosti se světem Západním, rozvinutým. Byly definovány atributy rozvinutého světa, kterých měl Třetí svět na cestě rozvoje dosáhnout:

- rozsáhlá dělba práce a specializace
- vysoká produktivita
- soběstačný ekonomický růst
- dobře fungující a aktivní státní aparát
- demokratická forma vlády a rovnost před zákonem

Odstranění závislosti (dependence)

Marxistická a neo-marxistická rozvojová koncepce, podle které rozvoj vyžaduje získání skutečné národní nezávislosti a národního ekonomického rozvoje. Vznikla v socialistickém táboře svým způsobem jako politická koncepce v reakci na poválečné (koloniální) uspořádání v rozvojovém světě.

Podle této teorie měly koloniální mocnosti aktivně bránit koloniím v rozvoji, jehož základním předpokladem byla politická dekolonizace a odpojení se z mezinárodních trhů, tento krok měl sloužit jako prostředek pro získání požadované nezávislosti. Teorie dále předpokládá, že rozvojové země založí svůj rozvoj na předpokladech a výhodách včetně zdrojů, kterými disponují. Finálním cílem procesu rozvoje mělo být zavedení socialismu.

Dialektická transformace

Proces transformace byl zahájen s tzv. dialektickou modernizační teorií, která se uplatnila v rámci antropologie, sociologie a politické vědy v 60. letech. Tato teorie rozdělila sociální fenomény do dvou skupin, na tradiční a moderní, a definovala rozvoj jako proces, při němž daná společnost přejímá více moderních prvků a postupně, dobrovolně (a samovolně) tak upouští od tradičních schémat.

Současně ale koncepce ne tvrdí, že tradice rozvoji brání. Naopak, moderní instituce mohou občas bránit rozvoji, např. proto, že nejsou v souladu s tradicemi. Tradiční společnosti tak mohou být velmi dynamické, heterogenní a schopné obstát v procesu modernizace.

Teorie přinesla do všech pojmů a teorií více respektu pro specifické podmínky RZ. Navíc se k ní přimyká i koncepce rozvoje – byla navržena otevřená koncepce rozvoje, jejíž obsah musí být dohodnut v souladu s individuálními podmínkami každé společnosti a s ohledem na preference obyvatel těchto společností.

Budování kapacit a rozvoj lidmi (development by people)

Definice rozvoje, která obsahuje zaměření na schopnost (capacity) činit a implementovat rozhodnutí. Podle této teorie se ve společnosti projevuje rozvoj primárně ve formě lepších schopností a větších možností činit rozhodnutí a efektivně je implementovat.

Za velmi důležitý je v této koncepci považován prvek participace obyvatelstva – ta je vnímána jako prostředek pro dosažení rozvojových cílů nejen při implementaci, ale také při jejich formulaci. Podle teorie totiž existuje tendence, že strategie jsou formulovány centrální autoritou jménem chudých, což znamená, že potřeby chudých jsou definovány někým jiným, než jimi samotnými (státem, centrálním orgánem, mezinárodní organizací, jinými státy /vztah RTE a RZ/). Proto je participace obyvatelstva vnímána jako klíčový faktor, proces rozvoje je tak posunut na lokální level.

Udržitelný rozvoj

Takový rozvoj, při kterém jsou uspokojovány potřeby současných generací tak, že tato spotřeba neohrožuje možnosti uspokojování potřeb příštích generací (na stejné či alespoň podobné úrovni spotřeby). Environmentální udržitelnost jako vedoucí princip dnes hraje klíčovou roli ve většině diskusí o rozvoji jak v RTE, tak v RZ.

Rozvoj jako historie

Vidí rozvoj jako historii, ne v univerzálním smyslu, ale jako historii jednotlivých světových kultur. Teorie říká, že všechny kultury a sociální formy života jsou si rovny a proto žádná není zmocněna definovat rozvojové cíle jménem jiných. Výzkumníci by se tedy měli koncentrovat na odhalování a popisování každé individuální kultury co nejpřesněji, ne s vidinou změnit ji, ale aby ji jiné kultury pochopily a následně také pochopily její kulturní background.

Příloha č. 2 – Ukazatele HDP a ekonomické struktury

Hrubý domácí produkt

Ukazatel hrubého domácího produktu per capita byl používán brettonwoodskými institucemi jako určující a zásadní dlouhou dobu. HDP je vlastně v cenách vyjádřený souhrn statků a služeb vyprodukovaný na určitém území za jednotku času. I dnes je to základní měřítko ekonomického rozvoje daného státu jak z dynamického pohledu (růst HDP v procentuálním vyjádření se často ztotožňuje s ekonomickým růstem), tak ze statického pohledu (úroveň HDP absolutně, či relativně vztažená k počtu obyvatel). Tutéž funkci plní v podstatě také hrubý národní důchod (HND), jenž začal být používán Světovou bankou místo HDP teprve nedávno.

Je patrné z tabulky č. 9, že vývoj HDP v arabských státech je v posledních letech vcelku pozitivní – problematický je především v těch zemích, které čelí politické nestabilitě a konfliktům (Libanon, Irák, území Palestiny). Výchyly vývoje HDP jsou u malých ropných států dány především vysokou závislostí těchto zemí na exportu ropy a tudíž ne její (velmi proměnlivé) světové ceně.

Pokud jde o úroveň HDP na obyvatele v jednotlivých zemích, ta ukazuje na vysokou variabilitu uvnitř skupiny arabských států – od téměř nejbohatších států světa (Katar, Kuvajt, Spojené arabské emiráty), které za svou pozici vděčí obrovským zásobám ropy a současně malému počtu obyvatel – přes skupinu „středně rozvinutých“ zemí (Omán, Saúdská Arábie, Libye, Libanon) – až po nejméně rozvinuté státy světa (Jemen, Mauritánie, Súdán, území Palestiny).

Pro srovnání je v pravém sloupci tabulky č. 9 uveden přepočet HDP podle parity kupní síly, která zohledňuje různou kupní sílu dolaru v různých zemích (za dolar v USA si koupí zákazník méně než v Jemenu), proto bývá pozice chudších zemí takto počítanou statistikou mírně vylepšena.

Tab. 9 – HDP ve státech arabského světa

	Vývoj HDP			HDP per capita			HDP per capita
	(%)			Kurz			(PPP)***
	2000	2004	2005	2000	2004	2005	2005
Alžírsko	2,4	5,2	5,3	1 754	2 625	3 110	7 200
Bahrajn	4,6*	5,3	5,9	13 670	15 729	18 507	23 100
Džibutsko	0,7	3,0	3,2	773	848	885	NA
Egypt	5,4	4,2	4,9	1 519	1 085	1 206	4 000
Irák	- 34,3**	46,5	3,7	494	963	1107	1 800
Jemen	4,4	3,2	4,2	525	635	690	900
Jordánsko	4,2	7,7	7,2	1 771	2 170	2 390	4 700
Katar	34,9	34,8	33,8	28 369	39 892	42 463	28 300
Komory	1,9	1,9	2,8	377	628	636	NA
Kuvajt	1,0*	6,0	8,0	16 228	23 216	31 106	20 300
Libanon	0,9	6,3	0,1	4912	6 260	6 170	6 000
Libye	1,1	4,6	3,5	6 509	5 300	6 576	11 800
Maroko	1,0	4,2	1,6	1 198	1 678	1 712	4 100
Mauritánie	6,7	6,9	5,4	423	500	613	2 200
Omán	5,5	4,7	5,7	6 649	7 910	9 742	13 500
SAE	3,0*	9,7	6,7	28 978	40 078	45 000	45 200
SAR	4,9	5,3	6,6	8 763	10 430	12 593	13 100
Somálsko	NA	NA	NA	NA	NA	NA	600
Súdán	6,5	5,2	8,0	377	608	765	2 100
Sýrie	0,6	3,9	4,2	1 071	1 344	1 384	3 900
Tunisko	4,7	6,0	4,2	2 031	2 838	2 870	8 200
Palestina	-5,6	6,2	8,7	1 409	934	NA	975

Zdroj: Vytvořeno autorem na základě následujících zdrojů:

- Webové stránky Světové banky – Countries and Regions
- (<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/0,,pagePK:180619~theSitePK:136917,00.html>)
- (<http://siteresources.worldbank.org/INTWESTBANKGAZA/Data/20751555/EMR.pdf>)
- Oficiální portál pro podnikání a export BusinessInfo.cz:
<http://businessinfo.cz/cz/rubrika/palestina/1001469/>
- webové stránky CIA – The World Factbook 2006:
<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html>

Poznámky: * rok 2001; ** Irák v roce 2003; *** Odhady CIA, The World FactBook 2006. Šedou kurzívou jsou označeny členské státy LAS, které se obecně nezahrnují do arabského světa.

Ekonomická struktura zaměstnanosti a HDP

Posledním zkoumaným ekonomickým ukazatelem je struktura zaměstnanosti a produktu vztažená na jednotlivé sektory hospodářství. Pro tradiční kultury je typická výchozí struktura ASI⁵⁰ a vyšší typ tradiční struktury AIS. Industrializované struktury zahrnují základní typ IAS a vyšší typ ISA. Přechodná struktura SAI je pouze krátkodobá. Struktura SIA je typická pro rozvinuté tržní ekonomiky (v tomto kontextu se nazývá „moderní“), ale velmi často také pro rozvojové země (pak se jí

⁵⁰ Jde o tzv. jednoduchý třísektorový model, kde A zahrnuje zemědělství, lesohospodářství a rybolov, I je průmysl včetně těžebního i stavebnictví, S jsou potom služby včetně dopravy a spojů. Na základě přechodu od tradiční k moderní struktuře lze rozeznávat dva základní typy strukturálního rozvoje:

říká „relativně pokročilá“). Rozdíl je dán zaměstnaností – zatímco produkt má u obou kategorií zemí strukturu SIA, v zaměstnanosti je pro rozvojové země typická struktura tradiční, resp. industriální (nejčastěji ASI či AIS).

V tabulce č. 10 uvedená analýza tzv. třísektorového modelu odhaluje, že podle charakteristiky ekonomických struktur nepatří arabské země většinou mezi rozvinuté. Dokonce i ty státy, které mají vysokou ekonomickou úroveň, nemají strukturu rozvinutých zemí. Jejich hospodářství je bytostně závislé na těžbě ropy, tudíž je podíl průmyslu jak na zaměstnanosti, tak také na tvorbě produktu naprosto zásadní (viz například Saúdská Arábie, SAE, ale i Katar, Kuvajt, nebo Bahrajn).

U tvorby HDP převažuje industriální, popř. přechodná struktura, což dokazuje, že většinu států nelze řadit mezi země s rozvinutou („moderní“) strukturou ekonomiky. Často se také vyskytuje relativně rozvinutá struktura (tj. SIA u HDP doprovázena tradiční resp. industriální strukturou v zaměstnanosti). Podle výsledků uvedených v tabulce č. 10 by moderní struktura paradoxně (vedle Jordánska) odpovídalo hospodářství Palestinských území. Také (a nejen) proto nelze tuto analýzu chápat absolutně – struktura ekonomiky i zaměstnanosti je determinována i jinými faktory, než „rozvinutostí“ hospodářství, např. nerostným bohatstvím, přírodními podmínkami, výskytem zemědělské půdy atd.

klasický typ (ASI → AIS → IAS → ISA → SIA), jenž je typický pro dnešní rozvinuté země, a tzv. strukturální zkratku (ASI → SAI → SIA), která je charakteristická spíše pro dnešní rozvojové země.

Tab. 10 – Struktura zaměstnanosti a HDP

Podíl jednotlivých ekonomických sektorů na zaměstnanosti a na tvorbě HDP								
	Zaměstnanost (%)				Tvorba HDP (%)			
	A	I	S	Strkt	A	I	S	Strkt
Alžírsko	14,0	23,4	62,6	SIA	10,1	60,0	29,9	ISA
Bahrajn	1,0	79,0	20,0	ISA	0,5	38,7	60,8	SIA
<i>Džibutsko</i>	NA	NA	NA	NA	17,9	22,5	59,6	SIA
Egypt	32,0	17,0	51,0	SAI	14,9	35,7	49,4	SIA
Irák	NA	NA	NA	NA	7,3	66,6	26,1	ISA
Jemen	55,0	45,0		AIS/SI	13,5	47,2	39,3	ISA
Jordánsko	5,0	12,5	82,5	SIA	3,3	28,7	68,0	SIA
Katar	NA	NA	NA	NA	0,2	80,1	19,7	ISA
<i>Komory</i>	80	20		AIS/SI	40,0	4,0	56,0	SAI
Kuvajt	NA	NA	NA	NA	0,4	47,9	51,7	SIA
Libanon	NA	NA	NA	NA	12,0	21,0	67,0	SIA
Libye	17,0	23,0	60,0	SIA	7,6	49,9	42,5	ISA
Maroko	40,0	15,0	45,0	SAI	21,7	35,7	42,6	SIA
Mauritánie	50,0	10,0	40,0	ASI	25,0	29,0	46,0	SIA
Omán	NA	NA	NA	NA	2,7	39,0	58,3	SIA
SAE	7,0	15,0	78,0	SIA	4,0	58,5	37,5	ISA
SAR	12,0	25,0	63,0	SIA	3,3	61,3	35,4	ISA
<i>Somálsko</i>	71,0	29,0		AIS/SI	65,0	10,0	25,0	ASI
Súdán	80,0	7,0	13,0	ASI	38,7	20,3	41,0	SAI
Sýrie	30,0	27,0	43,0	SAI	24,9	23,0	52,1	SAI
Tunisko	55,0	23,0	22,0	AIS	13,2	31,8	55,0	SIA
Palestina	16,4	21,8	61,8	SIA	7,2	28,1	64,7	SIA

Zdroj: Vytvořeno autorem na základě údajů CIA – World Factbook 2006, dostupné z webových stránek CIA: <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/>.

Poznámky: A, I, S označují jednotlivé sektory hospodářství, tj. zemědělství, průmysl a služby. Šedou kurzívou jsou označeny členské státy LAS, které se obecně nezahrnují do arabského světa.

Příloha 3 – Vývoj HDI v arabských zemích v dlouhém období

Následující tabulka podává obrázek dlouhodobého vývoje v arabských státech od roku 1975 až do posledního měření v roce 2004. V posledním sloupci je pak uvedeno světové pořadí odpovídající právě roku 2004. I zde je patrný pozitivní vývoj ukazatele v absolutní hodnotě, nicméně relativně je situace horší – pouze čtyři státy patří do první světové padesátky (opět jde o malé ropné země, tedy Katar, Kuvajt, SAE a Bahrajn), dalších sedm spadá do druhé poloviny první stovky, nejhorší postavení pak mají Mauritánie a Jemen (153. resp. 150 místo v pořadí).

Tab. 11 – Vývoj HDI ve státech arabského světa

	Rok							Světové pořadí
	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2004	
Alžírsko	0,508	0,56	0,611	0,65	0,672	0,701	0,728	102
Bahrajn	NA	0,747	0,784	0,812	0,828	0,842	0,859	39
<i>Džibutsko</i>	NA	NA	NA	NA	0,479	0,485	0,494	148
Egypt	0,439	0,488	0,541	0,580	0,613	0,654	0,702	111
Irák	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA
Jemen	NA	NA	NA	0,394	0,438	0,467	0,492	150
Jordánsko	NA	0,643	0,665	0,685	0,710	0,744	0,76	86
Katar	NA	NA	NA	NA	NA	NA	0,844	46
<i>Komory</i>	NA	0,483	0,500	0,506	0,521	0,539	0,556	132
Kuvajt	0,763	0,778	0,781	NA	0,814	0,841	0,871	33
Libanon	NA	NA	NA	0,682	0,729	0,748	0,774	78
Libye	NA	NA	NA	NA	NA	NA	0,798	64
Maroko	0,432	0,479	0,517	0,549	0,580	0,610	0,640	123
Mauritánie	0,342	0,365	0,386	0,39	0,425	0,447	0,486	153
Omán	0,492	0,546	0,639	0,695	0,740	0,776	0,81	56
SAE	0,734	0,769	0,786	0,810	0,819	0,833	0,839	49
Saúdská Arábie	0,606	0,661	0,674	0,708	0,742	0,765	0,777	76
<i>Somálsko</i>	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA
Súdán	0,350	0,376	0,396	0,427	0,465	0,496	0,516	141
Sýrie	0,543	0,589	0,625	0,646	0,673	0,69	0,716	107
Tunisko	0,516	0,572	0,623	0,659	0,700	0,739	0,760	87
Palestina	NA	NA	NA	NA	NA	NA	0,736	100

Zdroj: Vytvořeno autorem na základě statistických údajů UNDP přístupných na webové stránce UNDP: <http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/>

Poznámka: Šedou kurzívou jsou označeny členské státy LAS, které se obecně nezahrnují do arabského světa.

Příloha č. 4 – Nejvýznamnější rozvojové iniciativy arabských NGO⁵¹

Arabský summit NGOs v Bejrútu (březen 2004)

Arabský NGOs summit, známý také jako Občanské fórum, zahrnoval 52 arabských nevládních organizací ze 13 arabských států a byl načasován tak, aby předcházel summitu Ligy arabských států, který se měl otázkou politických reforem.

Výstupem summitu NGOs byl dopis adresovaný arabským monarchům a prezidentům. Byla v něm zdůrazněna nezávislost fóra na jakékoliv vládě. 14-ti stránkový dokument podtrhl důležitost politických a ústavních reforem pro budoucnost regionu a hořce zdůraznil, že v současnosti je v očích velké části světa Blízký východ vnímán jako útočiště terorismu, extremismu a násilí.

Dopis vyčísluje několik základních požadavků pro politické reformy. Reformy mají zahrnovat odvolání výjimečných stavů, na základě kterých se autoritativní režimy stávají ještě opresivnějšími, požaduje se zrušení trestu smrti, propuštění politických vězňů, konec mučení, zrušení restrikcí na vznik nevládních organizací a zajištění základních svobod. Dopis zdůrazňuje také nutnost ústavních reforem a decentralizaci moci ve prospěch regionálních a lokálních politických autorit.

Na rozdíl od Zpráv o lidském rozvoji arabského světa, byl dopisem jednoznačně zdůrazněn požadavek summitu NGOs v Bejrútu na náboženský dialog v rámci komunity muslimů. Dokument naléhá především na revizi vzdělávacích osnov jak náboženských, tak nereligiózních, aby vzdělávací systém v islámském světě byl schopný produkovat nové odborníky v nejrůznějších společenských oborech a tak dodat islámskému světu více inovativního myšlení. Dále nabádá muslimské duchovní a akademické myslitele k debatě o teologických základech terorismu, extremismu a násilí.

Dopis Občanského fóra hlavám arabských států je významný v několika ohledech. Zaprvé přináší ucelenou, ale současně vcelku detailní vizi demokratizace muslimských zemí. Za druhé se přímo zabývá rolí islámu v regionu a navrhuje v této

⁵¹ zpracováno podle Yacoubian, M. Promoting Middle East Democracy II – Arab Initiatives. United States Institute of Peace – Special Report No. 136. May 2005.

kritické otázky dialog, pro který je nutné odlišovat mezi umírněnými a radikálními názorovými proudy – snahou je eliminovat extrémní postoje umožněním participace umírněným. Ve své preambuli v této souvislosti dokument varuje před zastaralými fundamentalistickými výklady islámu, které jsou s moderní dobou a tedy i principy demokracie těžko slučitelné. Celá sekce fóra byla věnována obnově religiózního diskurzu islámského světa – bylo vysloveno přání dosáhnout porozumění a shody s proreformními islamisty, kteří se vyhýbají násilí – a všem podobným (nenásilným) skupinám, více či méně religiózním, umožnit participaci v politickém procesu – stejně jako nenáboženským skupinám typu nevládních ženských organizací, organizací bojujících za svobodu slova, tisku atd.

Deklarace z Dauhá pro reformu a demokracii (červen 2004)

Deklarace z Dauhá, přestože není tak detailně zpracovaná, jako Dopis Občanského fóra, je podobně ambiciózní. Deklarace byla publikována na konci dvoudenní konference pořádané egyptským reformistou Saad Ed-Din Ibrahimem na univerzitě v katarském Dauhá. Katarská vláda také konferenci podporovala. Deklarace začíná tvrzením, že reformy v muslimském světě již nelze dále odkládat. Dále říká, že nemůže existovat žádná vnitřní inkompatibilita mezi arabskou kulturou, islámem a demokracií, když dnes zhruba dvě třetiny z 1,4 mld. muslimů na světě žijí v demokratických systémech. Deklarace také odsuzuje věčné schovávání ochoty k reformám za vyřešení palestinsko-izraelského konfliktu.

Klíčovou je výzva deklarace k ústavním reformám v muslimském světě, které musí transformovat absolutistické monarchie do konstitučních monarchií a zároveň redistribuovat rozdělení moci v prezidentských republikách. Deklarace dále vyzývá ke svobodným a fér volbám, ke zrušení výjimečných stavů, k ustavení nezávislého soudnictví, ke garancím svobody slova, tisku a sdružování se do organizací, což by mělo za následek zlepšení podmínek existence a fungování občanské společnosti jako důležité prekvizity demokracie. Nutností je zlepšit postavení žen na trhu práce a ve společnosti obecně, umožnit jim účast (aktivní i pasivní) v politickém procesu, dále podporovat pluralistický multistranický politický systém, kde všechny politické strany mohou spolu svobodně (bez administrativních restrikcí) soutěžit.

Deklarace z Dauhá přináší dvě základní inovace pro demokratizaci muslimských zemí. První z nich je vytvoření „národních paktů“, které nastiňují principy politické participace ustavením pravidel angažovanosti v politickém boji. Strach z toho, že islamistická opozice, jejíž popularita je v současné době na vzestupu, zneužije demokratických postupů pro to, aby se dostala k moci a poté bude opětovně implementovat anti-demokratické normy (již zmíněný princip one vote – one win – one party), vytváří určitou překážku demokracie v muslimském světě. Proto jsou tyto pakty navrženy tak, aby všem zúčastněným (daných paktů) jasně definovaly pravidla hry, která by mezi sebou účastníci dohodli (nutno poznamenat, že v právním a ústavním státě plní tyto funkce především ústava a některé související zákony).

Druhým zásadním elementem deklarace je to, že poskytuje prostor pro řešení vztahu a přechodu od vojenské společnosti ke společnosti občanské. Většinou je role armády v ústavách definována vágně a na tomto základě pak také funguje – v rámci úzce definovaných zájmů vládnoucích elit, které tak mohou armádu použít například i k potlačení politické opozice (to především v režimech, které se o roli armád opírají – Sýrie, Alžírsko). Deklarace z Dauhá se pokouší zvýraznit problém armády v muslimských státech a pokouší se zdůraznit její roli v politickém procesu, čímž chce pomoci iniciovat dialog v rámci jednotlivých států o vymezení budoucí role armády.

Alexandrijská charta

Byla vytvořena v březnu roku 2004 a je snad nejpublikovanějším reformním úsilím muslimů – na 150 Arabů, bývalých diplomatů a businessmanů, se sešlo v březnu 2004 v Alexandrijské knihovně, kde tato skupina zaujala k reformě multidiscipinární přístup – tedy vyjádřila nutnost reformem v téměř všech ohledech – reformy ekonomické, sociální, politické a kulturní.

Návrhy politických reformem spočívaly především ve změně systému distribuce moci, v zavedení svobodných voleb a omezení funkčních období na nejrůznějších postech. Charta naléhá na svobodu vytvářet politická uskupení a politické strany na základě již existujících zákonů, stejně jako na svobodu tisku prostřednictvím zákonů, které budou upravovat vydávání tiskovin. Dále má být vytvořen restriktivní zákon, který však upraví proceduru ustavování organizací občanské společnosti.

Charta, vedle toho, že nabádá k vytvoření Arabského reformního fóra, které by mělo sídlo v Alexandrijské knihovně, také zdůrazňuje, že k reformám musí docházet především na úrovni jednotlivých států.

Přestože zahrnuje velký rozsah oblastí, na druhé straně Charta představuje velmi lehkou podobu reforem povětšinou v rámci již existujících zákonů. Stejně tak se dokument vůbec nevěnuje roli islámu ve společnosti. Bylo to jistě míry dáno také tím, že na konferenci byli islamisté zastoupeni minimálně, což do jisté míry souvisí s faktem, že tento projekt nebyl zcela nezávislý – výrazně se na něm podílela egyptská vláda, která se islamistickou opozicí v zemi snaží spíše potlačovat, než aby jí dávala prostor k vyjadřování svých názorů.

Deklarace ze San´á

Deklarace ze San´á vznikla na konferenci, která se konala v lednu 2004 v hlavním městě Jemenu, jehož vláda konferenci sponzorovala. Účastnilo se jí přes 820 reprezentantů vládního a nevládního sektoru z 52 zemí. Nevládní sektor byl zastupován širokou škálou různých organizací občanské společnosti.

Výsledkem konference je deklarace, vágní ve svých formulacích, přesto podporující volbu legislativních orgánů, respekt k zákonům a právům, nezávislé soudnictví, rovnoprávnost žen atd. Dokument zdůrazňuje důležitost role soukromého sektoru jako klíčového faktoru jakýchkoli reformních snah.

Nejcharakterističtější znakem Deklarace je potřeba posílit vzájemný vztah mezi vládami a občanskou společností v jednotlivých muslimských zemích. Přestože tento prvek v sobě nese risk kooptace nevládních organizací silnými vládami, je na druhé straně zřejmé, že určité elementy partnerství jsou podstatné pro průběh (nejen) demokratizačních procesů a reforem v arabském světě. Právě konference nabídla možnost výměny názorů mezi zástupci vlád a NGOs. Jedním z hmatatelných výstupů konference pak bylo založení Arabského fóra demokratického dialogu, které má být jedním z nástrojů k podpoře dialogu a diskusí mezi vládním a nevládním sektorem.

Podstatným nedostatkem Deklarace ze San'á je její formulační vágnost – příliš často generalizuje a nenavrhuje konkrétní akce a kroky, které by na cestě k demokracii arabské (potažmo muslimské) společnosti měly být učiněny.

Deklarace Arabské obchodní rady

Arabská obchodní rada (Arab Business Council) byla založena v červnu 2003 jako součást Světového obchodního fóra. Prioritně se zaměřuje na otázku globální konkurenceschopnosti arabského světa a zkoumá, jak povzbudit arabský soukromý sektor tak, aby mohl soutěžit na světové scéně. Protože sepětí ekonomiky a politiky je jednoznačné, vyzývá Rada ve svém dokumentu z ledna 2004 k principům good governance jako základnímu elementu zvyšování ekonomické konkurenceschopnosti arabského světa.

Rada naléhá na respektování vlády zákona na zvyšování transparentnosti a zodpovědnosti vlád, a především zdůrazňuje nutnost boje s korupcí v arabských zemích a podporuje občanské společnosti v jejich reformním a demokratizačním úsilí.

Přestože je Deklarace Rady nevelká rozsahem, její dopady jsou několikanásobně významnější. Jde o další reformní hlas, tentokráte z prostředí, odkud bude arabským vládcům velmi dobře slyšet. Pokud si arabské režimy mohly v netolerantním a nesvobodném prostředí dovolit menší či větší ignoraci občanské společnosti a nevládního sektoru, pak mocný business sektor bude případem opačným. Přestože je tato iniciativa primárně zaměřena na ekonomické reformy, dotýká se potenciální demokratizace velmi významně – oba procesy se doplňují a vzájemně potřebují.

Reformní iniciativy islamistů – příklad Muslimského bratrstva

Muslimské bratrstvo, které je v Egyptě nejvýznamnější opoziční skupinou, vydalo vlastní ucelenou platformu pro reformy v egyptské společnosti – včetně politických, volebních, soudních, ekonomických, vzdělávacích, náboženských atd.

Již v preambuli dokumentu bylo odsouzeno zasahování do vnitřních politických záležitostí arabského světa zvenku a byly kritizovány „přetrvávající pokusy uvalit na region změny zvnějšku s cílem další politické a ekonomické hegemonie.“⁵²

Pokud se týká politických reforem, pak 11-stránkový dokument ukazuje jasný závazek Muslimského bratrstva k „demokratické a ústavní republice v rámci islámských hodnot a principů.“ Poté vyzývá všechny politické strany k vytvoření „národní charty“, která by měla za úkol garantovat a zajistit základní svobody, stejně jako distribuci moci na základě výsledků voleb. Jednoznačně je zde cítit islamistická odpověď na obavy vládnoucích vrstev a také podporovatelů demokracie ze Západu na dilema „one vote – one win – one party“. Dále je podporováno univerzální volební právo, omezení prezidentského období a omezení role armády v politice.

Reformní iniciativa signalizuje příklon Muslimského bratrstva k demokratickým principům (včetně rovnoprávnosti mužů a žen). Přesto však zůstává k zodpovězení několik základních otázek – například bude skupina nadále prosazovat islámské právo šarí‘a? Jak bylo ukázáno ve druhé kapitole, fundamentalistické (konzervativní) interpretace islámského práva jsou těžko slučitelné s demokratickými principy a konceptem lidských práv, na němž je demokracie svým způsobem založena. Na druhou stranu – cestou z tohoto problému nemusí být opuštění islámského práva a upřednostnění práva světského (kanun) – což by zřejmě západní svět přijal raději – ale také reformistické reinterpretační šarí‘i ve světle moderní doby, moderních principů a moderních hodnot. Avšak ve své platformě nezaujímá muslimské bratrstvo k této otázce jasný postoj.

I tohle však může vést odpůrce tohoto hnutí k obavám, že přijatá demokratizační iniciativa je pouhým taktickým manévrem (populismus) spíše než skutečným posunem v myšlení. Otevřený optimismus rozhodně není na místě, protože neliberální tendence uvnitř hnutí jsou stále velmi silné. Stejně jako je problémem pro západní podporu demokracie většinou anti-západní či anti-americký postoj těchto hnutí. Je otázkou, jaká by byla jejich politika, pokud by se jim prostřednictvím demokracie povedlo dostat k moci. Je však pravděpodobné, že (až na výjimky) vládní zodpovědnost názory a stanoviska zmírňuje.

⁵² Yacoubian, M. Promoting Middle East Democracy II – Arab Initiatives. United States Institute of Peace – Special Report No. 136. May 2005. <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr136.html>

Přesto tato iniciativa ukazuje obecný návod, jak mohou umírnění reformističtí islamisté participovat na úsilí arabského (islámského) světa o nutnou politickou změnu a specificky návrh „národní charty“ může být v této souvislosti významným nástrojem při průběhu reforem v jednotlivých muslimských zemích v budoucnu. Je ale pravda, že v souvislosti s islamistickými hnutími a jejich postojem k demokracii převažují spíše obavy z toho, že se pomocí sociálního populismu a populistické kritiky autoritativních režimů dostanou prostřednictvím voleb k moci – a následně demokratický systém zničí (one vote – one win – one party). Alternativní vývoj událostí, přestože pro něj existují ukázkové případy⁵³, není dnes na Západě v kurzu.

⁵³ tak například islamistická Strana spravedlnosti a rozvoje tureckého premiéra Recepta Tayipa Erdogana vede Turecko směrem k Evropské unii

Příloha č. 5 – Historický vývoj Jemenu

Historie Jemenu sahá až 3000 let zpět a je dnes stále patrná v architektuře mnoha jemenských měst a vesnic. V době asi 1000 př. n. l. byl region jižní části arabského poloostrova ovládán třemi po sobě následujícími civilizacemi – krétskou (Minoan), sabaeanskou a himyaritskou. Všechny tři civilizace a jejich bohatství záviselo na obchodu s kořením – nejvíce myrhou a kadidlem, které bylo ve starověku velmi ceněné a bylo používáno jako součást mnoha rituálů v mnoha kulturách včetně egyptské, řecké a římské.

Od 11. století před naším letopočtem bylo obchodní cestování podstatně usnadněno používáním velbloudů, kteří transportovali větší množství kadidla z místa produkce (Qana, dnes známé jako Bir ʿAli) do Gazy v Egyptě. Karavany velbloudů také převážely zlato a jiné vzácné kovy, které bylo dopravováno do Qana z Indie.

Hlavními obchodníky s kadidlem byli Kréťané (Mineans), kteří založili své hlavní město v Karna (nyní Sadah). Zhruba kolem roku 950 př. n. l. byla jejich civilizace nahrazena mocnou civilizací Sabaeans, která ovládala území dnešního Jemenu po 14 století. Ekonomické fungování civilizace nebylo založeno pouze na obchodu s kořením, ale také na zemědělství. Civilizace dokonce vybudovala obrovskou vodní přehradu, která sloužila svému účelu déle než jedno tisíciletí.

Civilizace Himyarite založila své hlavní město v Dhafaru (dnes jen malá vesnička) a postupně absorbovala království Sabaeans. Himyaritská civilizace byla kulturně, ekonomicky i vojensky na nižší úrovni než její předchůdci, v prvním století před Kristem tak byla oblast dobyta Římany.

Islám, křesťanství, judaismus

Ačkoliv byla z Jemenu pod kontrolou Římanů pouze pobřežní část, křesťanství se rychle šířilo a rituální a tradiční zvyky ustupovaly do pozadí, což mělo za následek podstatný pokles obchodu s kořením. Křesťanství i judaismus se do Jemenu dostal asi ve 4. století. Současně s tím, na počátku 4. století, okupovali oblast dnešního Jemenu Etiopci. Kolem roku 570 praskla velká přehrada v Maʿrib(u), která však již byla po dlouhá staletí zanedbávána (skomírající sabaeanskou říší), následně byla

oblast sabaenskou civilizací definitivně opuštěna. To dalo himyaritské civilizaci čas zformovat alianci s Peršany a porazit etiopské vetřelce.

Díky nižší křesťanské přítomnosti a v souvislosti se vznikem islámu v oblasti bylo toto náboženství rychle zaváděno – do Jemenu se islám dostal kolem roku 630, následovala série vlád několika chalífů. Byly vystavěny první mešity v Jemenu – např. San'a al-Janad, která existuje až dosud.

Později v sedmém století umajadští a abbasidští chalífové přesunuli centra svých civilizací do Damašku a následně do Bagdádu, čímž se snížil politický význam Jemenu v novém islámském impériu. Následovalo období bojů o vládu (8/9. stol. – 15. stol.) mezi jednotlivými dynastiemi – nejdůležitější z nich byla dynastie Zaydi Sad'a. Tato šíitská, stabilní dynastie přežila až do 20. století. Když se v roce 1517 stal Jemen součástí Osmanské říše, skutečná moc nad ním byla v rukou právě imámů dynastie Zaydi. První období vlády Osmanské říše trvalo asi století – do roku 1636, kdy se imámové Zaydi opět prosadili k moci.

Britská a turecká dominance

V roce 1849 se Turci do Jemenu vrátili a jejich vliv se rozšířil na celé území, které nebylo pod kontrolou Britů. Následovala spousta lokálních povstání a odboje proti Turkům, takže nakonec byla imámům Zaydi garantována autonomie (v roce 1911). Po první světové válce v důsledku své porážky byli Turci nuceni se stáhnout z Arabského světa a Jemen tak byl opět v rukou (jeho severní část) imámů – imáma Yayha, který se stal králem země. Jemenská nezávislost (pouze severní části) byla uznána Brity v roce 1925.

Pokud jde o jižní část dnešního Jemenu, zde Britové dobyli Aden v roce 1839 a ustavili v jižní části tzv. Jemenský protektorát. Britové navíc uzavřeli řadu smluv s lokálními vládci tak, aby mohli kolonizovat celou oblast jižního Jemenu. Britský vliv se do poloviny devatenáctého století postupně rozšiřoval až do údolí Hadramaut. Mezi Turky a Brity ovládanou částí Jemenu tak vznikla hranice (tzv. linie násilí), která de facto oddělovala celou tureckou Arábii na severu a Jižní arabský protektorát Velké Británie. Tato linie později vytvořila hranici mezi dvěma jemenskými státy v 60. letech 20. století.

Občanská válka

Imám Yayha vládl Jemenu (severnímu) až do své smrti (zavražděn) v roce 1948. Na jeho místo nastoupil jeho syn Ahmad (1896–1962). Pro jeho vládu byly charakteristické střety s Brity o jižní území kolem Adenu. Ahmad hledal ochranu a podporu v Egyptě (viz krátká existence soustátí Egypt–Jemen–Sýrie).

Po smrti Ahmada převzal vládu jeho syn, Muhammad al-Badr, jenž však vládl jen týden, poté došlo k vojenskému převratu, který vedl plukovník Abdullad al-Sallal. Jemen byl následně prohlášen za republiku. Nový režim, podporovaný Sjednocenou arabskou republikou (Egypt–Sýrie–Jemen), vešel ve známost jako Jemenská arabská republika.

Vyhnaní imámové prchli do hor na severu, jejich royalistické síly, podporované Saúdskou Arábií, zahájily občanskou válku proti Jemenské arabské republice, která trvala osm let. Egypt podporoval vládu, zatímco Saúdská Arábie royalistické síly. K vyřešení konfliktu nakonec výrazně přispělo setkání egyptského prezidenta Násira a saúdského krále Faisala v roce 1965, které vedlo k dohodě o ukončení podpory jedné či druhé straně, Jemen (severní) byl ponechán napospas občanské válce. Navíc dohoda obou vládců stanovila, že lid jemenské republiky si v referendu vybere, jakou chce mít formu vlády (republika nebo návrat k monarchii), plebiscit se však nikdy neuskutečnil. Boje byly obnoveny v roce 1966. Egyptské jednotky se stáhly v roce 1967, prezident al-Sallal byl poté svržen a nahrazen Abdulem Rahmanim al-Iryani. Válka pokračovala až do roku 1970, kdy byla Jemenská arabská republika (Severní Jemen) konečně uznána také Saúdskou Arábií.

Dva státy a sjednocení, současnost

Na sklonku 60. let byla britská přítomnost v jižním Jemenu mimo Aden minimální. Intenzivní guerillové boje v polovině šedesátých let vyústily v konečné stažení Británie v roce 1967. Dne 30. listopadu 1967 vznikla Lidová republika jižního Jemenu. Vzhledem k uzavření Suezského kanálu byla celá jemenská ekonomika na pokraji kolapsu. I díky tomu se nově vzniknuvší lidová republika stala těžce závislou na podpoře z komunistických zemí. Stala se tak v podstatě jediným arabským státem, který byl tak vydatně a tak otevřeně podporován komunistickým blokem. V roce 1970 republika změnila název na Lidově demokratickou republiku Jemen.

Vzájemná nedůvěra mezi oběma jemenskými státy charakterizovala celá 70. léta. Tenze občas přerostly v sérii krátkých válek v letech 1972, 1978 a 1979, dva severojemenští prezidenti byli v průběhu období zavražděni. Situace se začala pomalu uklidňovat až na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, kdy se k moci dostal prezident Ali Abdullah Salih z rodu Hashid. Pomalu se začalo hovořit o možném sjednocení dosud rozdělené země. Vývoj událostí však měl velmi rychlý spád.

Již na konci roku 1981 byla připravena ústava, která měla implementovat sloučení obou států. Pokusy realizovat tento cíl však byly poté neustále odkládány kvůli politické nestabilitě v Lidově-demokratické republice Jemen. Sloučení se nakonec oficiálně uskutečnilo až 22. května 1990, kdy ze dvou jemenských států vznikla jedna Jemenská republika. Dosud společná hranice byla zcela otevřena a demilitarizována, obě měny začaly platit v obou částech nového státu. Referendum poté potvrdilo platnost sjednocení Jemenu.

Napětí do oblasti ale opět vnesla válka v Perském zálivu (1991). V Jemenu se událo několik teroristických útoků na zahraniční cíle, ve stejné době se také stupňovalo napětí mezi vedoucími představiteli obou bývalých jemenských států. Toto vnitřní napětí se Jemenem táhlo v podstatě celou první polovinu 90. let, vyvrcholilo v roce 1994 krátkou, ale velmi intenzivní občanskou válkou. Jemenská socialistická strana (bývalé vedení Lidově-demokratické republiky Jemen (jih)) v ní byla poražena a země tak byla po dvou a půl měsících bojů opět sjednocena prezidentem Alí Abdulláh Salehem. Od té doby vykazuje Jemen relativní stabilitu, v roce 2000 došlo navíc k historické delimitaci hranic se Saúdskou Arábií, čímž započalo řešení pohraničního konfliktu, který trvá již více než 60 let.

Příloha č. 6 – Charakteristika ekonomických sektorů Jemenu

Průmysl

Průmyslová výroba není v Jemenu příliš rozvinuta a převážná většina výrobních jednotek má méně než 10 zaměstnanců. Roční růst průmyslové výroby činí kolem 18 %. Nejvýznamnějším průmyslovým odvětvím je zpracování ryb a výroba potravin z dovážených surovin. Mnohem významnější než průmyslová výroba je pro jemenské hospodářství těžba ropy a zemního plynu. Ropy se vytěží kolem 150 mil. barelů a plynu přes 600 tis. tun ročně.

Stavebnictví

Stavebnictví je nápadně rychle rostoucím odvětvím jemenské ekonomiky a stavební boom se projevuje velkým počtem rozestavěných objektů. Jeho podíl (kolem 6 %) na tvorbě HDP je již větší než u průmyslu. Jen mezi lety 2002 a 2004 se rozsah stavební výroby zdvojnásobil a v roce 2004 se vydalo skoro 8 tis. stavebních povolení, z toho přes 7 tis. pro stavbu nebo rozšíření obytných budov, což představovalo téměř 15 tis. nových bytových jednotek⁵⁴. Statistika přitom nezahrnuje stavební výkony na objektech zakonzervovaných během občanské války. Nejpoužívanějším stavebním materiálem je beton a kámen. Nezanedbatelný je dosud také podíl tradiční hlíny (kolem 6%), který je například dvakrát vyšší než podíl cihel.

Zemědělství

Zemědělství (spolu s rybolovem) je po těžbě ropy druhým nejvýznamnějším odvětvím jemenské ekonomiky s podílem na tvorbě HDP téměř 13 %, na neropném vývozu kolem 26 % a na celkové zaměstnanosti 54 %.

Pro zemědělskou výrobu jsou využitelná jen asi 4,4 % rozlohy státu a průměrná velikost obdělávané plochy na jednu zemědělskou usedlost je pouze 1 ha. Značným problémem je nedostatek vody a eroze půdy a rovněž nedostatek finančních prostředků většiny zemědělců na nákup hlavních vstupů, jako například umělých hnojiv. Hektarové výnosy jsou proto asi o čtvrtinu nižší než výnosy ve srovnatelných

⁵⁴ Oficiální portál pro podnikání a export BusinessInfo.cz, Souhrnná teritoriální informace – Jemen. <http://www.businessinfo.cz/cz/rubrika/jemen/1001373/> (cit. 1. 5. 2007)

zemích. Tradiční pěstování kávy stále více ustupuje pěstování katu, jehož žvýkání se v zemi velmi rozšířilo.

Významným zdrojem pracovních příležitostí i devizových příjmů je také rybolov, kde pracuje přes 65 tis. osob. Odvětví se však potýká s problémem nelegálního výlovu ryb cizími plavidly v jemenských pobřežních vodách a únosů jemenských rybářských člunů v Adenském zálivu somálskými piráty. Jemenský výlov ryb činil v r. 2004 přes 256 tis. tun.

Služby

Služby se na tvorbě HDP podílejí jednou třetinou, z toho nejvíce obchod a doprava. Ostatní služby jsou dosud poměrně málo rozvinuty a velmi malý podíl vykazují zejména opravárenství, veřejné stravování, hotelové služby a spoje.

Zahraníční obchod

Tab. 12 – Obchodní bilance za posledních 5 let (mil. USD)

	2001	2002	2003	2004	2005
Vývoz	3 366,9	3 620,7	3 934,3	4 675,7	6 189,7
Dovoz	2 600,4	2 932,0	3 557,4	3 858,6	4 190,0
Saldo	766,5	688,7	376,9	817,1	1 999,7

Tab. 13 – Komoditní struktura ZO Jemenu

Vývoz	Podíl %		Dovoz	Podíl %	
Ropa, plyn a ropné produkty	94,1		Ropné produkty	12,1	
- surová ropa		90,3	- nafta		8,7
Ryby	2,5		- mazut		2,4
Tabákové výrobky	0,6		Stroje a mechanické přístroje	11,3	
			Obilí	10,0	
			Elektrické stroje a zařízení	8,2	
			Silniční vozidla	6,4	

Tab. 14 – Teritoriální struktura ZO Jemenu

Vývoz	Podíl	%	Dovoz	Podíl	%
Thajsko	29,0		GCC	33,3	
Čína	28,7		- Spojené arabské emiráty		16,7
GCC	6,6		- Saúdská Arábie		8,8
- Spojené arabské emiráty		2,7	- Kuvajt		6,2
- Saúdská Arábie		2,4	- Omán		1,5
- Kuvajt		1,5	EU	18,5	
Singapur	4,7		- Velká Británie		4,6
Jižní Korea	3,2		- Německo		3,6
Japonsko	2,7		- Francie		3,3
Nový Zéland	1,7		- Itálie		1,9
USA	1,2		- Nizozemí		1,7
EU	1,2		Čína	6,4	
			USA	4,7	

Zdroj: STI Jemen, BusinessInfo.cz